

Kras

April 1998 št. 26
cena 500 SIT

ISSN 1318-3257

Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana

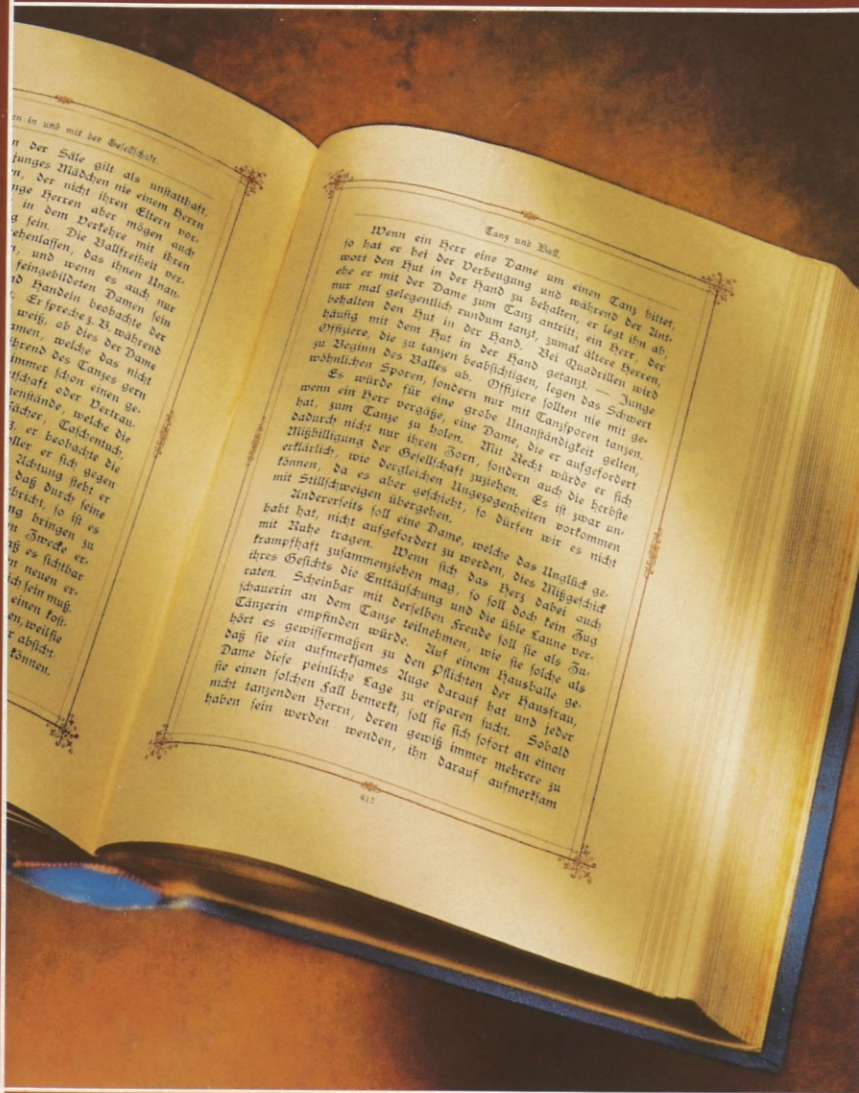
Hoteli Igralnice Turizem

mobitel

SLOVENSKI OPERATER NMT & GSM

PODPIRATA REVILJO KRAS V NJENIH PRIZADEVANJIH ZA OHRANITEV NAŠE NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

KNJIGA

knjiga SLO

das Buch A

libër AL

книга BG

knjiga CRO

kniha CZ

das Buch D

un libro E

ki-tab ET

le livre F

the book GB

βιβλίο GR

könyv H

il libro I

bok N

boek NL

livresco P

książka PL

кнѣга RUS

bok S

kniha SQ

kitap TR

the book USA

delo - tiskarna d.d.

Dunajska 5, 1000 Ljubljana, Slovenija, Telefon: 061 314 346, 061 318 095, Fax: 061 302 658

Kangoo Express

Ko se odprejo asimetrična krilna zadnja vrata in drsna vrata na desni strani*, se pred vami odpre 3000 litrov prtljažnega prostora. Ni dvoma, to je lahko edinole Kangoo Express, novi Renaultov minister za trgovino, obrt in drobno gospodarstvo. Izbirate lahko med bencinskima verzijama RL 1,2 (1149 ccm / 60 KM) in RN 1,4 (1390 ccm / 75 KM) ter dizelskima verzijama RL 1,9d (1870 ccm / 55 KM) in RN 1,9d (1870 ccm / 65 KM).

* opcija pri verziji RL

LAHKA DOSTAVNA VOZILA RENAULT. V NJIH STE VI GOSPODAR.

RENAULT
AVTO
ŽIVLJENJA

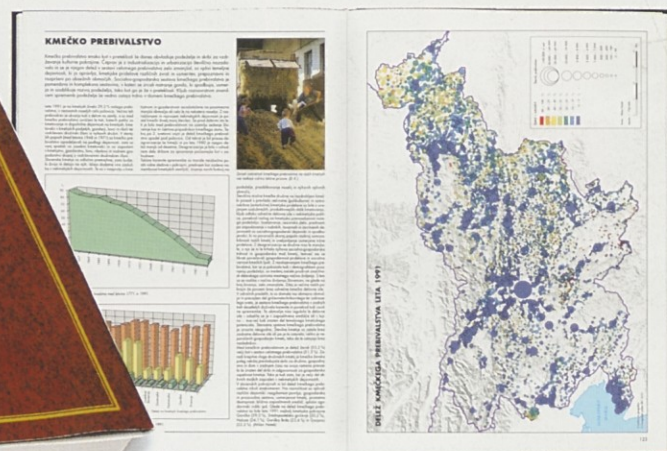
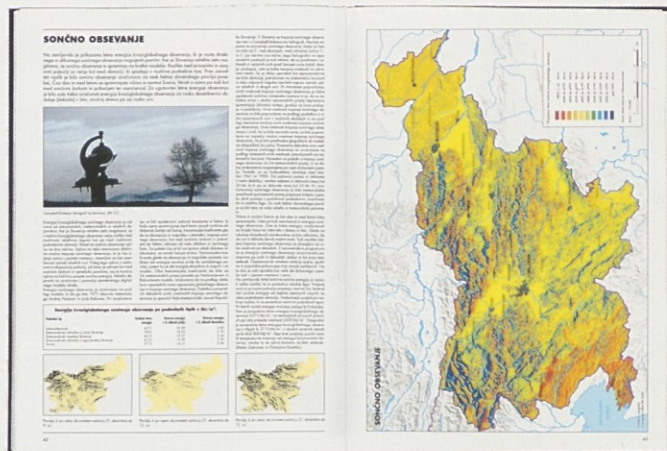
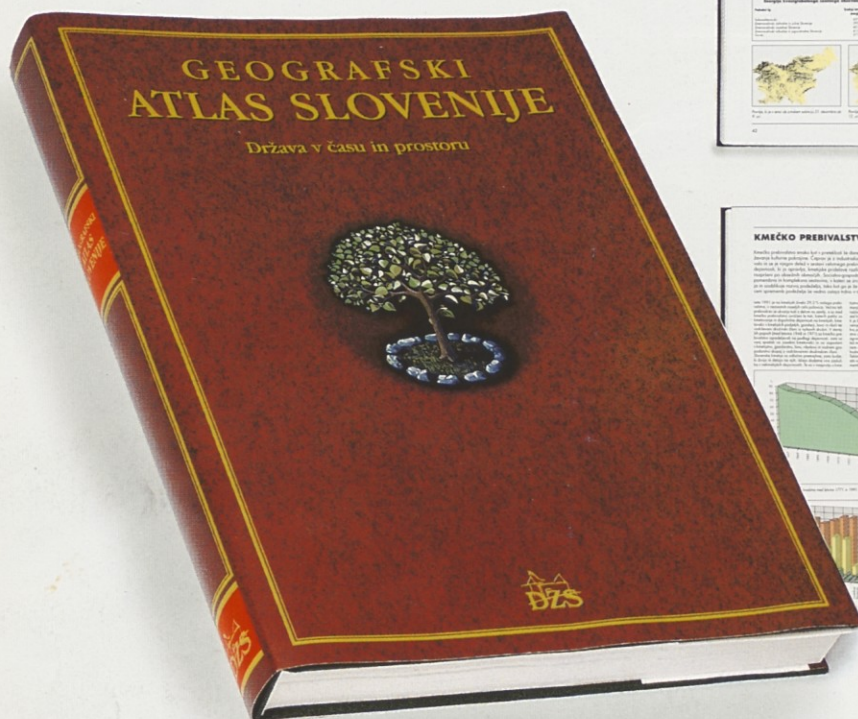
GEOGRAFSKI ATLAS SLOVENIJE

Država v prostoru in času

- 320 strani (27 x 37 cm)
- 106 nosilnih barvnih tematskih kart prvič v digitalni tehniki
- 100 zaokroženih vsebin
- več sto grafikonov, kartogramov, fotografij in preglednic
- statistični in drugi podatki o Sloveniji kot celoti

V PREDNAROČILU

(izid v novembru 1998) SAMO 21.900 SIT

53 strokovnjakov iz Inštituta za geografijo, Geografskega inštituta ZRC SAZU, Oddelka za geografijo Filozofske fakultete in še 22 drugih ustanov je s svojim znanjem in izkušnjami ustvarilo **DOSLEJ NAJBOLJ CELOVIT IN VSESTRANSKI PRIKAZ NAŠE DRŽAVE V ENI SAMI KNJIGI!**

Na sodobnih digitalnih kartah in v jedrnatih besedilih Slovenija v njej ni prikazana po delih, temveč kot celota kot država z množico slikovitih posebnosti in razlik med posameznimi regijami in območji.

Geografski atlas Slovenije je **oprijemljiv dokaz našega razvoja in obstoja v prostoru in času** ter temeljni dokument naše mlade države o tem, kdo in kakšni smo, kje in kako živimo, kakšna naravna bogastva imamo in kaj ustvarjamo.

darilo: osebni organizator

DA, naročam GEOGRAFSKI ATLAS SLOVENIJE po prednaročniški ceni **21.900 SIT** (izid novembra 1998). Naročeno pošljite na moj naslov, kupnino bom poravnal(a) po prejemu računa in položnic

☐ v enkratnem znesku (s 5-odstotnim gotovinskim popustom)

☐ v 2, 3 ali 4 obrokih

Ponudba velja do 31. maja 1998. Cena vključuje prometni davek.

DZS

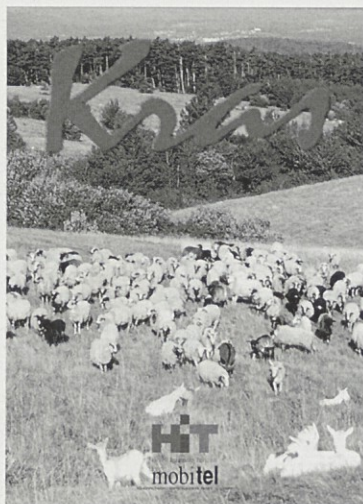
Naročeno boste prejeli najpozneje v 15 dneh od izida. Cena ne vključuje sodelazbe pri stroških pošiljanja. Rok za reklamacijo je 8 dni od prejema knjige. Naročnik lahko odstopi od naročila v 3 dneh od podpisa te pogodbe.

Ime in priimek:

Naslov:

Tel.: Datum: Podpis:

Naslov za naročilo: **DZS, d.d., ZALOŽNIŠTVO LITERATURE, Mestni trg 26, 1000 Ljubljana, tel.: 061/140-51-40, fax: 061/215-675**
<http://www.dzs.si>

Slika na naslovnici:
Nadzorovana paša drobnice na Vremšči
Foto: dr. T. Vidrih

Telefoni revije Kras:

061/121-46-90

061/121-46-95

067/78-434

Fax:

061/121-46-95

Informativno revijo Kras izdaja podjetje Mediacarso. d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana - telefon: +386-061/121-46-90, +386-061/121-46-95, fax: +386-061/121-46-95 - Email: Mediacarso@eunet.si - Glavni urednik Lev Lisjak - Odgovorna urednica Ida Vodopivec-Rebolj - Naslov uredništva: Revija Kras, p.p. 17, 6223 Komen, telefon: +386-067/78-434 - Maloprodajna cena 500 SIT, 5.000 Lit, 6,00 DEM, 4,00 \$; naročnina šestih zaporednih števil s pošto dostavo v Sloveniji 3.500 SIT, za tujino s pošto dostavo 80.000 Lit, 80,00DEM, 60,00 \$ - Žiro račun: 50100-603-43117 - Devizni račun pri NLB, podružnica Center: 900-27620-91455/0 - Tisk: Delo-Tiskarna, Ljubljana - Fotografije: Fotoagencija Mediacarso - Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača - Brez izdajateljevega pisnega dovoljenja ponatis ali kakršno koli povzemanje objav-ljenih prispevkov iz revije Kras ni dovoljeno - Po mnenju Urada vlade R Slovenije za informiranje št. 23/142-92 od 27.5.1993 sodi revija Kras s prilogami med proizvode informativne narave, za katere se plačuje davek od prometa proizvodov po 5-odstotni stopnji - Mednarodna standardna serijska številka ISSN 1318-3257. - Organizacija tiska:

K Korotan Ljubljana d.o.o.

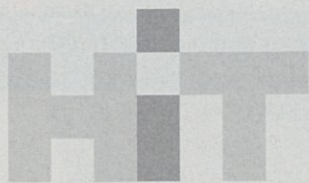
Kras

APRIL 1998, št: 26

Uredništvo	POTOMCI NAM BODO HVALEŽNI ZA VSAK DROBEC DEDIŠČINE PRETEKLOSTI..!	4
Dušan Rebolj	TURISTIČNA SKUPNOST KRASA IN BRKINOV - SPET NA ZAČETKU!	5
Ida Vodopivec-Rebolj v pogovoru z dr. Ljudmilo Gec-Plesničar	S KRAŠKEGA PRAGA V LJUBLJANO K USPEHU, UGLEDU... - II	7
Dr. Tone Vidrih	KAKŠNE SÓ KORISTI NADZOROVANE PAŠE NA KRASU?	10
Agencija Kras	UGODNA POSOJILA ZA ČISTEJŠE IN UDOBNO OGREVANJE	14
Dr. Savin Jogan	ZAKON O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE	18
Davorin Vuga	SARKOGAFA V VIPAVI SO TOVORILI ČEZ KRAS	
Dr. France Rihtar	USTVARJALNI ZANOS ALI ZANESENOST?	23
Jožko Žiberna	KRAS IN KRAŠKI LJUDJE	24
Danila Kocjan	SANATORIJ V DUTOVLJAH	26
Milena	NA KRASU SEM SE POROČILA	29
Brundula-Klopčič	IN TUKAJ IMAM SVOJ DOM!	
Dr. Mira Cencič	TIGR V TOMAJU	30
Karol Rustja	PETDESETLETNICA ŽELEZNIŠKE PROGE KREPLJE-SEŽANA	36
Jožko Žiberna	ROKE PROČ OD MATIČNEGA KRASA!	39
Mag. Dušan Novak	EKSKURZIJA NA KRAS	40
Borut Lozej	JAMA LABODNICA	42
Nataša Matevljič	POHOD PO DOLINI MLINOV IN ŽAG	44
Jolka Milič	KO PRIVLAČNOST POSTANE LEPOTA	46
Jolka Milič	(NE)ZNANI SOPOTNIKI	48
Agencija Kras	NATEČAJNI ROK ZA OTROŠKI EXLIBRIS O KRASU PODALJŠAN	49
Vanda Mržek	ŠTIRNA, PORTON, OKNO, JAREM	49
Jožko Žiberna	TRHLOVCA ALI TR(D)GLAVCA?	50

**POTOMCI
NAM BODO
HVALEŽNI
ZA VSAK DROBEC
DEDIŠČINE
PRETEKLOSTI**

...

Hoteli Igralnice Turizem

mobitel

SLOVENSKI OPERATER NMT & GSM

**Novi telefoni
revije Kras:**

061/121-46-90

061/121-46-95

Fax:

061/121-46-95

Naslov uredništva:

Rimska ul. 8
1000 Ljubljana

V prejšnji izdaji revije Kras smo na tem mestu zapisali, da sta januarja letos minister za kulturo Jožef Školč in predsednik začasne uprave novogoriškega Hita Silvan Križman podpisala pogodbo o sodelovanju med ministrstvom in Hitom. Pogodba zagotavlja pomemben prispevek k bogatenju kulture na Slovenskem, saj bo Nova Gorica z okolico v naslednjih petih letih dobila stalno zbirko kipov, plastik in instalacij slovenskih avtorjev.

Tokrat lahko pišemo o novih spodbudnih ugotovitvah... Časovno sovpadajo z nedavno podelitvijo Steletovih nagrad in priznanj za leto 1997, s katerimi posebna komisija vsako leto nagradi najpomembnejše dosežke na področju konservatorstva in obnove nacionalne kulturne dediščine. V parlamentarni razpravi je osnutek zakona o varstvu kulturne dediščine - predstavlja ga tudi ta izdaja revije Kras! In slovenski parlament je nedavno v zelo kratkem času in ob domala polnem soglasju vseh poslancev sprejel zakon o kulturnem tolarju. Uveljavljanje obeh zakonov bo namreč pospešilo tudi obnavljanje in ohranjanje kulturne dediščine na Slovenskem.

Kakor da bi avtorji zakonskih besedil in poslanci brali misli prof. dr. Marijana Slabeta. Kot slavnostni govornik je na podelitvi Steletove nagrade za življenjsko delo Olgi Zupan ter Steletovega priznanja Jerneji Batič, Niki Leben in Branki Primc med drugim dejal: "... Država se bo morala enkrat za vselej zavesti, da je ohranjanje kulturne dediščine na primeren način v prvi vrsti njena skrb. Novim generacijam se ne bo več mogoče opravičevati, če za to doslej ni bilo opravljeno tisto, kar so nalagala pravna merila, ali pa so objektivna stanja v državi narekovala drugačne smeri razvoja... Ničesar pa ne bomo dosegli samo z omejitvenimi ukrepi. Treba bo sistematično dvigovati zavest našega človeka, da bo posameznikova samovoljnost in samozadostnost izginila..." In sklenil te misli s prepričanjem slovenskega konservatorja prof. Franceta Steleta, ki je ob neki priložnosti pred več kot pol stoletja med drugim dejal: "... Ni daleč čas, ko bo tisto, kar bo preživelo današnji vesoljni potop, celo bolj cenjeno, kakor je bilo cenjeno v naših dneh, in da nam bodo naši potomci hvaležni za vsak drobec dediščine preteklosti, ki jim ga bomo ohranili."

V tem smislu tudi revija Kras ob pomoči sponzorjev, kakršna sta novogoriški HIT, d.d., in ljubljanski Mobitel, d.d., od izdaje do izdaje ozavešča bralce o pomenu in ceni naše kulturne ter naravne dediščine ter jih spodbuja za njeno ohranjanje - še posebej na Krasu!

Uredništvo

Divaškemu srečanju o turizmu na rob

KOMENTAR

Turistična skupnost Krasa in Brkinov SPET NA ZAČETKU!

Dušan Rebolj

Devetega marca je župan občine Divača dr. Rajko Vojtkovszky s sopodpisnikom Stojanom Cerkvenikom, ki vodi projektno skupino za gospodarsko-turistični razvoj divaške občine, razposlal na 55 naslovov vabilo na srečanje županov, predsednikov občinskih svetov in turističnih delavcev Krasa in Brkinov. In res se nas je 18. marca zbralo v divaškem klubu Orient Express kakšnih trideset udeležencev, žal le po en župan in podžupan s Krasa, trije predsedniki občinskih svetov, nekaj direktorjev pomembnejših gospodarskih družb tega prostora ter poslovnežev in drugih, ki se že leta zavzemamo za združitev intelektualnih in finančnih potencialov za turistični razvoj Krasa in Brkinov. Osnovni nameni srečanja so bili: predstavitev projekta o organiziranosti in viziji turistične ponudbe v občinah Divača, Hrpelje-Kozina, Komen in Sežana, predstavitev projekta o povezovanju in pripravi skupne turistične ponudbe Krasa in Brkinov ter imenovanje iniciativnega odbora za pripravo in ustanovitev turistične skupnosti Krasa in Brkinov.

Pobuda je prišla iz divaške občine. Tamkajšnji upravni ter turistični delavci so nam predstavili razloge, zakaj takšno srečanje, in svoje videnje, kako naj bi bila v bodoče organizirana skupna turistična promocija in ponudba Krasa in Brkinov kot samostojnega območja Slovenije z vsemi svojimi posebnostmi in privlačnostmi.

Vse lepo in prav! Za kakšno polovico udeležencev srečanja 18. marca 1998 v Divači in to v klubu Orient Express pa je bilo že povabilo, še bolj pa samo srečanje z vsemi uvodnimi mislimi precejšnje presenečenje. Kakšna polovica udeležencev nas je namreč zaradi enakih ali skorajda enakih razlogov enkrat že bila sedela za isto mizo, v istem lokalu že pred tremi leti - 24. marca 1995. Takrat je uredništvo revije Kras pripravilo pogovor o naravi prijaz-

nem turizmu na Krasu z namenom, da se spodbudi ustanovitev iniciativnega odbora za sklic ustanovne skupščine turistične skupnosti Krasa in Brkinov. In v manj kot mesecu dni smo v prostorih sežanske občine 21. aprila 1995 tak odbor tudi ustanovili. To vse je tudi opisano v 9. številki revije Kras maja 1995.

Presenečenje 18. marca 1998 v klubu Orient Express pa je bilo za marsikoga toliko večje, ker so nam sklicatelji srečanja predstavili zamisel o organiziranju ponudnikov turističnih storitev in turističnih "proizvodov" v obliki turistične skupnosti Krasa in Brkinov brez nadrobnejše in določnejše opredelitve, kakšne pravice in dolžnosti naj bi člani take skupnosti imeli. Tista polovica, ki smo sedeli za istim omizjem že drugič, vendarle vemo, da predlog pogodbe o ustanovitvi turistične skupnosti Krasa in Brkinov (gospodarskega interesnega združenja) z delovnim programom predvidenega združenja obstoja že dve leti in pol. In tudi povabilo, naj podpišejo predloženo izjavo o nameravani pristopitvi k pogodbi ter jo pošljejo iniciativnemu odboru na Občino Sežana do 10. novembra 1998!

Vse potrebno za ustanovno skupščino turistične skupnosti Krasa in Brkinov je v posebni prilogi objavila 10. številka revije Kras oktobra 1995. In odbor za turizem sežanske občine je omogočil, da smo izdajatelji to številko revije Kras s prilogo po pošti poslali na dodatnih 400 naslovov na Krasu in Brkinih!

Presenečenje je bilo takšno tudi zato, ker je uvodni del srečanja 18. marca 1998 v Orient Expressu vse skrbno izpeljane priprave pred tremi leti in postopke za ustanovno skupščino turistične skupnosti Krasa in Brkinov skorajda prezrl. Le dva razpravljalca - direktor HTG Stane Furlan in pisec tega komentarja - izdajatelj revije Kras - sta na to opozorila.

Seveda bo kdo med bralci utegnil očitati, češ da si je iniciativni odbor za ustanovitev turistične skupnosti Krasa in Brkinov, imenovan 21. aprila 1995 v Sežani, sam kriv, če skupščine ni sklical in če turistične skupnosti Krasa in Brkinov zato še ni!? Na to sem nekajkrat člane iniciativnega odbora tudi opozoril in zagovarjal stališče, naj se skupščino skliče. Odgovor in razlog hkrati, zakaj sklica ni bilo, pa je bil: premalo podpisanih in poslanih izjav o pristopni nameri. Bojda samo 11 (enajst)!

Divaškemu srečanju o turizmu na rob

Zakaj nas je oddalo take izjave le toliko in ne več interesentov za ustanovitev turistične skupnosti Krasa in Brkinov, je vprašanje, na katero bi morali - če že ne prej - odgovoriti 18. marca 1998 na srečanju v Orient Expressu. Ker se tega niso lotili njegovi sklicatelji, pa bi se morali, saj je bil razlog za sklic enak ali skoraj enak od razloga za sklic ustanovne skupščine take skupnosti, ki si jo je zadal za prvo naloge iniciativni odbor od 21. aprila 1995, je na enega izmed odgovorov opozoril Stane Furlan. Kakšne stvarne materialne potrebe po turistični skupnosti večina ponudnikov turističnih storitev in proizvodov na Krasu in Brkinih pred dvema letoma in pol ni čutila. Svoje turistične storitve in proizvode je vsakdo pač tržil, kakor jih je tržil. Očitno dovolj uspešno. Potrebe po interesnem povezovanju v turistični skupnosti enostavno ni bilo!

Interes za ustanovitev take skupnosti se je pokazal šele, ko so sestavljali nastajajočega zakona o razvoju turizma napovedali, da bodo turistično ustrezno organizirane lokalne skupnosti po njegovem sprejetju dobivale državna proračunska sredstva za razvijanje in promocijo turizma na svojih območjih. Šele, ko je na Krasu in Brkinih postalo očitno, da z izjemo sežanske občine druge občine posamično zaradi nerazvite turistične infrastrukture in turistične organiziranosti ne izpolnjujejo pogojev za udeležbo pri delitvi državne proračunske pogače za razvoj in promocijo turizma, pa je bilo interesa za združitev na medobčinski ravni takoj zadosti. Poenostavljeno bi se temu reklo: organizirajmo se v turistično skupnost Krasa in Brkinov, da bomo dobili denar od države!

Interes za ustanovitev turistične skupnosti Krasa in Brkinov sedaj torej je. Koristno pa bo, če se bodo njegovi člani pri snovanju ustanovnih listin za ustanovitev turistične skupnosti zgledovali po vsebini pogodbe o ustanovitvi (gospodarskega interesnega združenja) turistične skupnosti in njenega delovnega programa iz pred dveh let in pol, objavljenega v zeleni prilogi 10. številke revije Kras.

V pogodbi je postavljeno v ospredje interesno povezovanje zaradi oblikovanja in širitve turistične ponudbe na Krasu in Brkinih ter njenega vsestransko usklajenega nastopanja ter promoviranja na domačem trgu in na tujih tržiščih. Turistična skupnost ustanavljajo člani za olajševanje, spodbujanje in pospeševanje pridobitne turistične dejavnosti svojih članov in vseh drugih, ki se kakor koli ukvarjajo s turistično dejavnostjo ali nudijo turistične storitve.

Interes za ustanovitev take skupnosti se je pokazal šele, ko so sestavljali nastajajočega zakona o razvoju turizma napovedali, da bodo turistično ustrezno organizirane lokalne skupnosti po njegovem sprejetju dobivale državna proračunska sredstva za razvijanje in promocijo turizma na svojih območjih. Šele, ko je na Krasu in Brkinih postalo očitno, da z izjemo sežanske občine druge občine posamično zaradi nerazvite turistične infrastrukture in turistične organiziranosti ne izpolnjujejo pogojev za udeležbo pri delitvi državne proračunske pogače za razvoj in promocijo turizma, pa je bilo interesa za združitev na medobčinski ravni takoj zadosti. Poenostavljeno bi se temu reklo: organizirajmo se v turistično skupnost Krasa in Brkinov, da bomo dobili denar od države!

Ce bi za to pooblašeni člani prvega iniciativnega odbora, pooblaščenega 21. aprila 1995 v Sežani za ustanovitev turistične skupnosti Krasa in Brkinov, na jesen 1995 sklicali ustanovno skupščino - četudi samo z enajstimi pooblaščenimi ustanovitelji - bi tako skupnost že imeli. In prepričan sem, da bi bilo sedaj v njej že precej več soustanoviteljev, če bi v pogodbi predvidena uprava skupnosti takoj poprijela za delo in izpeljala nekaj uporabnih in koristnih akcij za razvoj in promocijo turizma na Krasu in Brkinih. Lahko na pogled tudi majhnih, samo da bi bile za ustanovne člane skupnosti uporabne in koristne. Potem bi tisti, ki niso bili poslali pristopnih izjav, spoznali, kako so ostali praznih rok, in se skupnosti zagotovo naknadno pridružili... Po tistem reklu, namreč: Če nisi pri skledi, ostaneš lačen!

In pouk komentarja: Turistično skupnost Krasa in Brkinov bi že imeli, če bi v oktobru 1995 sklicali njeno ustanovno skupščino. Tako pa smo spet na začetku njenega ustanavljanja - šele pri sestavljanju iniciativnega odbora! Škoda, ker so medtem potekla kar tri leta!

Arheologinja in znanstvenica
dr. Ljudmila Gec-Plesničar

POGOVOR

S KRAŠKEGA PRAGA V LJUBLJANO

V portretu dr. Ljudmile Gec-Plesničar je prof. dr. Marijan Slabe med drugim zapisal:

... Znanstveni svet, ki se ji je odkrival skozi mnoge raziskave, proučevanje rezultatov in njihovo posredovanje, ji je odpiral vrata na predavalne odre znanstvenih ustanov, kongresov in univerz.

Sedaj je poznana kot znanstvenica - strokovnjakinja za antično dediščino po vsej Evropi. S svojimi znanstvi je zmoгла, da je bilo arheološko gradivo Emone in njenega širšega okoliša z razstavami predstavljeno ne samo večkrat v Ljubljani ampak tudi na tujem...

... Ko je bila predsednica Slovenskega arheološkega društva, je bila njena soba v muzeju odločilno vplivno mesto - središče slovenskih arheologov, kjer so se tkala tudi strateška izhodišča takratne arheološke politike. Bila pa je tudi predsednica Slovenske skupnosti muzejev, Kulturne skupnosti Ljubljana, delovala je v sferi Republiške raziskovalne skupnosti itn. In prejela je več nagrad: Nagrado mesta Ljubljana, Župančičevo nagrado in Valvasorjevo nagrado.

... Ljudmila Gec-Plesničar je med prijatelji in znanci še posebej spoštovana zaradi izjemne človekoljubnosti, ki jo odkriva njena stalna pripravljenost za pomoč v nesreči in težavah. Vrata Ljudmile Gec-Plesničar so stalno odprta za podporo tudi tistim, ki so pristali na ruševinah upanja ali na polju zbežanosti.

... Zaznavanje življenja se je dr. Ljudmila Gec-Plesničar začelo na domačem kraškem pragu, kovalo pa skozi čas v Kopru in v Ljubljani, ki jo je že doslej zaznamovalo kot nepreklicno pričo sedanjosti, ki bo živa prav gotovo še v času, ki prihaja...

K USPEHU, UGLEDU - II

Ida Vodopivec-Rebolj

V 25. številki revije **Kras** smo objavili portret arheologinje in znanstvenice dr. Ljudmile Gec-Plesničar, po rodu Kraševke iz Sežane. Napisal ga je prof. dr. Marijan Slabe, znanstveni svetnik Filozofske fakultete v Ljubljani, konservatorski svetnik in svetovalec vlade R Slovenije. Portretu pa je sledil prvi del pogovora z ugledno raziskovalko, v katerem sta opisana njeno otroštvo in njena družina... V tem nadaljevanju dr. Ljudmila Gec-Plesničar pripoveduje o študiju arheologije v Ljubljani, o svojem prvem službovanju, zakaj se je v svojem dosedanjem raziskovalnem delu ukvarjala predvsem z Emono, o svojih nadaljnjih načrtih pa tudi o domačiji v Sežani ter nasploh o kraški arhitekturi in njegovi kulturni krajini...

Študij arheologije je bil krasen

Prvi del pogovora sva končali pri spominih na osnovno šolo. Ti zaradi fašističnega nasilja niso prijetni... Je bilo v gimnaziji drugače?

Osnovno šolo v Trstu sem nekako preživela... Tudi v gimnazijo sem najprej hodila v Trstu. Po ukinitvi cone A sem ostala še dve leti na tamkajšnji slovenski gim-

POGOVOR

naziji. Sredi sedmega razreda pa mi Italijani niso več dovolili bivati v Trstu - stanovala sem namreč v Slovenskem dijaškem domu na Via Machiavelli. Zato sem preostanek sedmega razreda in osmi razred obiskovala na postojnski gimnaziji, na kateri sem tudi maturirala.

Skrajša bilo v novem učnem okolju težko, predvsem zaradi drugačnega študijskega programa. Vendar so me kmalu povsem osvojili sošolci iz mojega razreda, s katerimi imam še sedaj krasne prijateljske odnose.

In kako se je izoblikovala odločitev za arheologijo?

Po pravici povedano, ne vem natančno! Vsekakor je name vplivala mlada profesorica zgodovine Sonja Gorše, čeprav o arheologiji nisem vedela kaj prida. Do drugih predmetov pa itak nisem imela posebnega odnosa.

Študij arheologije je bil krasen. V vseh ozirih, kot predmet in kot skupnost profesorjev in študentov! Nepozabna so prva izkopavanja s prof. Josipom Korošcem in z Josipom Klemencem pa predavanja prof. Srečka Bodarja.

Po končanem študiju sem se za kratek čas zaposlila v Pokrajinskem muzeju v Kopru. Imela sem neskončno velike načrte o raziskovanju kaštelirjev, čeprav sem se že med študijem usmerila v provincialno rimsko arheologijo. Po nekaj mesecih pa je moje navdušenje za to splahnelo. Izgubila sem mesto arheologa, se zaposlila v Mestnem arhivu in se navduševala nad čudovitim gradivom, ki mi je odpiralo povsem drugačno obzorja..

Postojnski sošolci ob petindvajseti obletnici mature.

Dr. Ljudmila Gec-Plesničar (druga z desne) na podelitvi Valvasorjeve nagrade.

Po preselitvi v Ljubljano sem službovala v dijaškem domu kot vzgojiteljica in se šele leta 1961 zaposlila v Mestnem muzeju Ljubljana, kjer sem ostala do današnjih dni.

Kadar se oziram v preteklost in razmišljam o njej, ugotavljam, da življenja ne bi mogla bolje in lepše preživeti. Delati to, kar te veseli, kar ti je poklic in kar ti je obenem tudi hobi, je najlepše, kar se ti lahko zgodi. Usoda je pač hotela tako. Marsikdaj verjamem vanjo: da sem se znašla prav tu, v Emoni, da je bilo pred menoj ogromno dela, predvsem z izkopavanji, da sem naletela na odlične in prijazne sodelavce in da še vedno delam!

Sedaj ste sredi zahtevnega dela na zemljišču, kjer bodo začeli graditi novo univerzitetno knjižnico?

Res je! Na zemljišču, kjer bo stala nova univerzitetna knjižnica Ljubljana (UKL), sedaj vodim izkopavanja. To je obsežen projekt, v katerem se trudim, da bi vse ostaline nekdanje Emone v največjem možnem obsegu vključili v novo knjižnico... Tako sem na nek način primorana, da se ukvarjam le z Emono, čeprav bi se še kako rada ukvarjala tudi s kraško arheologijo. Pred mano je ogromno dela, ki bi ga rada predstavila, saj je za mano sedemintrideset let izkopavanj in njihove rezultate moram objaviti.

Želim si, da domačija ostane, kakršna je!

Vaša hiša na Krasu je med najlepšimi domačijami. Jo želite ohraniti še naprej kot pravo kraško hišo?

Prva zasnova naše domačije v Sezani sega najmanj tri stoletja v preteklost. Na nekaj delih je še vedno krita s kamnitimi ploščami in s kamnitim slemenom. Tod je še spahnjenca z odprtim kaminom za ognjišče, ki pa ga - žal - ni več... Vse skupaj je prava kraška kmečka hiša z velikim borjačem. V veliki meri ga pokrivajo lamiki, ki dajejo poleti prijetno senco.

To je moj dom, na katerega sem navezana in za katerega ne bi želela, da bi se kdaj bistveno spremenil. Moja mama je bila po duši velika tradicionalistka. Vsem je ohranjala stare navade; tako v kmetijstvu kakor tudi v vsakdanjih opravilih. Zato je hiša ostala, kakršna je bila nekoč. Majhni posegi niso pokvarili njene bistvene in osnovne strukture. Po mamini smrti je doma ostala praznina, vendar misliva s sestro ta dom počasi obnoviti. Želim si, da bi domačija ostala, kakršna je!

V mojih prvih otroških letih mi je naša hiša vzbujala strah in nelagodje z majhnimi, na nekaterih mestih še z železnimi križi varovanimi okni, s temnimi prostori in s kaščo, v kateri je bilo spravljeno žito. Naj-

raje sem se zatekala na prostoren lesen gank, s katerega se je pred menoj odpiral velik borjač z latniki in z gospodarskimi poslopji.

Torej je tudi v Ljudmili Gec-Plesničar nekaj tradicionalistke?

Prav gotovo! Našo domačijo je ohranjala naša mama. Prav gotovo je temu botrovala njena navezanost na izročilo in spomine. Za to sem ji res hvaležna. Vprašanje pa je, ali bi bilo tako, če bi moja mama živela v drugačnih finančnih in družinskih razmerah... Po svoje razumem marsikatero Kraševca, ker pri prenovi domačije ne upošteva njenih arhitekturnih značilnosti, saj za to nima ustreznega strokovnega vedenja. V pogovoru za okroglo mizo revije Kras o vlogi ženske pri varovanju in ohranjanju kraške naravne in kulturne dediščine sem načela to vprašanje. In to ne prvič. Imamo namreč regionalne zavode za varstvo naravne in kulturne dediščine, imamo občinske

Dr. Ljudmila Gec-Plesničar
v pogovoru z akademikom dr. Bratkom Kreftom
na razstavi emonskih fresk.

S sodelavci ob otvoritvi razstave v Ogleju leta 1989.

upravne organe in še koga bi lahko naštela, ki bi morali ljudem pomagati z nasveti in načrti! Prva, ki bi ji to morala biti dolžnost, pa je gotovo spomeniška služba.

Opažam tudi, kako se pojavljajo tipizirane nove gradnje, ki z značilno kraško arhitekturo nimajo prav nobene zveze. Zato vprašujem, kje so organi in službe, ki bi tak način gradnje odsvetovali ter graditeljem in prenoviteljem svetovali, kako ravnati? Zato ne smemo obtoževati Kraševcev, ki bi radi obnovili svoje domove, če brez strokovnega znanja pogosto kazijo kraško arhitekturno podobo. Poiskati je treba pravega krivca!

Pred nedavnim sem obiskala Štanjel. Bila sem razočarana in žalostna.

Ampak razmere se vendarle popravljajo, ali ne?

Da in ne! Pred nedavnim se obiskala Štanjel. Bila sem razočarana in žalostna. Kje so prenovitveni načrti arhitektke dr. Nataše Šumi? Kam so se zataknili, kdo jih je skrnil v predal? Upam, da bo od njih vsaj nekaj ostalo? To bi bilo odlično gradivo za objavo v reviji Kras!

Vsekakor pa se strinjam z vami, da se razmere tudi popravljajo. Opažam, da zadnje čase v dobršni meri ohranjajo kraško arhitekturo tisti, ki se vanjo komaj vseljujejo. To so tudi ljudje, ki niso nikoli bili obremenjeni s preteklostjo tako, kot so z njo obremenjeni mnogi Kraševci, ki jih tudi lastne domačije spominjajo na trdo in težko preteklost. In seveda so kupci in prenovitelji starih, propadajočih hiš na Krasu izobraženi, razgledani ljudje, ki znajo ceniti dragocenosti kraške arhitekturne dediščine.

Gotovo pa je na več področjih prav revija Kras veliko pripomogla k novim spoznanjem in k širšemu vedenju o tem, kar bo pomagalo predvsem mlajšim rodovom, da ne bodo dovolili izničevati očarljivosti in razpoznavne izjemnosti kraške arhitekture in kulturne krajine!

Imate radi kraško pokrajino. Kaj vas najbolj privlači?

Težko je v nekaj besedah strniti, kaj je zame v kraški pokrajini najbolj tipično. Za nekoga so barve, za drugega vonj, za nekatere arhitektura in vasi. Zame so spomini! V teh spominih so ljudje, tako drugačni od vseh, kar sem jih spoznala... Sama pokrajina mi morda prav zaradi tega vzbuja nostalgijo. A vse, kar je bilo mogoče povedati o Krasu, je že povedal Kosovel. Vsa občutja najdem v njegovih pesmih, zato nimam česa dodati!

S pogovora za okroglo mizo revije Kras
“Kako razumno zaustaviti zaraščanje krasa?”

KAKŠNE SO KORISTI NADZOROVANE PAŠE NA KRASU?

Tone Vidrih

O škodljivosti širjenja grmovne zarasti in slabega gozda na Krasu je bilo že veliko napisanega. Po lanski zimi in letošnji suhi pomladi je postalo še bolj očitno, da več ko bo gozda na tem območju, večje bodo škode po vsakokratnem žledu, snegolomu ali požaru. Najbrž pa tudi ni nobenega dvoma več, da je treba travišča na Krasu ohraniti in pokrajini povrniti negovan videz. Nekateri vidijo rešitev v tradicionalnih načinih kmetovanja na teh zemljiščih, zato je prav, da poskusimo ugotoviti, kako so naši predniki kmetovali na Krasu!

Najprej zgodovina in ugotovitve...

V predzgodovinski in rimski dobi so bolj malo kmetovali na kraških kamnitih tleh na območjih, kjer sta prevladovala gozd in grmovna zarast. Bilo je malo ljudi in niso imeli ustreznega orodja za krčenje gozda in za obdelovanje zemlje. Kadar so prečkali poraslo pokrajino, so verjetno požigali grmovje in gozd, da so prišli do rodovitnih ravnin. Vrhnja dva centimetra kapnikov v kraških jamah nista rdeče barve, ampak sta sive. Verjetno zaradi spranega pepela s površja v podzemne jame.

Ljudstvo, ki je prišlo za Rimljani, so bili poljedelci. Pričeli so izkoriščati nekatere rodovitne doline. Poročajo, da je bila pokrajina ob prihodu Slovencev v 6. stoletju zelo redko naseljena. Številne doline so bile poraščene z gozdovi; prav tako hriboviti svet in Kras. Ta območja so verjetno postala bolj naseljena v času pokristjanjevanja in proti koncu dobe suženjstva. Takratni prebivalci Krasa so si lahko le s pašnimi živalmi zagotavljali hrano (sončna energija, vezana v rastlinah ruše) in rudninske snovi iz kraške zemlje. Pašnike so verjetno vzdrževali z občasnim požiganjem grmovne zarasti, domače živali določenega območja pa združevali v črede, da so jih čez noč lažje varovali pred zvermi.

Koze nam na Krasu pomagajo pri ohranjanju kmetijskih zemljišč in varovanju gozdov pred požari.

Pri takem dolgoletnem načinu reje živine se rudninske snovi premeščajo, zato pašena zemljišča osiromašijo, saj se živalski gnoj nekoristno zbira v bližini naselbin. Pri prosti paši povprek živali namreč pasejo in nabirajo hranila na širokem območju, prenočujejo pa na omejenem prostoru in na istem mestu dolgo časa. Brez koristi je bilo zato takrat živinsko gnojilo, ker gnojenja njiv z

zaoravanjem gnoja še niso poznali. Tudi poljščin, ki bi poplačale bolj zagnjeno zemljo z večjim pridelkom, še niso imeli. Tako domnevo potrjujejo zapisi o razvitosti in donosnosti kmetijstva na Slovenskem do 18. stoletja.

Zaradi izčrpanosti tal in zaradi močne okuženosti zemljišč z živalskimi zaledalci ter s kužnimi boleznimi so živali sla-

bo priraščale in na pašnikih jih je veliko poginilo. V ljudeh se je razvilo prepričanje, da je paša domačih živali zelo neučinkovit način kmetovanja. V drugi polovici 18. stoletja so pričeli uvajati hlevsko živinorejo in leta 1768 je avstroogrška cesarica Marija Terezija odredila, da morajo razdeliti vse skupne pašnike med dotedanje lastnike. Ti so morali dobljeno zemljo obdelovati kot njive ali travnike, saj je med vladujočo gospodo prevladovalo fiziokratsko prepričanje, da predstavlja osnovo državnega bogastva samo dohodek od zemlje. Da bi pridelovali več hrane za vse številnejšo vojsko, uradnike in lačne podložnike, so pričeli uvajati nove poljščine. Krompir, koruza in detelje so slabo uspevali, če zemlja ni bila dobro zagnjena s hlevskim gnojem. Pridelati dovolj gnoja je bil osnovni cilj reje živine. Krmiti živino tako, da bo dala veliko “tečnega” gnoja, je bil pomemben strokovni nasvet živinorejcem več kot sto let.

Travnik je postal mati njivi, pašnik pa je bil pastorek...

Krmo za vhlavljenе živali so dobivali s travnikov, ki so jih pozno v jeseni tudi popasli. Ostalo je tudi nekaj skupnih pašnikov, če so bila tla tako siromašna in zemljišče tako kamnito, da ruše ni bilo mogoče po-

kositi. Od časa do časa so grmovje na skupnih pašnikih zažgali. Pri takem načinu kmetovanja je **travnik postal mati njivi, pašnik pa je bil pastorek**. Travnike so izkoriščali zato, da so njive rodile. Tudi s pašnikov so živali odnašale rudninske snovi, saj so morale prenočevati v hlevih zaradi varnosti in zaradi lažjega zbiranja njihovih iztrtebkov - gnoja. Razne oblike sezonske paše (transhumanca) ovc, ki so se razvile na Primorskem, so potekale po omenjenih načelih.

Najbrž je razumljivo, da tak način kmetovanja ni trajnosten, čeprav je postal pri nas tradicionalen, saj z redkimi izjemami poteka že več kot dvesto let. Opuščanje kmetijskih zemljišč v sedanjem času je lahko tudi posledica čezmerne izčrpanosti zemlje pašnikov in ne samo neustrezne kmetijske politike. Zato so se na Krasu najprej zaraščali z grmovjem pašniki kot najbolj izčrpana zemljišča, sedaj se zaraščajo travniki, medtem ko so njive, sadovnjaki in vinogradi marsikje že premočno zagnjeni z rudninskimi gnojili.

Kateri je torej tisti tradicionalni način kmetovanja na traviščih Krasa, s katerimi bi zmogli ohraniti ta kmetijska zemljišča tudi za naše vnuke in hkrati nadaljevati prizadevanja prednikov, od katerih smo si naravne danosti pravzaprav samo izposodili?

Zaradi posebnih potreb po vrsti krme uspejo ustvariti koze pri nadzorovani paši odlično rušo za pašo ovc in govedi ter za preprečevanje erozije vode na nagnjenih zemljiščih.

Paša pospešuje kroženje rudninskih snovi

V sedanjih razmerah lahko samo z domačimi prežvekovalci in z njihovo nadzorovano pašo povrnemo kraški pokrajini negovan videz in ohranjamo pestrost njene biocenozo ali življenjske skupnosti njenih organizmov. Nadzorovana paša je zagotovo najcenejši način za uresničevanje tega cilja. Težava je le v tem, da je med ljudmi premalo znanja o tem, kako naj paša na Krasu poteka. Brez upoštevanja dveh osnovnih načel pri reji domačih prežvekovalcev in konj ne bomo dosegli trajnostnega razvoja tega prostora. Prvo načelo pravi: **Živali morajo priti tja, kjer raste krma zanje in ne obratno** (Povsem naravno, ali ne?). Drugo načelo pa pravi: **Živali morajo pustiti blato in seč (gnoj) tam, kjer so dobile krmo** (Zahteva trajnostnega razvoja!).

Pospeševanje kroženja rudninskih snovi s pomočjo pašnih živali je pomembno za ohranjanje življenjske moči tal kljub slabim založenostim zemlje s hranili. Zadostuje, da prežvekovalci s prebavo krme pospešijo razgrajevanje organskih snovi in s tem povečajo količino rastlinam dostopnih (nevezanih) hranil v vrhnji plasti zemlje. Zaradi boljše oskrbe rastlin z rudninami na pašenih predelih se boljša varovalna vloga ruše pri preprečevanju erozije vode na pobočjih. Ker je ruša gostejša z manj odmrle organske snovi v njej, je tudi zmanjšana erozija vetra v ravninah. Vsi ukrepi, ki pospešujejo kroženje dušika med tlemi, rastlinami in živalmi, prispevajo k boljši oskrbi rastlin ruše z dušikom in s tem bogatijo procese v naravnem okolju. Zaradi vzdrževanja nizke založenosti tal z rastlinskimi hranili je tudi manjša nevarnost za njihovo izpiranje v podtalje.

Paša poveča pestrost v sestavi ruše

Paša vpliva na pestrejšo botanično sestavo ruše zato, ker prežvekovalci z obtrgavanjem in gaženjem zmanjšuje tekmovalno sposobnost tistim rastlinam, ki najbolj bujno rastejo v ruši (grmovje) in zasenčujejo nižje, po številu obilnejše vrste. Nastale preslege ali praznine, ki jih za seboj pustijo visoke rastline v ruši, lahko naseljujejo druge rastline in ruša postaja bogatejša. Tako dobivamo možnost za razvoj tudi veliko nižjih rastlin, ki so odporne na pašo. Te se širijo v obliki zaplat tam, kjer se živali bolj pogosto pasejo, ali tam, kjer pustijo blato in seč. S pravilno vodeno nadzorovano pašo prispevamo tudi k večji trpežnosti teh rastlin v ruši. Živali lahko uporabimo tudi za povečanje uspešnosti doseževanja koristnih vrst rastlin v ruši tako, da z gaženjem zadelavajo seme v zemljo, z obtrgovanjem obstoječe ruše pa zmanjšujejo njeno tekmovalnost za svetlobo. Pri paši na strmih pobočjih je to najpreprostejša metoda za vnašanje metuljnic v rušo, ki z vezavo dušika iz zraka bogatijo ekosistem s tem nujno potrebnim elementom za rast rastlin ruše.

Paša koristi populaciji divjadi

Nadzorovana in pravilno vodena paša na Krasu lahko koristi tudi populaciji prosto živečih živali. Divji prežvekovalci vse bolj silijo na njive, v vinograde in sadovnjake zato, ker je paša v jeseni na opuščeni travniščih preveč siromašna in neprimerna za njihovo prehrano pred nastopom zime. Po svetu so poznani sistemi paše za govedo, s katero želijo ob koncu pomladi popasti visoko rušo samo zato, da bo jeseni paša večje hranilne vrednosti in s tem ustrežnejša za prehrano divjih prežvekovalcev pred nastopom zime. Prireja domačih živali ni več glavni cilj paše, saj mora biti usklajena s potrebami prostoživečih živali. Z ureditvijo napajališč, ki jih potrebujemo za oskrbo domačih živali na pašniku s pitno vodo, vplivamo tudi na zadrževanje divjadi - predvsem ptic - na določenem območju.

Paša varuje gozdove

S ponovno uvedbo paše na opuščeni travnišču se najprej zmanjša količina odmrle organske snovi, ki v sušnih obdobjih leta predstavlja lahko vnetljivo gorivo. S pašo torej lahko varujemo gozdove pred ognjem, saj ima veliko gozdnih požarov svoj začetek na opuščeni pašnici. Gozdovi na Krasu bi morali biti načrtno razmejeni z zelenimi pašniki, da bi lažje omejevali požare, ki se razvijajo v samem gozdu. Še boljše varovanje gozdov pred požari pa bi dosegli, če bi občasno in nadzorovano pasli v gozdu ter s tem vplivali tudi na zmanjšanje količine goriva v njem.

Paša in oskrba s koristno vodo

Povsem neproučen je vpliv večje gozdnosti pokrajine na oskrbo območja s koristno vodo. S povečanjem zaraščenosti kmetijskih zemljišč na Primorskem in Notranjskem so presahnili številni studenci in izviri vode. V potokih je manj vode, kot jo je bilo nekdanj, in zmanjšuje se njihova samočistilna moč. Ta pojav je mogoče razložiti s tem, da grmovje in drevesa zadržujejo več vode (večja biomasa) in transpirirajo ali iz-

parjajo do 30 odstotkov več vode kot ruša. Ko je pomanjkanje padavin, ruša preneha rasti in s tem tudi ne izloča vode skozi liste. Večji del padavin, ki jih območje prejme v takem obdobju, zadrži gozdna vegetacija na listih in v vrhnji humusni plasti. Drevesa imajo zato bolj razvejan splet korenin, zato prestregajo več vode in lahko izkoriščajo tudi rezerve vode v globljih plasteh tal. Na travnatem svetu se za rast ruše porablja manjši del padavin, ostanek vode se sceja v nižje plasti do neprepustnega podtalja in nato prihaja na dan kot izviri in studenci, ki so na voljo ljudem in živalim ter bogatijo zemeljsko površje z osnovnim virom za življenje - s pitno vodo.

Nadzorovana paša

V domači strokovni literaturi je že kar precej napisanega o tem, katere so prvine nadzorovane paše in kako mora potekati urejanje pašnikov v hribovitem svetu ter na krasu, da bomo dosegli trajnostni razvoj takih območij. Dejstvo je, da lahko izpolnimo pogoje za nadzorovano pašo samo z učinkovitim ograjevanjem! Marsikje še vedno menijo, da so masivne ograje (žično pletivo, farmerske mreže, bodeča žica, lesena ogra-

ja) ustrezne rešitve, toda tak način ograjevanja je predrag in ni dovolj učinkovit, kadar je treba domače živali na pašniku varovati tudi pred zvermi in potepuški psi. Stalna večžična električna ograja je nepremostljiva ovira samo v spominu živali - domačih in divjih, zato je tako učinkovita. In ker se za njeno postavitev porabi manj materiala, kot se ga porabi za postavitev masivne ograje, je veliko cenejša. In še manj vzdrževalnega dela zahteva! Pravilno narejena električna ograja tudi ni ovira za prehajanje ljudi in za njihove najrazličnejše rekreacijske aktivnosti v naravi. Skupaj z živalmi na pašniku prispevajo stalne električne ograje tudi k prijaznemu in manj monotonomu videzu pokrajine ter k večji varnosti ljudi pri delu in bivanju na prostem.

Ograjevanje zemljišč za preprečevanje prehoda živali je v zadnjem desetletju močno napredovalo. Ne toliko zaradi potrebne reje živine kot zaradi nujnosti, da se varuje ogrožene vrste živali v narodnih parkih in kmetijske posevke ter trajne nasade na območjih, na katerih se je populacija prosto živečih živali močno povečala.

Na različnih delih svetâ so razvili najrazličnejše tipe električnih ograj. Najnovejši dosežek na tem področju je električna

ograja Insultimber. V tej ograji ni plastičnih izolatorjev in ne kolov, impregniranih s strupenimi snovmi, s katerimi se sicer kole ščiti pred gnitjem. Zato je taka ograja še posebej primerna za ekološko tako občutljiva območja, kot je naš Kras. Večžična električna ograja Insultimber tudi ni občutljiva za travne požare. Čez zimo jo lahko položimo po tleh, da ne ovira prehoda prostoživečim živalim, ki si morajo v tem času na veliko večjem prostoru iskati hrano, vodo in zavetje. Zaradi kamnitih tal na Krasu je postavljanje električne ograje Insultimber tudi veliko lažje, kot je postavljanje enako učinkovitih vrst masivne ograje. In ker so koli Insultimber naravno zaščiteni proti gnitju, je njihova trpežnost tudi petkrat do desetkrat daljša od tiste, ki jo poznamo pri domačih vrstah lesa.

Za konec

Z opisanim tradicionalnim načinom kmetovanja, ki so ga za travnati svet na Krasu vpeljali pred več kot dvesto leti, nam travnišč ne bo uspelo obvarovati pred zaraščanjem z grmovjem. Preostajata nam le dve možnosti: ali so bomo za to delo naučili uporabljati živali ali pa bomo ta kmetijska zemljišča izgubili?

Mar ni človek udomačil živali zato, da so mu pomagale pri težkih delih na polju, v gozdu in na vojnah? Ali nam ne bi lahko sedaj pomagale pri ohranjanju kmetijskih površin? Lahko, toda

premalo je ljudi, ki v to verjamejo. In še vedno imamo premalo znanja o tem, kako naj v naših razmerah to poteka, da bomo uveljavili sonaravni, trajnostni način kmetovanja.

Od časov sicer prosvetljene cesarice Marije Terezije so se razmere za kmetovanje zelo spremenile, zato moramo pristati na drugačen način dela s travnišči na Krasu. Na enak način, kot je bilo to mogoče nekoč - z veliko delovne sile na kmetiji in na vasi - ne bo mogoče več vzdrževati travnatega svetâ na območjih z omejenimi danostmi za kmetovanje. Z urejanjem pašnikov v hribovitem svetu in na Krasu za nadzorovano pašo moramo začeti pot nadaljnega razvoja in širjenja znanja o sonaravnih načinih kmetovanja v naših razmerah in tako ohraniti in povrniti urejen videz dežele na sončni strani Alp za rodove, ki bodo prišli za nami. Temu bo morala biti namenjena tudi podpora države. Dobi naj jo tisti, ki bo s svojim načinom kmetovanja prispeval za hitrejšo uveljavljanje sonaravnega kmetovanja in doseganje njegovih ciljev!

Prof. dr. Tone Vidrih, dipl.inž.agronomije -
Oddelek za agronomijo, Biotehniška fakulteta,
Jamnikarjeva 101, 1000 Ljubljana

Insultimber ograja je zelo preprosto postaviti. In če so v njej dovolj močni pulzi električnega toka, so živali na pašniku varne pred zvermi in potepuški psi. Pravilno izdelana električna ograja ne predstavlja ovire za prehod ljudi in motornih vozil. Namenjena je samo nadzorovani paši živali in varovanju ogroženih vrst rastlin.

Vse fotografije: T. Vidrih

Za kmetijska zemljišča na Krasu bodo šele takrat nastopili boljši časi, ko bodo ljudje spoznali in razumeli, da nam lahko pri vzdrževanju negovanega videza pokrajine pomagajo živali. O tem, kako mora taka negovana paša potekati, se bomo morali še veliko učiti!

OGREVANJE

Kurjava je med največjimi stroški slehernega gospodinjstva. V veliko gospodinjstvih na Slovenskem še vedno uporabljajo za ogrevanje okolju škodljiva trdna goriva, premog, težko kurilno olje - mazut in različne odpadke. Tudi kurjenje drv na neustrezen način povzroča škodljive emisije. Posledica tega je vse bolj onesnažen zrak, s tem pa je povezano tudi naraščajoče število obolenj dihal. Ob vsem tem je treba dimnike še redno čistiti saj in kurišča pepela ter saje in pepel neškodljivo odlagati. Škodljivost onesnaženega zraka je še zlasti očitna pozimi, v kurilni sezoni, čeprav je zaradi uporabe omenjenih goriv zrak onesnažen vse leto. Tudi na Krasu in kraških območjih - navkljub pogosti burji!

Analize so pokazale, da je mogoče številne škodljive učinke za zdravje v veliki meri odpraviti z nadomestitvijo klasičnih ogrevalnih sistemov z ustrežnejšimi, okolju prijaznejšimi načini ogrevanja. Omogoča jih v okviru slovenskega ekološkega projekta Ministrstva za okolje in prostor Ekološki razvojni sklad Republike Slovenije, d.d., s pomočjo posojila Svetovne banke. Ta zagotavlja Novi kreditni banki Maribor denar za ugodna posojila, namenjena uvedbi ogrevanja s čistimi in naravi neškodljivimi viri energije. Tudi na Primorskem in Notranjskem.

Zato se je uredništvo revije Kras odločilo v nekaj nadaljevanjih objaviti vse tisto, kar je treba storiti za pridobitev ugodnega posojila, če se odločite ogrevanje s trdnimi gorivi ali z mazutom zamenjati z naravi bolj prijaznim ogrevalnim sistemom. Naj bo to na utekočinjeni naftni plin, na zemeljski plin, na lahko kurilno olje ali na daljinsko ogrevanje (vročevod). Objavila bo tudi, kako pridobiti potreben načrt za ogrevalni sistem in kako pridobiti potrebna dovoljenja. Hkrati bo revija Kras na enem objektu predstavila postavitve prijaznega ogrevalnega sistema nekje na Krasu, kako so se tega posla lotiti njegovi lastniki in kako vse potrebno kakovostno opravi-jo strokovnjaki podjetja PLIN EKSPERT, d.o.o., iz Skopega pri Dutovljah, ki ima za taka dela zahtevano licenco.

Pri uresnitvi programa za zamenjavo sistema ogrevanja z naravi prijaznimi gorivi sodelujejo: Svetovna banka, Ministrstvo za okolje in prostor, Ekološki razvojni sklad Republike Slovenije, d.d., Nova kreditna banka Maribor, d.d., PLIN EKSPERT, d.o.o., in INTERINA, d.o.o. - PE Plin Kozina.

Od ideje do njene uresničitve

UGODNA POSOJILA ZA ČISTEJŠE IN UDOBNO OGREVANJE

Agencija Kras

Posojila za okolju prijazno ogrevanje

Namesto da bi porabljali velike vsote denarja za ogrevanje, ki je povrh vsega še škodljivo okolju, imate sedaj enkratno priložnost, da si z ugodnim posojilom omislite okolju prijazno ogrevanje.

Na osnovi slovenskega ekološkega projekta, ki ga že več let razvija Ministrstvo za okolje in prostor, je Ekološki razvojni sklad republike Slovenije pridobil posojilo Svetovne banke. Z njim zagotavlja ugodna posojila za uvedbo čistih virov energije ali za prehod nanje. V ta namen objavlja javne razpise, v katerih so navedeni pogoji za pravne osebe in samostojne podjetnike ter za občane, pod katerimi je posojilo mogoče dobiti.

Po zadnjem razpisu, objavljenem v Uradnem listu R Slovenije št. 15/98, je na voljo do 28. februarja 1999 1,6 milijarde tolarjev. Zagotoviti si morate le načrt za spremembo ogrevalnega sistema, lokacijsko dovoljenje za postavitve plinskega oziroma oljnega rezervoarja ali za napeljavo zemeljskega plina oziroma vročevoda ter izjavalca s predračunom za spremembo ogrevalnega sistema.

Posojila so namenjena občanom in pravnim osebam, ki živijo ali delajo v objektih, kjer uporabljajo okolju škodljiva goriva in ki nameravajo zamenjati dosedanjo

kurjavo z ekološko sprejemljivimi viri energije. Med okolju škodljiva goriva so uvrščeni: premog, drva, druga trdna goriva in mazut. Med ekološko sprejemljive vire pa so uvrščeni: daljinsko ogrevanje (vročevod), zemeljski plin, utekočinjen naftni plin in ekstra lahko kurilno olje. Ugodna posojila Svetovne banke so namenjena tudi uvajanju obnovljivih virov energije (solarni sistemi, toplotne črpalke) in to ne glede na dosedanji način ogrevanja.

Daljinsko ogrevanje (vročevod)

Prednosti daljinskega ogrevanja (vročevoda) so: Kurišče je eno samo, bodisi v krajevni termoelektrarni-toplarni ali v lokalni toplarni, ki ogreva okoliške objekte. Zato so vse skrbi v zvezi s kurjenjem, z vzdrževanjem, z dobavami kurjave, z dovoljenji in drugimi problemi prepuščeni upravitelju sistema. Denarna naložba v stanovanju ali objektu je v primerjavi z drugimi sistemi ogrevanja najnižja; potrebna je le napeljava centralnega ogrevanja, stroški toplotne postaje pa se porazdelijo na vsa stanovanja ali priključene objekte. Cena energije je pri daljinskem ogrevanju praviloma najnižja. Izkoristek goriva je zelo dober; če gre za termoelektrarno-toplarno, je izkoristek goriva idealen. Onesnaževanje okolja je mogoče nadzorovati in s čistilnimi napravami do skrajnosti zmanjšati.

Daljinsko ogrevanje je primerno za vse objekte s centralnim ogrevanjem, pri manjših, enostanovanjskih in dvostanovanjskih hišah je edina težava le visoka cena toplotne postaje, katere vrednost, ki zaradi majhnosti objekta ni dosti manjša, se deli na majhno število uporabnikov.

Z daljinskim ogrevanjem lahko ogrevamo tudi sanitarno vodo. Vendar se v objektih, kjer še ni skupne napeljave za toplo vodo, temu v glavnem izognejo, ker se s tem podvoji cena toplotne postaje. Treba pa je napeljati še novo vodovodno napeljavo do vsakega porabnika, kar pomneni dodaten strošek in veliko neprijetnega razkopavanja v objektu.

Na daljinsko ogrevanje se je mogoče priključiti le tam, kjer to omrežje je. To je ponavadi v večjih mestih, večjih stanovanjskih naseljih ali ob tovarnah, ki imajo dovolj odpadne toplote, to je toplote, ki je ne morejo uporabiti v svojem tehnološkem postopku in ki bi sicer predstavljala obremenitev za okolje.

Zemeljski plin

Zemeljski plin ima več prednosti pred drugimi gorivi. Je ekološko sprejemljiv, saj ne ogroža podtalnice, zgoreva pa v vodno paro in plin ogljikov dioksid, ki je sestavni del zraka. V naravi ga je še veliko, v naše domove prihaja po vedno bolj razveja-

nem omrežju, je vedno na voljo in ga uporabniki plačujejo po porabi. Z njim lahko ogrevate prostore in sanitarno vodo pa tudi kuhate. Plinske ogrevalne naprave so na visoki tehniški ravni in nudijo uporabniku veliko udobje pri upravljanju, so trajne, zanesljive in varne.

Zemeljski plin lahko napeljete v vse vrste in velikosti objektov. Cena priključka je za vsako stanovanje skoraj enaka, neglede na velikost objekta. Ker morate pri plinski napeljavi upoštevati stroge varnostne predpise, morate še pred uporabo urediti prezračevanje in usposobiti dimnik. Vsa dela morajo opraviti usposobljeni izvajalci; njihovo delo preverjajo strokovnjaki in izdajo potrdilo o kakovosti instalacij in ogrevalne naprave. Z drugimi besedami: domači mojstri pri plinski napeljavi nimajo kaj delati!

Na zemeljski plin se lahko priključite povsod tam, kjer je zgrajeno plinsko omrežje. Slovenija intenzivno širi plinska omrežja. Če še nimate dostopa do plinskega omrežja, vam bo lokalni dobavitelj plina postregel s podatkom, kdaj načrtuje razširitev plinskega omrežja do vašega objekta.

Utekočinjen naftni plin

Povsod tam, kjer še ni zgrajeno omrežje zemeljskega plina, je mogoče prav tako izkoriščati plin kot ogrevalni vir. Na-

e ekološko
razvojni
sklad
republike
slovenije, d.d.

PLIN EKSPERT d.o.o.

Skopo 2i, 6221 Dutovlje, SLOVENIJA

Nova KBM d.d.

mesto priključitve na omrežje lahko plin črpate iz jeklenega kontejnerja ali hranilnika, ki ga postavite ob ogrevanem objektu.

Iz tehnoloških razlogov je v kontejnerju utekočinjen naftni plin, ki se od zemeljskega plina po lastnostih za uporabnike skoraj ne razlikuje. Prednost plinskega hranilnika je, da dobavitelji lahko oskrbujejo s plinom tudi uporabnike, ki so daleč od naseljenih krajev in zato tam ni pričakovati dobave zemeljskega plina s širitvijo plinskega omrežja. Če kupite ali najamete plinski hranilnik in se čez nekaj let pokaže možnost za priključek na omrežje z zemeljskim plinom, bo to mogoče storiti brez velikih posegov in stroškov za odstranitev plinskega hranilnika. To je pomembna prednost tega sistema pred sistemom ogrevanja z lahkim kurilnim oljem.

V vsem ostalem je uporaba utekočinjenega naftnega plina enaka uporabi zemeljskega plina. Enake so tudi njegove prednosti in enake so tudi varnostne zahteve!

Ekstra lahko kurilno olje

Podobno udobje, kot ga omogoča pri ogrevanju uporaba zemeljskega oziroma utekočinjenega naftnega plina, nudi tudi lahko kurilno olje. Uporablja se ga tako za ogrevanje kakor tudi za pripravo tople vode. Pred trdnimi gorivi ima naslednje prednosti: dimni plini manj onesnažujejo okolje kot trda goriva, kurilne naprave so udobne za uporabnika in jih je mogoče brez večjih predelav povezati z obstoječim ogrevalnim sistemom, z lastno zalogo goriva uporabnik ni odvisen od morebitnih težav pri oskrbi z gorivom, ogrevati je mogoče skoraj vsak objekt, neglede na oddaljenost od energetskega omrežja.

Z ekstra lahkim kurilnim oljem lahko ogrevate vse vrste in velikosti objektov s centralnim ogrevanjem. Sanitarno vodo je tako smotno ogrevati vse leto v večjih, večstanovanjskih objektih, če je sistem temu prirejen. V enostanovanjskih objektih se greje sanitarno vodo s kotlom na olje le v ogrevalni sezoni, medtem ko se v nezimskem času sanitarno vodo lahko ogre-

vate s solarnim sistemom ali s toplotno črpalko.

Lahko kurilno olje je dovoljeno uporabljati za ogrevanje skoraj povsod, **razen na območjih vodnih zajetij**, kjer lahko izliv olja v teren povzroči onesnaženje pitne vode. Zato mora biti lahko kurilno olje v vsakem primeru hranjeno v kakovostnem rezervoarju ali cisterni. Da se pri pretakanju olje ne izlije, mora biti rezervar opremljen z lovnikom in dodatnim rezervoarjem za izlito olje.

Če imate ob objektu, ki bi ga radi čisteje in udobneje ogrevali, vročevodno ali plinsko omrežje, bo pametneje, hkrati tudi bolj ekonomično in tehnično primernejše, da se odločite za eno izmed teh možnosti. To bo verjetno upoštevala tudi pristojna upravna enota pri izdaji odločbe za nameravan poseg. Kjer se gradnjo takega omrežja načrtuje, pa predstavlja do takrat primernejšo in okolju prijaznejšo rešitev uporaba utekočinjenega naftnega plina.

Za kaj je mogoče porabiti posojilo?

S posojilom Slovenskega ekološko razvojnega sklada, ki ga posreduje Nova kreditna banka Maribor, je mogoče financirati: priključitev na toplovodno ali plinsko omrežje oziroma posodo za utekočinjen naftni plin ali kurilno olje, nakup opreme, potrebne za nadomestitev starih ogrevalnih sistemov z novimi, vsa dela za odstranitev starega ogrevalnega sistema in namestitve novega ter za ureditev dimnika.

Ker je posojilo namenjeno preходу od uporabe trdnih goriv na ekološko sprejemljive ogrevalne sisteme, posojila ni

mogoče dobiti za nove gradnje, za katere je uporaba čistih goriv zakonsko predpisana, in za vgradnjo ogrevalnih sistemov, ki še naprej omogočajo uporabo okolju škodljivih goriv (kombinirani kotli, ...).

V primerjavi s klasičnimi bančnimi posojili je posojilo Slovenskega ekološko razvojnega sklada precej ugodnejše, saj zagotavlja posojilojemalcu nižjo obrestno mero, čas odplačevanja do šest let ter s tem tudi nižji mesečni odplačilni obrok. Posojila se obračunavajo v toarski protivrednosti DEM, obrestna mera pa je vezana na obrestno mero Mednarodne banke za obnovo in razvoj (IBRD) in se spreminja dvakrat letno. Za posojilojemalca je v veljavi 6,03-odstotna letna obrestna mera, kar je bistveno ugodnejše od komercialnih posojil.

Kdo lahko zaprosi za posojilo?

Za posojilo lahko zaprosijo prebivalci, ki želijo predelati ogrevalni sistem za uporabo okolju prijaznih goriv. Do posojila so upravičeni: lastniki, najemniki in upravljalci objektov, ožji družinski člani (zakonec, oseba, s katero živi upravičenec v dalj časa trajajoči življenjski skupnosti, njuni otroci oziroma posvojenci, starši ter posvojitelji).

Posameznik - fizična oseba lahko najame posojilo do 80 % celotne naložbe oziroma največ do 1,1 milijona tolarjev. Odplačilni rok za najeto posojilo je do šest let. Posojilo je treba zavarovati pri zavarovalnici. Mesečna anuiteta ali odplačilni obrok praviloma ne sme biti manjši od 9.000 tolarjev in ne večji od ene četrtine posojilojemalčeve proste povprečne plače, pokojnine oziroma invalidnine.

njene uresničitve

Kaj je treba storiti za pridobitev posojila in začetek predelave ogrevalnega sistema?

Pred oddajo prijave na razpis za najem posojila, namenjenega predelavi ogrevalnega sistema, je koristno obiskati eno izmed poslovalnic bank, kjer boste dobili potrebno razpisno dokumentacijo in obrazce za pridobitev posojila. Na Primorskem in Notranjskem je to v:

Ajdovščini (Nova kreditna banka Maribor, Goriška 25, ga. Curk, tel.: 065/61-633),

Idriji (Nova kreditna banka Maribor, Lapajnetova 41, ga. Bončina, tel.: 065/73-443),

Ilirski Bistrici (Banka Koper, Bazoviška 18, ga. Možina, tel.: 0667/41-279),

Izoli (Banka Koper, Drevored 1. maja 5, ga. Vodopija, tel.: 066/67-061),

Kopru (Nova kreditna banka Maribor, Ferarska 12, ga. Bubnič, tel.: 066/36-291),

Novi Gorici (Nova kreditna banka Maribor, Kidričeva 11, ga. Fučko, tel.: 065/27-345, ga. Bastjančič, tel.: 065/127-346),

Piranu (Banka Koper, Tartinijev trg 12, ga. Mikuletič, tel.: 066/46-961),

Postojni (Banka Koper, Tržaška 2, ga. Batišta, tel.: 067/25-751),

Sežani (Banka Koper, Partizanska 50, ga. Guštin, tel.: 067/32-051),

Tolminu (Nova kreditna banka Maribor, Trg maršala Tita 14, ga. Vouk, tel.: 065/81-141).

nameravano predelavo ogrevalnega sistema; najemnik predloži najemno pogodbo in lastnikovo dovoljenje za nameravan poseg.

2. Upravno dovoljenje za nameravano predelavo ogrevalnega sistema: Posojilojemalec mora pridobiti odločbo o priglasitvi del ali dovoljenje za gradnjo pristojne upravne enote (nekdanje občine) območja, na katerem je objekt, v katerem namerava predelati ogrevalni sistem.

3. Izvajalčev predračun: Posojilojemalec naj zbere za nameravano predelavo ogrevalnega sistema primerljive ponudbe več izvajalcev in med njimi izbere najugodnejšega. Predračun mora vsebovati vsa dela in vse materiale, potrebne za celotno zamenjavo ogrevalnega sistema in za začetek obratovanja novega sistema ogrevanja, vključno s stroški za delo in materiale morebitnih podizvajalcev. Ponudbo izbranega izvajalca predloži vlogi za posojilo.

4. Izjava izbranega izvajalca: Z izjavo izvajalec jamči, da predstavlja nameravana zamenjava ogrevalnega sistema poseg v smislu javnega razpisa Ekološko razvojnega sklada in da bo po opravljenih delih predložil v razpisu zahtevano dokazilo Novi kreditni banki Maribor, d.d.

5. Potrdilo o posojilojemalčevi plačilni sposobnosti: Za sklenitev zavarovanja mora posojilojemalec predložiti dokazila o svoji zaposlitvi in svojih mesečnih prejemkih oziroma o svoji pokojnini ali invalidnini, s čemer dokaže svojo sposobnost za anuitetno odplačevanje najetega posojila.

Po vložitvi popolne prošnje za odobritev posojila, namenjenega zamenjavi ogrevalnega sistema, v eni izmed pooblaščenih bank pripravi banka posojilno pogodbo in v desetih dneh po oddaji vloge povabi posojilojemalca na njen podpis. V petih delovnih dneh po podpisu pogodbe banka na-

kaže na žiro račun izbranega izvajalca 60 % odobrenega posojila, preostalih 40 % posojila pa nakaže na izvajalčev žiro račun v petih delovnih dneh po njegovi predložitvi dokazila o zaključku del, ki je za vsak tip naložbe določeno v razpisni dokumentaciji.

Natančnejša navodila za dodelitev posojila dobi posojilojemalec skupaj s prijavnimi obrazci v banki, ki mu bo odobrila posojilo. Na Primorskem so to poleg poslovnih enot Nove kreditne banke Maribor še poslovne enote Banke Koper, d.d.

V naslednji izdaji bo revija Kras predstavila, kaj vse opravijo za zamenjavo ogrevalnega sistema strokovnjaki podjetja Plin ekspert, d.o.o., (Dutovlje, Skopo 2), tel. in fax: 067/65-088) s poslovno enoto v Sežani (Ulica 1, maja 4, tel. in fax: 067/318-825, 31-823). Po ogledu obstoječega ogrevanja predlagajo glede na razpoložljivi naravi prijazen ogrevalni vir najprimernejšo rešitev, naredijo osnutek projekta za naravi prijazno ogrevanje s predračunom, po naročnikovem soglasju izdelajo dokončni projekt, opravijo postopek za pridobitev odločbe o priglasitvi del ali gradbeno dovoljenje, zagotovijo material in opremo ter opravijo vsa demontažna in montažna dela za zamenjavo ogrevalnega sistema. Po končani naložbi pa predložijo Novi kreditni banki Maribor, d.d., vsa potrebna dokazila.

INTERINA®

d.o.o. LJUBLJANA

V parlamentarni razpravi je osnutek besedila

ZAKON O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE

ZAKONODAJA

Savin Jogan

Pred nedavnim objavljeni osnutek novega zakona o varstvu kulturne dediščine (Poročevalec Državnega zbora, št. 12, 2.2.1998) predstavlja prvi poskus celovite ureditve varstva kulturne dediščine pri nas, saj je ta materija v sedaj veljavnem zakonu iz leta 1981 povezana in prepletena z varovanjem naravne dediščine. Gre za težnjo, značilno za sodobne zakonske ureditve v mnogih evropskih in drugih državah. Razen tega je bilo treba vsebino tega varstva nasloniti na nova ustavna načela in ureditev (opustitev sistema samoupravljanja in družbene lastnine, bistveno spremenjeno pojmovanje in ureditev premoženjskih razmerij, lokalne samouprave idr.)... V nadaljevanju predstavljam za bralce revije Kras, ki obravnava tudi vprašanja o kulturni dediščini pri nas, bistvene novosti osnutka zakona v primerjavi z veljavno ureditvijo kulturne dediščine.

Med načeli so v osnutek na novo vključeni opredelitve in temeljni cilji varstva dediščine, delitev na spomenike državnega in lokalnega pomena ter načelo o enotnosti varstva kulturne dediščine.

Za razliko od veljavnega varstva dediščine je v osnutku dobila povsem samostojen poudarek **kulturna krajina** (kot dediščina in kot kulturni spomenik), kar omogoča jasnejšo opredelitev takih območij, kot sta, na primer, Kras ali območje nastajajočega Notranjskega parka.

Poglavje o **pristojnostih** države in lokalnih skupnosti kljub svoji lapidarnosti predstavlja novost, saj so bile ustrezne določbe v dosedanjem zakonu (o družbenopolitičnih skupnostih) zelo splošne in nerazčlenjene. Iz dikcije določb o pristojnosti države je jasno razviden premik težišča glede odgovornosti za varovanje kulturne dediščine od občine oziroma lokalne skupnosti na državo.

Pri razglasitvi **kulturnih spomenikov** se ločeno ureja postopek aktov o razglasitvi kulturnih spomenikov za spomenike državnega pomena in za spomenike lokalnega pomena. Če gre pri tem za akte, ki se nanašajo na spomenik oblikovane narave in kulturno dediščino, je predvideno odločanje ministra za kulturo v soglasju z ministrom, pristojnim za varstvo dediščine.

V posebnem členu se opredeljuje odločba o varstvu spomenika, ki se izda lastniku. V sedanji ureditvi taka odločba ni omenjena, zaradi česar lastniki spomenikov pogosto niso poznali niti svojih odgovornosti in obveznosti, niti svojih pravic, ki izhajajo iz statusa kulturnega spomenika.

Zakon navaja in podrobno razčlenjuje naloge **javne službe** za celotno področje varstva kulturne dediščine. Javno službo za varstvo dediščine opravljajo samo tisti javni zavodi, ki jih je ustanovila država, vsi drugi zavodi pa jo opravljajo le na pod-

lagi pogojev, določenih s pravilnikom oziroma dovoljenjem. Tako je prek enotne javne službe zagotovljena tudi enotnost stroke, državi pa je zagotovljeno enotno varstvo v delu, kjer je to potrebno.

Bistveno novost predstavlja določba, po kateri se zavodom za kulturno dediščino zagotavlja **pravna legitimacija** za zastopanje interesov za varstvo v upravnih in sodnih postopkih.

Poglavje o opravljanju varstva dediščine na podlagi **dovoljenj in koncesij** navaja naloge, ki jih lahko poleg javne, od države postavljene službe, opravljajo tudi druge pravne osebe zasebnega prava in fizične osebe, če imajo za to ministrovo dovoljenje; opredeljeni so tudi pogoji za pridobitev koncesije za opravljanje javne službe na tem področju.

Zakon vključuje posebne določbe o pogojih za hranjenje zbirk, o trgovanju, o izvozu in uvozu dediščine ter o odtujevanju muzejskega gradiva. Z opredelitvijo izvoza in uvoza se uresničujejo določbe mednarodnih konvencij, ki govore o preprečevanju ilegalne trgovine s premično kulturno dediščino. Nove so tudi določbe, ki prepovedujejo odtujevanje muzejskega gradiva in obveznost preverjanja izvora muzejskega gradiva pri pridobivanju tega gradiva.

V poglavju o posebnih določbah za varstvo **nepremične dediščine** se zakon osredotoča na presojo vplivov na to dediščino ter na soglasja k prostorskim aktom.

Za razliko od strokovnih mnenj k posegom v spomenike, ki jih na podlagi veljavnega zakona izdajajo strokovne organizacije na področju dediščine (ta so se le redko upoštevala), se v predlaganem zakonu predvideva razčlenjen sistem smernic in soglasij (strokovne zasnove, kulturnovarstveni pogoji ter soglasja), ki se nanašajo na postopke za sprejemanje aktov s področja urejanja prostora ter na postopke za izdajanje dovoljenj za gradnjo in rekonstrukcijo obstoječih objektov.

Velik problem: Uravnoteženje v Vipavi z območjem varstva v začetku septembra 1994

Med določbami o pravicah in dolžnostih fizičnih in pravnih **oseb** je treba omeniti bistveno spremenjeno ureditev **razlastitve**, ki je v pristojnosti države ali lokalne skupnosti. V tem poglavju predpisane dolžnosti in pravice lastnikov se nanašajo predvsem na prepovedi ravnanja ali rabe dediščine na način, ki jo ogroža ali ji zmanjšuje pomen, pravico do strokovne pomoči in odškodnine imetnikom, na premoženjsko-pravna razmerja in predkupno pravico.

Poglavje o **inšpekcijskem nadzoru** se uvaja povsem na novo, saj sedanji zakon inšpekcije na tem področju ni poznal. V tem poglavju se opredeljujejo inšpektorat kot posebni organ v sestavi ministrstva za kulturo in njegove temeljne naloge, pogoji za inšpektorje, razčlenjujejo se pooblastila inšpektorjev in ukrepi inšpekcijskega nadzorstva.

V prehodnih in končnih določbah so urejena naslednja vprašanja: veljavnost dosedanjih aktov o razglasitvi ter vpis doslej razglašanih spomenikov v register dediščine, matična služba zavodov za varstvo dediščine na ravni države in prevzem ustanoviteljstva javnih zavodov za varstvo kulturne dediščine ter muzejev.

Glede veljavnosti dosedanjih aktov o razglasitvi spomenikov se odpira praktično vprašanje, ali bo možno v dveletnem roku, ki je predviden za njihovo usklajevanje z zakonom, v vseh primerih razrešiti tudi vprašanja o kategorizaciji oziroma klasifikaciji spomenikov (državnega ali lokalnega pomena) glede na to, da še ni pripravljen in sprejet nacionalni kulturni program, ki bo v veliki meri opredelil merila v tem okviru.

Sklenem lahko, da predloženi osnutek zakona ob upoštevanju pozitivnih elementov dosedanjega zakonodaje in izkušenj ter primerljive tuje zakonodaje razmeroma celovito, pregledno in

(prvič) sistemsko ureja področje varstva kulturne dediščine kot enega izmed pomembnejših konstitutivnih civilizacijskih elementov naroda in tudi naše nove državnosti.

Podružnična cerkev sv. Egidija (Tilna, Tilha) v Svetem - umetnostni in arhitekturni spomenik
Foto: A. Rebolj

Dr. Savin Jogan, dipl. pravnik -
Inšpektorat R Slovenije za kulturno dediščino,
Ministrstvo za kulturo, Plečnikov trg 2, 1000 Ljubljana

Prispevek Antona viteza pl. Laurina
k odkrivanju faraonske zapuščine

SVETOVNA DEDIŠČINA

SARKOFAGA V VIPAVI SO TOVORILI ČEZ KRAS

Davorin Vuga

Izvirno najdbišče

V kraju Saqqâra je približno 1500 metrov severozahodno od stopničaste piramide kralja Djoserja (III. dinastija) avstrijski generalni konzul Anton Lavrin v začetku leta 1849 na dnu 29 metrov globokega grobnega jaška odkril dragocen sarkofag ali kamnito rakev iz zgodnje ptolemajske dobe (okrog 300 let pred Kristusom ali pred našim štetjem - pr.n.š., sedaj v zbirkah *Kunsthistorisches Museum*, Dunaj). Potem se mu je iztekel čas diplomatskega službovanja v Egiptu.

Iz Lavrinovih zapisov vemo, da je podobno dragocena sarkofaga, prav tako kamnita, našel v nekem bližnjem grobnem jašku, vendar čas njune najdbe ni preciziran. Zemljišče, kjer naj bi sarkofaga našel, ustreza resničnosti, saj je tam po eni strani grobnica dostojanstvenika Tija (Staro kraljestvo, V. dinastija), okrog 2400 let pr.n.š.), po drugi strani ptolomejsko-helenistični Serapeum... V nekropoli Giza sta sicer grobnici Ra-wêra in princa *Mnw-ïwn* (Min-ïwna), vendar je sarkofag, apnenčev, iz prve grobnice v Egiptovskem muzeju v Kairu (brez dvoma Ra-wêrov), medtem ko drugi podoben sarkofag iz kairskega muzeja pripada Keopsovemu dvorjani.

Ker sta bila po Lavrinovem pričevanju dva sarkofaga najdena v istem grobnem jašku v Saqqâri, se podatek zelo verjetno nanaša prav na kamniti krsti, postavljeni v Vipavi. Podatek je logičen tudi zato, ker je Saqqâra s V. dinastijo spet postala pokopališče kraljev, kraljevih sorodnikov in visoke dvorne aristokracije.

Prevoz na slovenka tla

Kljub takrat že veljavni prepovedi egiptovske vlade, formalno državno-pravno še vedno podložne turškemu sultanu oziroma uživajoče sorazmerno visoko stopnjo avtonomije v okviru kedivata ali podkraljestva, je Lavrin dobil dovoljenje za izvoz egiptovskih starin, zlasti svojih dveh sarkofagov in tistega tretjega, podarjenega Dvornemu muzeju (*Hofmuseum*) na Dunaju, zaradi svojih dobrih diplomatskih uslug pri posredovanju v sporu med Visoko porto in podkraljevo vlado. Vipavska sarkofaga so z ladjo prepeljali iz Aleksandrije v Trst in od tod z volovsko vprego čez Kras

Tokrat pišem o dveh kamnitih sarkofagih, ki sta postavljena na grobni parceli Hrvatinovih (Lavrinovih) v Vipavi in v katerih so pokopani starša in sin avstrijskega generalnega konzula v Egiptu Antona viteza pl. Laurina (von Laurina), rojenega 1789 in umrlega 1869. Pred nedavnim sem bil namreč zaprosen, naj glede na dosegljive zgodovinske podatke in lastno avtopsijo napišem svoje strokovno mnenje... Če ne zaradi drugega, je o tem vredno poročati v reviji Kras že zato, ker so sarkofaga iz Egipta v Vipavo tovorili tudi čez Kras!

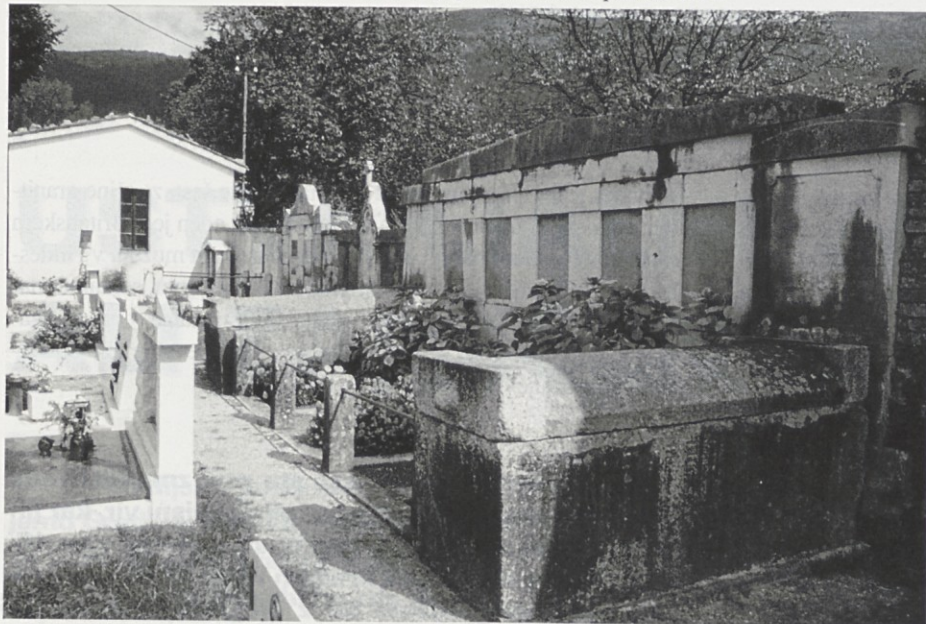
v Vipavo na parcelo družinske grobnice Hrvatinovih, kakor poročajo viri, že leta 1845. Dvajsetega marca 1846 so v sarkofag (levi) sekundarno pokopali (to je prekopali) umrla Lavrinova starša (pozneje tudi Lavrinovega mladoletnega sina, čeprav ga latinski napis na nagrobni plošči na desni strani grobnice, gledano od zidu, ne omenja.

Napisa, vidna na Ra-wêrovem sarkofagu na sredini ožje stranice in na čelni stranici zgoraj: smr R'-wr ("Kraljevi prijatelj Ra-wêr") - Vipava, civilno pokopališče, grobnica Hrvatinovih (Lavrinovih), junij 1973.

Videz grobnice Hrvatinovih v Vipavi z obema sarkofagoma v začetku septembra 1994.

Kakšna sta sarkofaga?

Sarkofaga sta izklesana iz rdeče in sivo zrnatega asuanskega (aswanskega) granita in sta sestavljena vsak iz kvadraste kamnite skrinje za mumijo, izdelane izredno skrbno in pravilno, ter iz pravokotnega ploščatega pokrova, oblikovanega na zgornji strani kot polvalj, s po enim kvadrastim, prečno ležečim razdelkom oziroma zaključkom na vsaki strani pokrova. Na obeh ožjih straneh pokrova je po eden bradavičasto izboklinast držaj (tisti na desni oziroma "zidni" stranici sarkofaga ni viden), namenjen dviganju. Desni ali Ra-wêrov sarkofag, gledano od zidu, je dolg 2,165 metra, širok 0,81 metra in visok (skupaj s pokrovom) 1,02 metra. Sam pokrov je visok 0,24 metra. Levi ali Min-iwnov sarkofag, gledano od zidu, je dolg 2,10 metra, širok 0,82 metra in visok skupaj s pokrovom) 0,98 metra, medtem ko je sam pokrov visok 0,27 metra.

Ra-wêrov sarkofag ima okrašene tri stranice: čelno ali glavno (to je zdaj jugovzhodno) in obe stranski ali ožji (jugozahodno in tisto, ki je obrnjena v zid); hrbtna ali zadnja stranica je gladka. Reliefni okras na treh stranicah upodablja pročelje kraljeve palače, sicer običajno zidane iz surove, na soncu žgane opeke iz nilskega blata, okrepljene z lesenimi sestavinami: slope pilastrov, med njimi vrata (skozi njih lahko po staroegiptovski veri vstopa ali izstopa pokojnikov "ka" - duh, ki biva v sarkofagu ob balzamiranem truplu, medtem ko je duša - "ba" odšla v Ozirisovo/Asarjevo kraljestvo teme), nad slopnimi nišami značilni rastlinsko-geometrični okras (tipični prav za kraljeve sarkofage oziroma upodobitve palač, začenši s tistim Mikerinosovim, in pozneje uporabljeno tudi za sarkofage poznejših uradnikov in dostojanstvenikov).

Na Ra-wêrovem sarkofagu se hieroglifsko vklesano ime imetnika pojavlja kar šestkrat: po enkrat na vsakem kvadrastem razdelku pokrova, po enkrat na vrhu stranskih stranic, nad palačnim pročeljem na sprednji ali glavni stranici in v zgornjem središčnem delu zadnje stranice. Na Min-iwnovem sarkofagu, ki ima tri stranice okrašene na podoben način, v obliki kraljeve palače, se hieroglifski napis pojavlja le dvakrat, in sicer na spodnjem desnem kotu oziroma robu pokrova, pod kvadrastim zaključkom, in na

zgornjem desnem kotu oziroma robu skrinje sarkofaga.

Oba sarkofaga sta po oceni težka vsak kakšnih 15 ton, saj prav toliko tehta le nekoliko večji zgodnjeptolomejski sarkofag, ki ga je Lavrin podaril dunajskemu muzeju in ki je povzročil nemalo težav pri prevozu pozimi 1853 leta; skrinja tega sarkofaga je sicer iz metaamfibolita z apatitom, pokrov pa je iz granodiorita.

Kaj sporočajo napisi?

Kakor na vseh drugih sočasnih sarkofagih se pojavlja tudi na Ra-wêrovem sarkofagu le enako vklesano ime v standardni hieroglifski pisavi Starega kraljestva. Različna je le smer, v katero so obrnjeni črkovni znaki: na pokrovu v desno, na obeh stranskih stranicah v desno, na čelni stranici v desno in na zadnji stranici v levo. Prepis (po Gardinerjevi različici branje) je: *smr R'-wr. = Prijatelj (kralja) Ra-wêr ('Ra/je/velik')*. Na

Min-iwnovem sarkofagu so pismenke standardne hieroglifske iz časa Starega kraljestva, vendar so nekateri znaki (na primer: *m - n*) izklesani površno. Oba napisa, enaka, sta obrnjena v desno. Prepis (po Gardinerjevi različici branja) je: *nsw s3 n ht.f Mnw-iwn. = Kraljev sin, pripada k telesu on, Min(w)-iwn ('Minov steber')*.

Zgodovinsko ozadje

Ra-wêr je do sedaj znan kot dostojanstvenik iz časa zgodnje V. dinastije in ima svojo grobno mastabo (veliko nadzemeljsko grobnico s podzemnimi grobnimi jaški v starem Egiptu) v Gizi blizu piramide kralja Kefrena (Khaf-Ra); prav to dejstvo poudarja Ra-wêrovo bližino kraljevi družini, torej najverjetneje tesno sorodstvo. Ohranjeni sarkofag je v Egiptovskem muzeju v Kairu (No. 519). Iz grobnice je znana tudi alabastrna stela (nagrobna plošča) z Ra-wêrovim portretom (Egiptovski muzej Kairo, No. 6267). Prav tako hranijo tam fragment ali del v isti grobnici najdenega apnenčevega Ra-wêrovega kipa v naravni velikosti (No. 6265). Podobnost Ra-wêrovih obraznih potez s portretom kralja Wser-khafa (glava, ostanek prvega granitnega kolosa v Egiptu, najdena v kraljevem pogrebem templju v Saqqâri; Egiptovski muzej Kairo, No. 6051) opozarja po eni strani, da se je dal Ra-wêr upodobiti tako, da bi bil čim bolj podoben svojemu vladarju, po drugi strani pa nakazuje možnost, da sta bila Ra-wêr in Wser-khaf brata.

Da takšne zveze v Starem kraljestvu niso bile redkost, dokazuje prav primer aristokratskega granitnega sarkofaga iz Gize, Mastaba G 7650, jašek C (do nedavnega v *Museum of Fine Arts* v Bostonu, ZDA), v katerem je bil po napisih sodeč pokopan glavni uradnik Akhet-hotep z ženo Mery-ty-tes in s še neko drugo, žal neimenovano damo. Zaradi bližine kraljeve piramide in razkošnosti pokopa po pravici domnevajo, da gre za Keopsovega sina oziroma Kefrenovega brata.

Ra-wêr je bil torej najverjetneje brat kralja Wser-khafa, prvega vladarja V. dinastije, ki je vladal sedem let (po Gardinerjevi kronologiji od 2480 do 2473 pr.n.š.). V tem času je Ra-wêr umrl;

SVETOVNA DEDIŠČINA

njegova grobnica v Gizi je najverjetneje nastala že za njegovega življenja oziroma opravljanja visoke funkcije na dvoru - 'prijatelj kralja', kar bi lahko ustrezalo poznajšim vezirjem.

Min-ihn je kraljevi sin, torej princ, in očitno z Ra-wêrom v sorodstvu. Preseneča, da je Ra-wêrov sarkofag razkošnejši od Min-ihnovnega, prav tako velja to za "skromnejšo" skalno grobnico očitno še mladega princa v Gizi. Da sta se tako Ra-wêr in Min-ihn znašla skupaj v anonimnem jaškastem grobu v Saqqâri, in vendar ne tako daleč od Wser-khafove piramide prav tam (tik vzhodno od Djoserjeve), je mogoče razložiti zaradi bojazni pred plenilskim oskrnjenjem grobov. Poznan je primer izropane prvotne grobnice kraljice Hetep-heres, matere kralja Keopsa, najprej pokopane v Dashuru in nato skrivaj prenesene v novo grobnico na dnu silno globokega jaška v bližini Velike piramide v Gizi (sarkofag so leta 1926 našli v nedotaknjenem grobu, a je bil kljub temu prazen!). Zelo verjetno gre v Ra-wêrovem in Min-ihnovem primeru za svojevrsten način pokopa dveh sorodnikov, kraljevega sina - princa in njegovega mogočnega strica, v odmaknjeni *cachette* (majno skrivališče) na obrobju saqqârske nekropole na začetku druge polovice tretjega tisočletja pr.n.š. (natančneje: med leti 2480 in 2473). Ker Lavrin v obeh sarkofagih ni našel mumij, je več kot jasno, da so bili tudi v tem primeru davni roparji grobov hitrejši.

Kulturna in zgodovinska vrednost

Sarkofaga v Vipavi sodita v redko skupino aristokratskih oziroma pripadnikom kraljeve družine namenjenih sarkofagov. Na

svetu jih je z vipavskima vred prav takšnih le šest, zvečine granitnih, eden pa je apnenčev. Dva sta še v Kairu, eden je v Britanskem muzeju v Londonu, drugi pa je v Pelizaeusovem muzeju v Hildesheimu v Nemčiji. Ker pripadajo Staremu kraljestvu, so zaradi napisov še posebej zanimivi, saj omogočajo spoznanja o ozadju vladajoče dinastije, to je V., in predstavljajo nadaljevanje tradicije izdelovanja kraljevskih sarkofagov IV. dinastije.

Vipavska sarkofaga sta prvi znani (seveda sekundarno preneseni) egiptološki pisni vir, kar jih hranimo pri nas. Zaradi možnosti verjetne identifikacije ali istovetenja s kraljem Wser-khafom oziroma z njegovo družino ter z njegovim časom sta spomenika par excellence ali brez primere in pomembna za zgodnjo egiptovsko zgodovino, za zgodovino civilizacije ob Nilu, in za našo civilizacijo, katere temelji so tudi v starem Egiptu. Vipavska sarkofaga sta tudi pomembna dokumenta za zgodovino egiptologije. In eden izmed pionirjev odkrivanja faraonske zapuščine je bil tudi Anton vitez pl. Lavrin. Zato lahko še pripišem, da ta redka spomeniška celota sekundarno postavljenih vipavskih sarkofagov vsebuje vse tiste sestavine, ki so pomembne za spomeniške ostaline svetovne dediščine!

Napisa, vidna na Ra-wêrovem sarkofagu na sredini desne, ožje stranice zgoraj, in na vrhu samega kvadrastega zaključka pokrova (enako tudi na levem kvadrastem zaključku): smr R'-wr (Kraljevi prijatelj Ra-wêr) - Vipava, civilno pokopališče, grobnica Hrovatinovih (Lavrinovih). Vse fotografije: D. Vuga

Literatura:

- Faulkner, Raymond O., 1981: A Concise Dictionary of Middle Egyptian.- Griffith Institute, Ashmolean Museum, Oxford
- Fazzini, Richard A. et al, 1989: Ancient Egyptian Art in the Brooklyn Museum.- The Brooklyn Museum and Thames and Hudson, 10, p. 10
- Gardiner, Alan, 1979: Egyptian Grammar.- Griffith Institute, First published 1927, Third edition, Ashmolean Museum, Oxford,
- Hirmer, Max - Lange, Kurt, 1956 (revised 1961): Egypt: Architecture, Sculpture, Painting in Three Thousand Years.- Phaidon Press, London, Third Edition, 49-54, p. 303,
- Lauer, Jean-Philippe, 1976: Saqqara; The Royal Cemetery of Memphis.- Thames and Hudson, London
- Satzinger, Helmut: Die Ägyptisch-Orientalische Sammlung, Das Kusthistorische Museum in Wien.- Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein

Davorin Vuga, dipl. arheolog - svetovalec direktorja za arheološko dediščino na Upravi RS za varstvo kulturne dediščine, Ministrstvo za kulturo, Plečnikov trg 2, 1000 Ljubljana

USTVARJALNI ZANOS ALI ZANESEENOST?

France Rihtar

Medijska pozornost Volčjemu Gradu in Komenskemu Krasu (samo v reviji Kras prispevki v treh zadnjih številkah) morda zavaja s prenekatero zaneseno izjavo, ki jim kljub emocionalni in racionalni naklonjenosti okolju ne moremo pritrditi. Obenem pa vleče neki drugi pomislek o razvojni in oblikovni entiteti ali obstoju prostora, ki vnaša v človeka nov zanos, saj načenja vprašanje o vzporednosti in stopnji kraškega prostora v nastajanju zahodnoevropske civilizacije.

Gre vsaj za članek D. Vuge Kaštelir ... v 24. številki revije Kras in ob tem za lanskoletno javno razmišljanje podpisanega na Prešernov dan v Komnu o sklenjenem naselbinskem razvoju in o imanentni ali neločljivo povezani estetiki prostora na Festivalu znanstvene fundacije v Cankarjevem domu. Izhodišni predmet za temo leta je seveda volčjegrajska Debeli griza, prazgodovinsko gradišče in njen fenomen v naravokulturnem prostoru.

Ne gre izpostavljati navedbe v članku o izvorni dobi gradišča, ki jo D. Vuga umešča v čas brona, viri pa se bolj nagibajo v halstat, čeprav se pod neraziskano grizo lahko skriva marsikakšno presenečenje. Niti "kiklopski gradnji" obzidja ni oporekati, čeprav v odkritem zidu po velikosti kamnitih kosov prednjači marsikatera ograda v Volčjem Gradu, gotovo pa v obzidjih mikenske kulture. Tudi vstopne portale lahko imenujemo "menhiri", saj so izraziti označevalci večine vrzeli v ogradah, čeprav za postavitev ni bilo potrebnih več od para možatih rok in jih po teži kamni iz megalitske kulture presegajo za več deset ton.

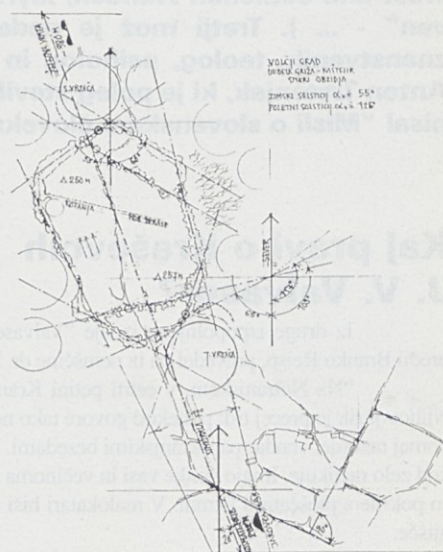
Ob naslovu Kaštelir za varovanje rimske ceste pa začutimo anahronizem ob skoraj tisočletni razliki med pojavom gradišča in rimsko

zasedbo. Posebno vprašljiv je pomen severne prometne smeri in obzidja. Saj je bila za Rim smer decumanusa strateško bolj pomembna in tudi arheološki ostanki po virih kažejo na lego zunaj gradišča. Poznane pa so orientacije naselij že v neolitiku (na primer: Anatolija), ko je kozmična vpetost predvsem v sončni prostor pomenila verjetno simbolno funkcijo v čaščenju božanstev. Dodajmo še biološko sovisnost in pragmatičen premislek, ki je veljal vpetosti smeri v značilne oblike geografskega roba, saj je bila orientacija v širšem prostoru problematična in usodna za lovce in pastirske črede ovac (ovce po domače, iz česar bi lahko izpeljali Volčji Grad). Ker pa so ilirski in drugi plemenski predniki bili tudi kmetovalci in so svojo naselitev morda nadaljevali v poznejše udobnejših strateških razmerah na sedanjem prostoru vasi, je odvisnost zaznamovala v nekih primerih ne samo dnevni tudi letni cikel sonca in lune.

Poševno rezani stranici severnega obzidja gradišča oklepata namreč kakšnih 55 do 60 kotnih stopinj glede na smer sever-jug, kar pomeni naravnost na sončni vzhod in zahod v zimskem solsticiju ali sončnem obratu in rojstvo novega Sonca, na južnem zaključku pa sta stranici morda obrnjeni po poletnem solsticiju. Središčni-ce razsutega obodnega zidu tako oblikujejo heksagon ali šesterkotnik gradišča, ki ga najdemo kot veleobliko tudi v parcelaciji dela Devinščine. Še bolj presenetljiva pa je usmerjenost stavbnih nizov in poti v sedanji vasi, ki je analogna temeljnemu smerem gradišča. Geometrijska zasnova za tako oblikovanje stavbnih nizov in borjačev je istčasno optimalna zaščita hiše pred strupenim pritiskom burje in obenem njena odprtost za celodnevno sonce. Jutranje sonce je enako pomembno za človeka kot za trte. Odlična izkušnja tudi za sodobni stavbni urbanizem, ki močno niha prav pri pogojih za kakovost bivanja. Sodobne raziskave megalitske kulture odkrivajo novo kakovost spoznanj o življenjski odvisnosti neolitkega človeka prav v kozmični vpetosti arhitekture in ureditev v prostor in glede na vremenske razmere. Pokrajino menhirov v New Grangeu pri Dublinu imenujejo kar kamniti koledar.

Ali ni po prostorski urejenosti naselbinskih sestavin Volčje Grada mogoče sklepati o nekaterih lastnostih kozmične in časovne regulacije za poti, hiše in zidove in celo o kontinuiteti izkušnje, morda celo naselitve? Gotovo zanosno razmišljanje za našo zgodovino! Čeprav smo običajno bolj dovzetni za mitologijo kot pa za dolgotrajno in drago spoznavanje dediščine, da bi z argumenti podprli umestitev naselbinske dediščine v naš in evropski kulturni prostor.

Prof. dr. France Rihtar, dipl.inž.arh. -
Fakulteta za arhitekturo, Zoisova 12, 1000 Ljubljana

Shema vasi Volčji Grad in Debele grize z elementi geometrijske ureditve in oblik v širšem prostoru (iz publikacije *Koherence v prostoru*, F. Rihtar, K. Rihtar, Fakulteta za arhitekturo v Ljubljani, 1996)

Valvasor, Hacquet in dr. Trstenjak opisujejo, kakšni so:

KRAS IN KRAŠKI LJUDJE

Jožko Žiberna

Iz slovenske daljne in nedavne preteklosti sem izbral tri velike in znamenite može ter prelistal njihova dela, v katerih so zapisali, kaj mislijo o Krasu in o nas, Kraševcih. Prvi mož je polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641-1693), ki je med drugim napisal tudi obširno delo "Slava Vojvodine Kranjske" (Die Erhe des Herzogtums Crain - 1689). Drugi mož je zdravnik Balzatar Hacquet (1739-1815), ki je napisal "Oris in opis zahodnih in vzhodnih Venetov, Ilirov in Slovanov (Abbildung in Beschreibung der südwest und östlichen Wanden, Illyrer und Slaven" - ...). Tretji mož je nedavno umrli znanstvenik, teolog, psiholog in filozof dr. Anton Trstenjak, ki je poleg številnih del napisal "Misli o slovenskem človeku" - 1992.

Kaj pravi o Kraševcih J. V. Valvasor?

Iz druge izpopolnjene izdaje "Valvasorjevega berila", ki ga je uredil Branko Reisp, prevedel pa iz nemščine dr. Mirko Rupel, povzamam:

"Na Notranjskem, v četrti petini Kranjske, prebivajo Kraševci. Njihov jezik je precej trd; ponekod govoré tako nerazumljivo, da jih človek komaj razume, vendar pa s kranjskimi besedami. V izgovoru se jezik ponekod zelo razlikuje. Imajo velike vasi in večinoma zidane hiše; strehe na njih so pokrite s ploščatimi kamni. V malokatari hiši najdeš peč, ker imajo ognjišče.

Ponekod so ti ljudje silno hitri in spretni v streljanju s pračo... Kar se tiče noše, hodijo v širokih hlamljavah hlačah iz debelega hodničnega sukna, ki spodaj niso zavezane. Zraven nosijo kratke kamižole, na glavi velike klobučevinaste kape ali pravzaprav majhne avbe, ženske pa bele peče ali rute, toda ne tako nabrane ali zložene kot drugod. Moški so prav grobi,

KRAŠEVCI

Kraševci in Kraševka iz Hacquetove knjige Veneti-Iliri-Slovani, ki jo je poslovenil in priredil Rastko Švajger, izdala pa leta 1996 v Novi Gorici založba Branko.

divji in zopni na pogled, čisto rjavi od sonca; ženske pa so lepe bele in kaj čedne; toda noša jih zelo kazi in zatemnjuje blesk njih naravne lepote".

V tej zvezi nato Valvasor opisuje nošo in ljudi iz "gospostva" pod Socerbom in nadaljuje:

"Sicer pa je skoraj čudno tole: čim bolj črni in surovi so v kakšnem kraju moški, tem bolj bele in lepé so tam ženske, kakor bi hotela narava primerjati oba spola s svetlobo in senco. Zlasti najdeš na Črnem kalu in tam okrog oba spola tako neenake barve, da so moški v obraz tem grši in zopnejši, čim milejše in prijaznejše so ženske, pa vendar delajo tako ženske kakor moški vedno na soncu..."

Kaj pravi o Kraševcih Hacquet?

Po poklicu je bil Hacquet naravoslovec, kirurg in planinec ter velik opazovalec ljudi, ljudstev in narodov. Po rodu je bil iz francoske pokrajine Bretanija. Živel je zelo burno življenje tudi kot vojak in vojni ujetnik, dokler ni prišel za rudniškega zdravnika v Idrijo. O sebi je dejal, da si je izbral Kranjsko zaradi prirodoznanstva in slovečega rudnika živega srebra. Prepotoval je vso Kranjsko, seveda tudi Notranjsko in Istro. Obiskal je tudi Škocjanske jame in naše kraje... O njem je obširneje pisal Rastko Švajger, dipl. inž., v uvodu k Hacquetovi knjigi "Veneti-Iliri-Slovani", ki jo je poslovenil in priredil leta 1996, ob 230. obletnici Hacquetovega prihoda v Idrijo.

Zanimivo je, da govori Hacquet o Kraševcih v poglavju z naslovom "O Venetih ali Slovencih" (Von Winden oder Slavenzi), obširneje pa v poglavju z naslovom "Japodi ali Japidi, Čiči" (Japoder oder Japider-Zhizhe) ter pravi:

"Naši današnji Čiči - Zhitzhe oder Tschitschen, Kraševci ali Pojki - Poyker, vsi prebivalci južne Kranjske, so bili staroselci Japidi ali Japodi ali vsaj prebivalci stare Japodije... Od kod ime Japodi za deželo in ljudi, ni mogoče zagotovo trditi".

Japidijska je, kot pravi Hacquet, visoko nad obalo, kjer divjajo močni vetrovi, znani pod imenom burja - bora. Ti vetrovi so močni kot v zapadni Indiji, ker premikajo ljudi, živali in vozove do 60 centov in vse živo pogine.

O Kraševcih pa Hacquet piše:

"Značaj Čičev, ki bivajo na nepomembnem področju, ni najboljši. Sumijo jih, da so nagnjeni k ropanju; ne velja pa kaj takega za Kraševce

Janez Vajkard Valvasor

Portret Baltazarja Hacqueta,
bakrorez iz leta 1793

Dr. Anton Trstenjak

in Pojke (Po Hacquetu naj bi bili Pojki prebivalci ob rečici Pojka. Rečice s takim imenom danes ne poznamo, domnevam pa - poudarjam: domnevam - da je mišljena reka Pivka, ljudje ob njej pa so bili Pivčani - opomba J. Žiberna!). Kraševci so zelo prisrčni, drugi manj, ne dosega pa Čičev niti po moči niti po razvitosti. Niso ne eni ali drugi nagnjeni k pobožnostim, nekaj le k otročjim vraževernostim o hudobnih duhovih, h čemur jih njihovi farji celo navajajo. Vraževernost ni pogojena s slaboumnostjo, temveč zaradi slabega poučevanja.

Japidi so na splošno visoke postave in dobro razviti, rjavega obraza, črnih las. Njihovo pastirsko življenje jih je utrdilo proti vsem vremenskim nevarnostim. Revni, zelo revni so in nikoli ne mine desetletje, ne da bi v večjem številu umirali od lakote. Tako nerodovitna je dežela Japidov. Pridelovanje je omejeno le na nekaj poljedelstva ob čudežni pridnosti na koščku zemlje v kraških vrtačah (zunaj teh bi veter raznašal zemljo kot semena)... Sem in tja je tudi kak vinograd; vino po večini ni dobro, saj se rado skisa...

Kraševci in Pojki premorejo skromne dvovprežne vozove z oslički, ker sta mesti Trst - Triest in Reka - Fiume povezani s cestami preko njihove zemlje... Nikjer v Evropi nisem srečal tako revnega ljudstva, ki kakor Alani, raje umro od lakote, kot da bi zapustili svoje skalnato ozemlje".

V nadaljevanju se Hacquet opre na Valvasorja in pravi o Japodih: "Valvasor omenja njihovo prebrisanost in vihravost, kar lahko potrdim. Z vso resnico pravi (Valvasor namreč - opomba J. Žiberna!): Kraševci so grobo ljudstvo z divjim upornim pogledom, črnorjavega obraza, medtem ko so njihove žene lepo bele in zelo čiste... Zelo nenavadno je to: čim bolj grobi in črnokasti so možje, tem bolj bele in lepe so njihove žene, neglede na krajevne posebnosti narave. To bi bil znak, da možje nimajo temne polti po naravi, temveč se mažejo..."

No, s tem je Hacquet popravil ali vsaj olepšal sliko o nas, Kraševcih, kakršno je naslikal Valvasor, medtem ko ostaja slika o Kraševkah njim v čast in slavo!

In kaj pravi o Kraševcih dr. Anton Trstenjak?

V poglavju z naslovom "Notranjci", ki v knjigi "Misli o slovenskem človeku" govori o Kraševcih, ugotavlja, da je Notranjska najmanj

opredeljena kot del Kranjske, saj obsega Notranjsko v ožjem obsegu, pa Vipavsko in Kras, ki ne sovпада prav z Notranjsko, ker prehaja že v Primorsko.

Iz Trstenjakovega pisanja povzamam v nadaljevanju v odlomkih, kar pravi in kar nas, Kraševce, zanima o nas samih:

"Kraševca označujemo že mi-mogrede, ko ga primerjamo z drugimi pokrajinami. Ali naj velja pesnik Srečko Kosovel za živo izkristalizacijo kraševskega človeka, kakor je Slodnjak slovenjgoriškega in Prešeren gorenjskega, potem dobimo kar živo karakterno podobo tamkajšnjih ljudi.

Skopost zemlje, ki jo obdelujejo, jih je prisilila, da so skromni... Te ljudi prečisti burja v zraku, pod nogami pa kamen dela iskre; tako je njegovo srce utrjeno v njegovem svetu, zvestoba sebi in narodu je značilna zanj; red besed so kakor iskre, ki se vžigajo od kamenja, po katerem stopa in ga obdeluje.

Njegov svet ni mehka, ubogljiva in umazana ilovica, temveč čisti in neupogljivi kamen.

Med narodno najbolj zavedne Slovence sodijo ravno Kraševci z vso svojo poštenostjo in redkobesedno samozavestjo. Različni so Kraševci od Vipavcev, kamor vendarle vsak dan priveje topel sredozemski zrak, ki jim daje primerno toplino in rodnost zemlje, da se ob njej razveseli in ga ne prime trpkost kraševske kamnite zemlje.

Ali ni mar Kraševca kakor stoletni iglavec, ki kljubuje mrzlim burjam; ali ni v svoji koščeni postavi kakor okleščeno drevo, ki se mora zadovoljiti z najskromnejšimi življenjskimi razmerami, v katerih pa se preka-li za dolgo, nezahtevno, skromno preživetje? Tako je njegova končna usoda kljub vsemu ugodnejša od usode ljudi, ki živijo na višji ravni blaginje".

Sicer pa tudi dr. Trstenjak ugotavlja, da so kmetice iz tržaške okolice znane zaradi svoje lepote (to je povzel po Čehu Janu Legu, ki je pisal o Slovanih in iz katerega je povzel v knjigi "Misli o slovenskem človeku" več ugotovitev) in se je s tem pridružil prvima dvema izbranim možema, to je Valvasorju in Hacquetu.

Komentarja k vsemu napisanemu v tem stavku ne dodajam. Naj si ga ustvari bralec sam! Rajši končujem s Trstenjakovimi besedami o Krasu in Kraševcih: "Beseda Kraševca je redka, zato dragocena. Zdaj načrtno pogozdujemo Kras, da bi ga spremenili v rodovitno pokrajino. Ali bomo umeli 'pogozditi', se pravi vlti več življenja in družbene povezave Kraševcu samemu, da ne bi ostajal sam, in se bo zmeraj bolj združeval v razgibano slovensko narodno skupnost? Ali pa naj bo Kraševca še zmeraj predstavnik Slovenca, ki živi nad podzemeljskimi jamami, nad votlinami slovenske zemlje, na kateri nisi nikoli docela varen, da se bo pogreznila ali pa, da jo bo ponovno prizadel globinski potres? Ob Kraševcu si izprašujemo vest za vse Slovence!

Jožko Žiberna, dipl. pravnik -
Erjavčeva 22, 1000 Ljubljana

Raziskovalna naloga
učencev osnovne šole Dutovlje
o zdravstveni preteklosti domačega kraja

SANATORIJ V DUTOVLJAH

Danila Kocjan

Učenke 8. razreda osnovne šole Dutovlje Petra Gec, Manuela Stanojevič in Tina Tavčar so v okviru novinarskega krožka pod mojim mentorstvom zbrale in uredile gradivo o sanatoriju v Dutovljah za raziskovalno nalogo o zdravstveni preteklosti domačega kraja. Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije je šoli podelila zlato priznanje*.

Zgradba, v kateri je bil včasih sanatorij in sedaj v njej domuje Socialno varstveni zavod Dutovlje, ima zelo zanimivo preteklost.

Zakaj ime "sanatorij"?

Domačini stavbi v spodnjem delu vasi Dutovlje, ob cesti Dutovlje-Štanjel, še vedno rečejo "Pri sanatoriju". Sezidal jo je okrog leta 1906, ko so gradili železniško progo Sežana-Gorica, gospod **Mahne**. Pričakoval je, da bo stavba Tržačanom zanimiva za počitnice na svežem kraškem zraku. Nekaj časa je bila v njej res restavracija, vendar ni bila nikoli dobro obiskana.

Pozneje je stavbo odkupila tržaška zavarovalnica Mutua fra Impiegati za organizirano preživljanje počitnic otrok članov zavarovalnice. Občasno so bili deležni njene pomoči tudi revni otroci iz Dutovelj in okoliških vasi, ki so dobivali pakete s hrano in

obleko. Leta 1927 je zavarovalnica stavbo preuredila v lep sanatorij, namenjen njenim članom. Imenoval se je Sanatorio dell'Associazione Mutua fra Impiegati Duttogliano, kar bi pomenilo Sanatorij socialne zavarovalnice uslužbencev Dutovlje.

Sanatorij je bil izredno sodobno zgrajen. Imel je enaindvajset sob, v vsakem nadstropju po več lepih kopalnic in centralno ogrevanje. V sanatoriju je bila tudi kapelica, v katero je prihajal vsako nedeljo iz Trsta maševati duhovnik. Na okrevanju je bilo redno kakšnih petdeset pacientov, ki so lahko imeli obiske dvakrat tedensko - v četrtek in nedeljah.

Na okrevanje so prihajali predvsem pljučni bolniki, ki so ostajali v sanatoriju zvečine po tri tedne, bili pa so tudi bolniki, ki so tod okrevali celo po šest mesecev. Na okrevanje so lahko prihajali tudi pacienti, ki niso bili člani Mutue. So pa morali plačati letovanje v celoti, kar je bilo takrat za bivanje v enoposteljni sobi tedensko 35.000 lir.

Bolniki so dobivali hrano petkrat dnevno. obroki so bili obilni. Kdor je želel, je pri kosilu in večerji dobil tudi kozarec vina.

Prva leta sanatorij ni imel vrta, ko pa so se pozneje gospodarske razmere v Italiji poslabšale, so začeli v vrtu pred sanatorijem pridelovati zelenjavo. Redili so tudi prašiče. Meso je sanatoriju dovažal gospod Ukmar, ki je imel v Dutovljah mesnico; nekaj hrane je dostavljala še gospod Širca, ki je imel v vasi trgovino. V glavnem pa so hrano dovažali z vlakom iz Trsta.

V sanatoriju je sprva delalo dvanajst domačinov. V glavnem so bile to kuharice, sobarice, perice in strežnice. Med delom so smele govoriti le italijansko. Če jih je glavna sestra **Gina Preci** slišala govoriti slovensko, so morale plačati kazen - deset centimov. Ko pa so nekega dne domačinke v pralnici zapele pesem "Slovenka sem", jim je glavna sestra rekla samo to, da lepo pojejo.

Sprva domačini, ki so delali v sanatoriju, niso imeli delovnega urnika. Delali so vse dneve. Pozneje pa so jim določili deseturni delavnik, v katerem so imeli dve uri za počitek. Vsak teden so imeli tudi po en prosti dan. In vsaki dve leti so jim zvišali plačo. Sobarice so zlasti od samoplačnikov vedno dobivale tudi napitnino.

* Učenkam so pri zbiranju podatkov pomagali: Milka Vrabec iz Dutovelj št. 109, Antonija Štolfa iz Skopega št. 2/i, Stane Grča iz Sežane, Cesta na Lenivec 16, Slavko Škrinjar iz Dutovelj št. 127 in Milenka Brundula iz Tomaja št. 71!

ZDRAVSTVO NEKDAJ

Dr. Rovatti - zdravnik s srcem

Prvi zdravnik v sanatoriju je bil dr. **Rebec**, ki je stanoval v stavbi sanatorija. Vsak četrtek pa je prišel na kontrolo glavni zdravnik **dr. Apolloni**. Leta 1929 ali leto prej je prišel za zdravnika v sanatorij **dr. Rovatti**, ki so ga pacienti in tudi vsi Dutovci ter ljudje iz okoliških vasi močno vzljubili. Bil je zdravnik s srcem, zato se ga ljudje še sedaj radi spominjajo in o njem pripovedujejo. S soprogo sta živela v hiši blizu sanatorija, v kateri je imel dr. Rovatti tudi ordinacijo. Ordinacijo pa je imel tudi na Štjaku.

Gospa **Štefanija Ščuka** se spominja, da jo je dr. Rovatti obiskal, ko je rodila dvojčka. Rekla mu je: "Gospod zdravnik, to ni prav, kar dva naenkrat!" On pa ji je odgovoril: "Daj enega meni!" "O, to pa ne!" mu je odvrnila gospa Štefanija. "A vidiš, da je prav!" se ji je prijazno nasmehnil dr. Rovatti. On namreč ni imel otrok.

Irena Lah pa je napisala zgodbo o svoji noni: "Moja pranova je imela zelo težak porod. Štiri dni je bila ob njej vaška babica. Po štirih dneh so poklicali dr. Rovattija, a ji ni mogel pomagati. Z lastnim avtomobilom jo je peljal v Trst. Na Opčinah se je ustavil in po telefonu sporočil v bolnico, da bo pripeljal porodnico s težkim porodom. Vse se je dobro končalo... Leta 1940, ko je moja prababica rodila mojega strica, jo je dr. Rovatti takoj, ko se je porod začel, peljal v Trst... Med vojno je zdravil tudi ranjene partizane."

Stavba sanatorija je imela dve veliki verandi - eno v prvem nadstropju in eno v drugem nadstropju. Kadar je bilo slabo vreme, so bolniki na verandah počivali, sicer so bili v čudovitem parku s sprehajalnimi stezami, ki je obkrožal sanatorij. Na verandi so jim stregli malico, ki so jo bolniki dobivali po naročilu in so jo sami plačevali. V lepem vremenu je hišnik ali ena izmed sobaric vsako jutro po parku raznosil ležalnike. Vsak pacient je imel svojega. V "sala di ricreazione" ali dvorani za razvedrilo pa so prirejali družabne večere, poslušali radio, brali in se kratkočasili z raznimi igrami. Na vrhu stavbe je bila "terasa", na kateri so se pacienti sončili. Ob 22. uri so morali vsi pacienti k počitku.

Po osvoboditvi v "sanatoriju" bolnišnica, izobraževalna dejavnost in zavetišče za begunce

Jeseni leta 1943, na dan italijanske kapitulacije, je morala Mutua stavbo sanatorija zapustiti. Osebe in vsi pacienti, ki so takrat v njem okrevali, so se z vlakom odpeljali. Glavno sestro Gino, ki je bila zelo vest-

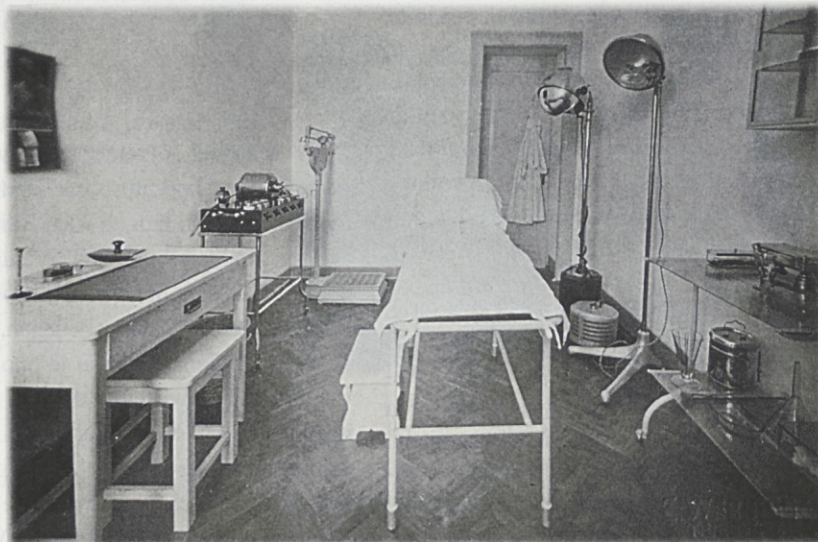
na in predana svojemu delu, so morali nasilno odpeljati, ker ni želela zapustiti sanatorija. Sanatorij je ostal prazen.

Potem je stavba nekdanjega sanatorija služila različnim namenom. Nekaj časa je bila v njej nemška vojaška postojanka, v maju 1945, ko je bil partizanski in zavezniški napad na Trst, so v sanatorij vozili ranjence. Taka bolnišnica je bila v njem kakšne tri tedne. In veliko domačinov je takrat

Kuharice, sobarice in perice v sanatorijski kuhinji, ki je bila zelo lepo opremljena. V njej je bil štedilnik z osmimi pečmi. Prvo leto sanatorija je bila glavna kuharica Italijanka, pozneje je vodenje kuhinje prevzela domačinka Antonija Štolfa. Še prej je prišel kuhinjo večkrat nadzirat sam direktor zavarovalnice g. Apollonio, saj se je hotel na lastne oči prepričati, ali je hrana res dobro pripravljena.

Ambulanta v sanatoriju.

Glavna kuharica Antonija Štolfa iz Skopega pred sanatorijem. Ko je bila še strežnica, je vsak dan z gongom vabila paciente h kosilu in na večerjo.

delalo v njem. Od konca leta 1945 do leta 1948 so bili v poslopju nekdanjega sanatorija najrazličnejši tečaji: partijski, trgovski, gospodinjinski, gospodarski itn.

Petnajstega oktobra 1948 pa so v nekdanji sanatorij pripeljali 131 beguncev iz Grčije. v glavnem otroke, in nekaj staršev. Z njimi so prišli tudi vzgojitelji, ki so bili Makedonci. Imeli so svojo medicinsko sestro. Kuharice, snažilke, ekonom in upravnik so bili domačini. Begunske matere so pomagale pri gospodinjstkih delih, otroci pa so imeli pouk in delali tudi na vrtu. Leta 1951 so vse begunce iz Dutovelj odpeljali v Stično in od tam domov v Grčijo.

Proti koncu leta 1951 Mladinski dom Rdečega križa Slovenije

Po odhodu grških beguncev so 31. oktobra 1951 v stavbi nekdanjega sanatorija odprli Mladinski dom Rdečega križa Slovenije in vanj naselili vojne sirote ali polsirote, otroke s samo enim staršem. Bili so samo Slovenci. Dopoldne so imeli pouk - od prvega do tretjega razreda kar v domu, v četrti in peti razred so oskrbovanci hodili v staro šolo v Dutovljah, ostali pa so hodili v šolo v Tomaju. Osebe doma se je močno trudilo, da bi bilo življenje otrok - sirot čim bolj družinsko.

Oskrbovanci so vstajali ob sedmih zjutraj. Starejši so hodili v šolo. S seboj so dobivali malico. Po šoli jih je v domu čakalo kosilo. Potem so pisali domače naloge in se učili. Pri delu so jim pomagali vzgojitelji. Njihov vodja je bil od leta 1953 učitelj **Milan Uran**, ki je bil pozneje več let ravnatelj šole v Dutovljah.

Raziskovalna naloga

domačega kraja

Udeleženci gospodinjstkega tečaja leta 1947.

Udeleženci trgovskega tečaja leta 1947.

Otroci so zelo radi telovadili. Na parceli blizu Skopega so imeli veliko igrišče. Večkrat so šli tudi na izlet. Bili so v Postojnski jami, na Rabu... Šli so tudi na morje na Mali Lošinj. Starejši otroci so imeli enkrat tedensko, običajno v nedeljah, obiske.

Življenje v domu je bilo prijetno, vse pa je bilo odvisno od denarja. Če so ga imeli več, so si lahko več privoščili. Vzdrževalnino za otroke so plačevale občine, iz katerih so bili otroci. Rdeči križ pa je otrokom zagotavljal obleke in posteljnino. Vsako je-

sen so poslali ekonomu v Brkine po kamion jabolk. Leta 1953 je bila v domu tudi ekonomija. Imeli so par konj. Obdelovali so vrt in njivo. Zaradi neekonomičnosti so pozneje to opustili in zasadili drevesa.

Leta 1957 so dom zaprli. Za sirote so v glavnem poskrbeli domačini; ostali so v Dutovljah, v Tomaju... Sedaj so že odrasli ljudje. Postali so Kraševci. Gospod **Slavko Škrinjar**, takratni upravitelj doma, je povedal, da ga še sedaj radi obiščejo nekdanji gojenci doma. Vežejo jih lepi spomini.

Dvorana za razvedrilo - Sala di ricreazione, razglednica iz leta 1927.

Veranda, razglednica iz leta 1927.

Od leta 1957 do leta 1980 osnovna šola, leta 1984 dom za upokojence in leta 1993 Posebni socialno-varstveni zavod Dutovlje

Poleti 1957 so stavbo preuredili in jeseni se je vanjo preselilo osebje šole iz Tomaja. Tako je bila vse do decembra 1980 v stavbi osnovna šola Dutovlje. Konec leta 1984 pa je sežanski dom upokojencev v stavbi odprl svojo enoto v Dutovljah. Namenili so jo bolnikom z motnjo v duševnem razvoju in z dodatnimi motnjami v gibanju. Prenovitev in dograditev objekta so sofinancirale občine Ilirska Bistrica, Izola, Koper, Ljubljana, Piran in Sežana, ki so vsaka v njem pridobile pravico do določenega števila postelj za svoje občane. V letu 1989 so dogradili prostore, namenjene delavnicam in resocializacijo oskrbovancev. V domu so pričeli poleg drugih aktivnosti oskrbovancev razvijati še industrijsko delo. Leta 1991 se je dom preoblikoval v samostojni Dom upokojencev v ustanavljanju, septembra 1993 pa je dobil svoje sedanje ime - Posebni socialno-varstveni zavod Dutovlje, katerega ustanovitelske pravice in obveznosti je prevzela vlada Republike Slovenije.

Danila Kocjan,
višja knjižničarka in učiteljica angleškega jezika
na Osnovni šoli Dutovlje,
Dutovlje 135, 6221 Dutovlje

Spomini oskrbovanke Mladinskega doma v Dutovljah Milene Brundula, rojene Klopčič:

NA KRASU SEM SE POROČILA IN TUKAJ IMAM SVOJ DOM!

Rojena sem leta 1951 na Kokrici pri Kranju. Že leta 1954 sem prišla v Mladinski dom v Dutovlje. Z menoj je prišel tudi brat. V domu je bilo zelo lepo. Imeli smo dobre vzgojitelje. V lepem spominu so mi ostali Grofčičevi, gospod Nini Žvab in gospa Zofija Černe iz Tomaja. Skrbela sta, da smo bili lepo oblečeni... Še pozneje, ko sem bila že v službi, sem bila večkrat pri njih na obisku. Vedno so me lepo sprejeli.

V lepem spominu imam tudi gospoda Slavka Škrinjarja. Dobro je skrbel za nas. Spominjam se, kako sem bila deležna skrbne nege, ko sem hudo zbolela. Imela sem oslovski kašelj. Veliko časa sem bila pri oknu, da sem lahko uživala sveži zrak. Bilo je junija, ko so zorele češnje. Mimo našega doma so hodili v tovarno Krasoprema delavci. Še sedaj se spominjam, kako sem jih občudovala, ko so se nekega dne odpravili na izlet s tovornjakom. Veliko med njimi jih je pozneje postalo mojih sodelavcev. Bila sem najmlajša, pa so me zato malo "crtali".

Leta 1957, ko so dom ukinili, sva z bratom odšla v dom v Izolo. Tam sva bila dve leti... In zelo dobro se spominjam, kako nas je pozneje z avtobusom gospod Danilo Gulič pripeljal leta 1959 v Tomaj. Moja rejnica je bila gospa Mila Gulič, ki je imela več rejnikov. Za svoje vestno in dobrotiško delo je prejela zlato priznanje. Skrbnica mojega brata pa je bila gospa Bernarda Žiberna.

Spominjam se tudi svoje prve učiteljice v Tomaju gospe Elke Metlika. Pri njej sem prvič gledala televizijo.

Na Krasu sem se poročila in tukaj imam svoj dom!

Milena Brundula-Klopčič

Milena Brundula-Klopčič s svojo rejnico in z nekaterimi sosedami.

Spomini na odpor proti fašizmu
na Krasu

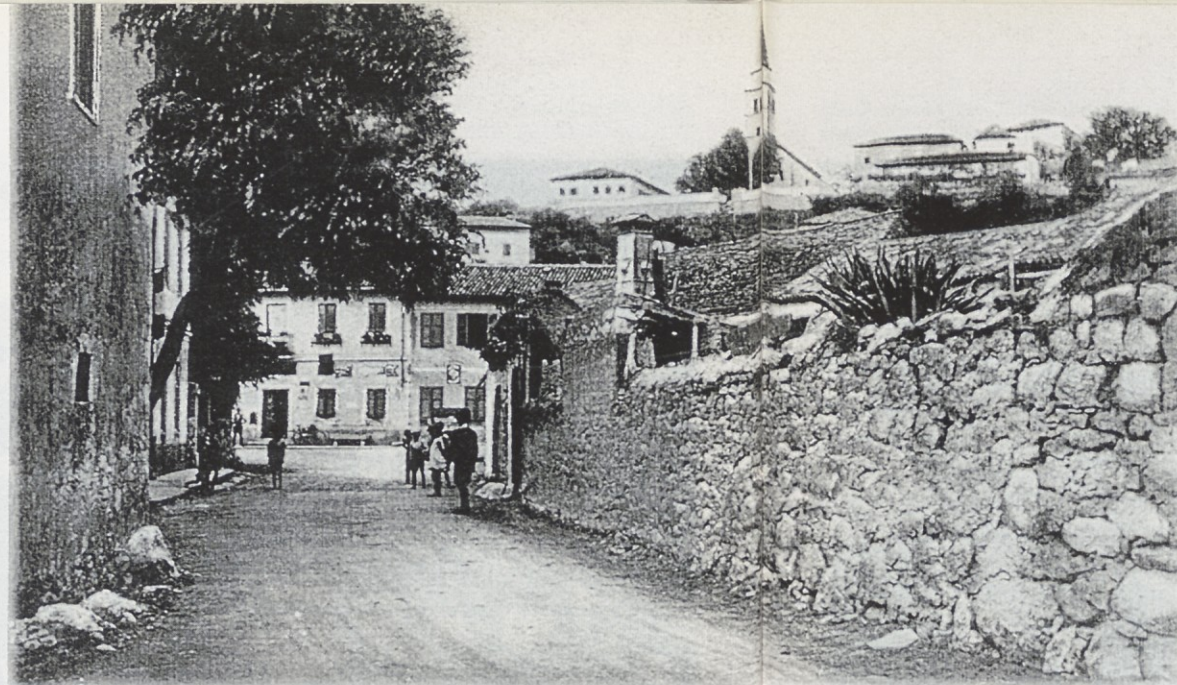
TIGR V TOMAJU

Mira Cencič

Komaj se zavemo, da je v tem stoletju - ki naglo drvi k svojemu koncu ali natančneje v času, ki ga je preživel starostnik - plapolalo na Krasu kar četrto državnih zastav. To so bile najprej zastave avstroogrske monarhije, potem italijanske kraljevine in nato socialistične Jugoslavije, sedaj pa - končno - plapolala tod zastava države Republike Slovenije. Različne zastave pomenijo različne vladavine in svojstveno težo na plečih naših kraških ljudi. Naši očetje bi nam znali govoriti o enem samem težkem boju za fizično in duhovno preživetje.

Svojstveno je zaznamovano življenje v petindvajsetih letih italijanske okupacije (1918-1943). Po splošni zmagi ob razsulu Avstro-Ogrske in italijanski zasedbi naših krajev se je začelo nad primorskimi Slovenci raznarodovalno nasilje. To se je močno stopnjevalo v genocidni fašistični politiki (1922), ki je hotela popolnoma poitalijančiti naše kraje. Tako je polmilijonska skupnost Slovencev in Hrvatov na strnjenem in skoraj čistem etničnem ozemlju ostala brez vsakršnih narodnostnih pravic. Proti narodnemu izumrtju so se ljudje spontano organizirali in delovali, da bi kot narod obstali.

V nadaljevanju lahko preberete, kako so ta boj organizirali tigrovc v Tomaju in njegovi okolici na Krasu. To je namreč drugi prispevek o njih v reviji Kras. Prvega, o Justu Godničju, narodnem junaku brez odlikovanja, lahko preberete v 16. številki revije, ki je izšla v septembru 1996!

Tomaj - Tomadio
v tridesetih letih.

Po koncu druge svetovne vojne oživitev slovenskih kulturnih in gospodarskih ustanov, potem pa...

Takoj ob italijanski zasedbi so na Krasu ponovno oživele predvojne kulturne in gospodarske ustanove. V Tomaju je živahno delovalo Prosvetno društvo Tomaj, ki je imelo naslednje oddelke: mešani pevski zbor, ki ga je vodil nadučitelj Anton Kosovel, tamburaški orkester, ki sta ga vodila študenta Srečko Kosovel in Anton Gorup, telovadni odsek in izredno bogata ljudska knjižnica. Posebej so se organizirala dekleta v dekliškem krožku, ki ga je vodil župnik Anton Kjuder in ki je imel nalogo vzgajati zavedne slovenske matere. Med finančno gospodarskimi zavodi sta bila pomembna Hranilnica in posojilnica, ki jo je vodila Tončka Kosovel, in Vinarsko društvo. Svojo vplivno vlogo je imel izvoljeni vaški župan Jože Vran. V kraju sta delovali dve osnovni šoli: državna dekliška in zasebna dekliška v Zavodu šolskih sester, ki jo je vodila domačinka Urbana Gorup. Tu je delovala tudi gospodinjstva šola, ves čas v slovenskem jeziku, ki so jo obiskovala dekleta iz širšega okolja. Odigrala je pomembno vlogo v utrjevanju narodne zavesti kraških deklet.

... Vse bolj očitno zakonito zatiranje in preganjanje Slovencev

Vse to so se v Italiji odločili uničiti in ljudi spraviti v nevednost, da bodo po sili naravnih razmer podvrženi narodnemu propadu. Leto 1923 je pomenilo začetek zakonitega zatiranja in preganjanja. Slovenski jezik so pregnali iz vsega javnega življenja. Povsod v javnih prostorih so na vidnih mestih viseli opozorilni napisi "Qui si parla soltanto italiano!" - "Tu se govori samo italijansko!" Poitalijančili so krajevna imena. Tomaj je postal Tomadio. V letih od 1926 do 1930 so spreminjali osebna imena in priimke. Z dekreti in nasilnimi napadi so uničevali vse kulturno življenje. Tako so leta 1926, ko je bilo na Polakovem borjaču vse pripravljeno za uprizoritev Miklova Zale, prihrumeli skvadrasti, pregnali ljudi in vse razdejali. Tamburaški zbor so napadli v Šepuljah v gostilni Pri Gorupu. V spopadu so razbili skoraj vse instrumente, fantje pa so srečno ubežali proti domu.

Ljudje so v tem obupnem stanju reševali, kar se je rešiti dalo. Knjige ljudske knjižnice so poskrili po domovih. Slovenska pesem se je umaknila za cerkvene zidove in v domove. Naloge ukinjenega dekliškega krožka je prevzela Marijina družba.

Namesto narodne kulture so ponujali italijanski dopolnivo. Kolikor so mogli, so pridobivali plačane zaupnike, ki so vohljali za ljudmi, da so jih lažje obvladovali.

V šolskem letu 1923-1924 je začela postopno odmirati slovenska šola. Upravitelja Antona Kosovela so že leta 1925 nasilno upokojili in postopoma nameščali italijanske učitelje. Devet let jo je še vodil Slovenec Ivan Giovanni Cosmina, potem je prišel fašistični učitelj Ervino Verdelago (1934-1943). V Zavodu šolskih sester so poučevale najprej učiteljice-domačinke v italijanščini. Leta 1928 je bil v šoli prepovedan verouk v slovenskem jeziku. Župnik Albin Kjuder se je s svojimi učenci umaknil v župnišče in zakristijo. V hiši Jožeta Kovačevega so uredili otroški vrtec, ki so ga obiskovali otroci od tretjega do šestega leta, da bi italijanizacija lažje stekla. Politične organizacije, ki so bile za šolske otroke obvezne - Figli della lupa, Piccola Italiana, Balilea, Gioventù Italiana - in za odrasle - Massaie Rurali ter Fascio - naj bi skrbele za poitalijančevanje, fašistično in državljansko vzgojo.

Postopoma je bila odpravljena domača izvoljena občinska uprava. Leta 1925 so razpustili občinske svete, leto pozneje pa so odstranili izvoljene slovenske župane in postavili podestate (podestà je v italijanščini župan v manjših mestih). To so bili zvečine Italijani in so povsem odpravili slovensko uradovanje. Comune di Tomadio je imela svoj sedež v stari kaplaniji. Slovenci so bili večinoma izključeni iz upravnih služb. Ostali so le posamezniki, ki so se udinjali okupatorju.

Tomaj je bil tudi pomembna vojaška postojanka. Vojaško komando so imeli v gostilni Na voglu, kjer je stanoval tudi ténente, italijanski poročnik, vojašnica pa je bila Pri Rokcevih. Fašisti so se usidrali v Tencetovi hiši in imeli letalsko opazovalnico na Hrbcu.

Prosvetno društvo Tomaj.
V sredini župnik Albin Kjuder in nadučitelj Anton Kosovel.

Dekliški krožek, ki so ga nasilno ukinili leta 1926.

Gospodinjstva šola v Zavodu šolskih sester.

Izguba delovnih mest v šolah in uradih je prislilila k izselitvi intelektualce, ki so večinoma odšli v Jugoslavijo. Hudi davki, izguba trga za kmetijske pridelke ter splošna gospodarska kriza so spravljali kmetije na boben. Nekatere domačije so za vedno propadle. Število prebivalcev, ki jih je bilo takrat v občini Tomaj 730, je začelo na-

TIGROVCI

*Učenci osnovne šole Tomaj
v uniformah fašističnih organizacij.*

Viktor Šonc

Franc Bole

glo upadati. Mnogi so odšli za kruhom čez lužo v Ameriko. V letih od 1926 do 1930 se je iz Tomaja izselilo v Argentino 69 mladih ljudi. Dekleta so se zaposlovala kot služkinje; ne več samo v Trstu ampak daleč po italijanskih mestih. Odhajali so najvitalnejši, kar je spremenilo tudi socialno sestavo vasi. Ostali so le kmetje, ki so se trdo oklepali svoje zemlje, da bi iz nje s svojim trdim delom izsesali za golo preživetje. Strah in orgoženost pred narodnim uničenjem sta spodbujala še večjo ljubezen do zemlje, kulture in jezika.

Začetek podtalnega odpora - nastanek organizacije TIGR

Ko je bilo že vse, kar je bilo slovenskega, prepovedano, se je začel podtalni odpor, krčevita in junaška obramba narodnega obstoja. Organiziral se je TIGR, nadstrankarska narodnoobrambna organizacija, ki je vključevala zaupne narodnjake in se širila po vsej Julijski krajini. Kraško območje upornikov je vodil odbor v Trstu. Po vaseh so se organizirale celice, trojke in zaupniki. Na sežanskem Krasu sta bili prvi uporni jedri v Tomaju in Avberju.

Do organiziranja celice TIGR v Tomaju je prišlo po osebnem poznanstvu **Staneta Černeta Večerinovega** in **Viktor-**

ja Šonca Zabričnega z voditelji odpora v Trstu. Po prvem sestanku, ko sta prišla v Tomaj **Ivo Višnjevec** iz Trsta in **Stanko Škerjanec** iz Bazovice, so za člana pridobili še **Alojza Gorupa Sardalinovega** in **Rudolfa Škrlja Baničevega**, ki pa je v organizaciji deloval le krajši čas.

Člani te celice so na podlagi poznanstev širili uporniško organizacijo po bližnjih vaseh. V Dobravljah je postal vodja trojke **Jože Gulič**, člana pa sta bila **Silvester Orel** in **Stanko Može**. V Kobdilju je postal vodja trojke **Tone Gulič**, člana sta bila **Franc Kos** in **Franc Hočevnar**. V Gradnjah so trojko sestavljali **Jože Turk**, **Milan Gremek** in **Jože Orel**. Svoje zaupnike so imeli še v Godnjah - **Leopold Širca**, v Dutovljah - **Herman Kjuder**, v Šepuljah - **Viktor Čefuta**, v Skopem - **Vlado Švab**, v Koprivi - **bratje Ivan**, **Mirko** in **Milko Pirc**, v Hruševci - **Anton Grča** in v Kazljah - **Emil Puppis Moranov**. Tomajska celica je tako obvladovala območje Krasa med Sežano in Štanjelom. Vodil jo je Viktor Šonc.

Uporniki so delovali usklajeno, zato so večkrat sestankovali. Sestanki članov in zaupnikov so bili včasih pri Jožetu Guliču v Dobravljah, včasih v Tomaju pri **Francu Boletu**, največkrat pa pri Viktorju Šoncu v najeti hiši sredi vasi, kjer je imel svojo pisarno in skrivališče za tigrovski material. Srečevali so se tudi priložnostno po gostilnah, na plesiščih in fantovskih vasovanjih ter na izletih, kjer so se mimogrede po-

govorili o najnujnejših stvareh.

Pomemben širši sestanek je bil poleti 1929 v kleti pri Viktorju Šoncu, ki se ga je udeležil tržaški odbor **Ferdo Bidovec**, **Fran Marušič** in **Zvonimir Miloš** ter oborožena trojka iz Ljubljane **Danilo Zelen**, **Tone Črnač** in **Josip Kukec**. Temu sestanku je sledilo nočno zborovanje na kraški gmajni s kakšnimi dvajsetimi vodji tigrovskih celic s Krasa in Vipavskega. O tem se-

Alojz Gorup

stanku so poročali Tone Černač, **Viktor Birs** iz Branika, **Vladimir Kavčič** iz Lipe in Jože Šonc iz Tomaja, ki je potem tržaški odbor odpeljal s konjem na vlak v Dutovlje.

Prepovedano literaturo so skrivali v kraških zidovih

Ena izmed temeljnih nalog organizacije je bila ohraniti narodno zavest in zburjati odpor proti fašizmu. Pri tem je imel pomembno vlogo tisk. Tigrovci so tihotapili, skrivali in raznašali slovenske knjige goriških založb, časopisje, ki je prihajalo ilegalno iz Ljubljane, tigrovski glasili Borba in Svoboda ter propagandne letake. Tomajska celica je literaturo dobivala z več strani. S Proseka so jo prinašali Prosečani in Kontovelci, iz Trsta od Bidovca pa Šonc, Černe in Gulič iz Dobravlja. Knjige goriških založb so dobivali naravnost iz Gorice. Literaturo so skrbno skrivali, zlasti tigrovski tisk. Gulič v Dobravljah je imel skrivališče pod podom na podstrešju, na katerega je nasul še nekaj plev. Kljub hišnim preiskavam niso nikoli nič našli. In v skrivališču so mu ostali primerki Svobode, ki jih je po vojni pokazal domačinom.

Iz Tomaja se je literatura širila po vaseh daleč naokrog. Bole jo je nosil sodelavec v Dobravlje, Dutovlje, Gradnje, Avber, Koprivo, Skopo, Kobjeglavo, Hruševi-

ce, Kobdilj in na Gradnje. Šonc jo je tihotapil v Kobdilj, Manče, Dornberk, Komen, na Planino, Ustje in Štjak. Raznašali so jo mimogrede pri opravljanju svojih poklicev, pa tudi ponoči, največ v dežju. Oddajali so jo osebno ali pa so jo puščali na skrivnih mestih po gmajnah, največkrat v kraških zidovih. Prizadevno so širili abecednik "Prvi koraki", da je prišel v vsako družino, da so se otroci mogli učiti branja v materinem jeziku.

Vse več protestnih akcij

S plakati in letaki so spodbujali upanje, da bo fašizem propadel in pozivali k pokončnosti. Najbolj odmevna je bila plakatna akcija leta 1929, ki je zajela vso Julijsko krajino in je pozivala na bojkot volitev. Za tomajsko območje je plakate prinesel iz Trsta od Bidovca Viktor Šonc in jih razdelil zaupnikom, da so jih ponoči pred volitvami podtaknili na vidna mesta po vseh okoliških vaseh.

Množična akcija je bila jeseni 1929 v zvezi s sodnim procesom proti istrskemu tigrovcu **Vladimirju Gortanu**. Na dan njegove usmrtitve je stekla napisna akcija "Slava Gortanu - smrt Mussoliniju!". Za to pogumno dejanje je bil osumljen član tomajske celice Stane Černe, ki je na hitro zbežal čez mejo.

Ker legalni protesti niso bili mogoči, so Tomajci protestirali na razne druge na-

čine. Pogosti so bili tudi spopadi vaških fantov z izzivalnimi črnosrajčniki. Vaški fantje navadno niso bili organizirani, bili pa so naravni obrambni odziv na ogrožanje človeških pravic, domačih običajev in narodne kulture. V Tomaju so ohranjeni spomini na pretepe, ki so nastali v zvezi s fantovskim petjem, z nabori, z odhodi rekrutov k vojakom, s poslavljanjem pri izseljevanju vaščanov v tujino, s praznovanjem vaškega praznika. V teh spopadih se je posebno izkazal **Ivan Obersnel (Nini Pirčev)**.

Z grozilnimi pismi so tigrovci vzbujati strah in negotovost ter opozarjali domačine na omahljivost in klečeplazenje. Tako je izvršilni odbor kraške sekcije TIGR že leta 1928, v poznem poletju, poslal grozilna pisma sežanskim podpisnikom vdanostne izjave Mussoliniju.

Odstranjevanje tujih in razobešanje narodnih, slovenskih zastav je bilo simbolni izraz obstoja slovenskega naroda. Take akcije so pomenile izjemno pogumno dejanje, ki je zahtevalo tudi predanost in spretnost.

Ob odprtju sanatorija v Dutovljah aprila 1929 sta Šonc in Bole iz Tomaja snele italijansko zastavo s stavbe, ki je bila sedež fašistične stranke, jo poteptala, ponesnažila in porinila v obcestni jarek pri sv. Roku. Razburjeni skvadristi so rohnili po vasi, lovili fante, jih silili piti ricinus in za kratek čas nekatere zaprli.

Jože Gulič, vodja trojke v Dobravljah.

Jože Turk, vodja trojke na Gradnjah, fotografiran še kot avstrijski vojak na Dunaju leta 1915.

Tone Gulič, vodja trojke v Kobdilju.

TIGROVCI

Ponoči, konec novembra 1929, je pogorela dutovska šola in z njo še prazna kaplanija. Ne ve se, kdo jo je zažgal. V tomajski župnijski kroniki je zabeležka, da je dutovsko potujočevalnico slovenskih otrok zažgala družba Bidovec.

Februarja 1929 je zagorel tomajski vrtec. Zakurila sta ga Šonc in Bole. Notranjost sta polila z bencinom, kolikor se je pač dalo skozi zamreženo okno. Ogenj pa je ugasnil sam od sebe, ker so bila tla kamnita. Čeprav škoda ni bila velika, je dejanje fašiste močno razdražilo.

Prvi fašistični udarec po organizaciji TIGR

Spomladi 1930 je prišlo do delnega odkritja organizacije TIGR. Tržaško vodstvo je ječalo pod mučnim zasliševanjem. V ječi je bilo več članov te organizacije in domoljubov. Zapirali in zasliševali so vsevpred. Proces se je končal s smrtnimi obsodbami Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča, ki so jih ustrelili 6. septembra 1930 na bazovski gmajni. Tisto noč je zbežal v Jugoslavijo Viktor Šonc, ki se je preveč očitno družil s tržaškimi uporniki in se po njihovem zaprtju že več mesecev skrival po vaških štalah in skednjih. Leopold Širca iz Godenj je bil na procesu obdolžen, da je preskrbel gverilcem strelivo. Bil je zaprt in potem interniran. Ostalih članov niso odkrili. Hujše pa je bila prizadeta avberska celica in njene trojke, saj so vse člane aretirali, zaprli, obsodili pa jih niso.

Opisani mračni in pretresljivi dogodki pa upornih Kraševcev niso prestrašili. Na dan usmrtitve bazoviških junakov sta Franc Bole in Jože Gulič sešla veliko slovensko zastavo in jo v temni noči izobesila na visokem kostanju v Koprivi. Nanj sta pritrčila tudi stran časopisa *Il Popolo di Trieste*, na kateri so bile objavljene smrtne obsodbe z velikim pripisom "Slava vam bratje mili, vaša kri bo rodila stotero sadov!"

Dogodek je fašistične oblasti strahotno razburil. Fašisti, policija, karabinjerji so z vozili prihrumeni iz raznih krajev v Koprivo, uničili slovensko zastavo in po bliž-

V sredini Viktor Šonc, vodja celice v Tomaju. Zadaj: Zvonimir Miloš, Fran Marušič, Ferdo Bidovec. Z njimi pa so za kritje tržaška dekleta.

njih vaseh lovili ljudi, jih pretepali, silili piti ricinus in mnoge aretirali, med njimi tudi Boleta. A vse so kmalu izpustili, ker so dejanje naprtli pobeglemu Šoncu. Zaradi strahu pred novim nasiljem pa je tisto noč zbežala čez mejo v Jugoslavijo skupina fantov iz Skopega.

Nove, širše povezave

V takih težkih okoliščinah so se preostali uporniki še trdneje povezali in pogumno nadaljevali svoje delo. Vodstvo organizacije v Tomaju je prevzel Franc Bole, ki je vneto sodeloval z Jožetom Guličem iz Dobravelj, s Tonetom Guličem iz Kobdilja in z Jožetom Čokom iz Lokev. Ta četverica, ki je nikdar niso odkrili, je zadala črnosrajčnikom veliko preglavic. Kraševce so povezali z Viktorjem Birsom, voditeljem številčne rihemberške celice, ki je tisti čas tudi izgubil zvezo z vodstvom zaradi aretacije goriškega odbora. Navezali so nujne nove zveze z vodilnim odborom TIGR, ki je začel delovati ilegalno v Ljubljani. Bole je po Jožetu Čoku dobil zvezo z ilegalci na Postojnskem. Z oboroženimi trojkami, s kurirji in z gverilci, ki so prihajali čez mejo, se je sestajal v Rakuliku, Landolu, Zagonu, Sajevcah in z njimi po hlevih sestankoval cele noči. Domov se je vračal s kolesom, včasih ves premočen, z navodili in s tovorom literature.

Kmalu je Bole organiziral javko za Kras v zapuščenem cerkvenem mlinu v do-

lini Raše. Tod so se sestajali vse do leta 1941 voditelji okoliških celic Franc Bole, Jože Gulič, Tone Gulič, Jože Turk in Ciril Grmek iz Avberja z voditelji in kurirji, ki so prihajali oboroženi čez mejo, najpogosteje Danilo Zelen, **Just Godnič**, Tone Černač, Vladimir Kavčič in **Ferdo Kravanja**. Oborožene trojke so se v mlinu, kjer so imeli kotlič za kuhanje polente, zadrževali tudi po več dni. Na srečanjih so kraški tigrovci prejeli navodila, literaturo in orožje in vse to prenašali naprej do Trsta in Gorice.

Enkrat v letu 1933 je prišlo v Rašo z oboroženo trojko ilegalno čez mejo kar pet emigrantov iz Komna. Pod Zelenovim vodstvom so sestavili dva peklenska stroja iz delov, ki so jih prinesli s seboj. Razstrelivo so prinesli s Krasa. Po Zelenovem naročilu je en peklenski stroj odnesel Jože Gulič v Gorico, kjer ga je v samem središču mesta v hudem naliivu kot opomin na tretjo obletnico bazoviških žrtev sprožil tigrovec **Boris Simandl**. Drugi peklenski stroj pa je bil namenjen zloglasnemu sežanskemu fašističnemu tajniku **Grazioliju**. Bole in Gulič naj bi mu ga podtaknili na občini v Sežani, a tega nista mogla storiti zaradi premočne zastraženosti občinskega poslopja.

Priprave na oborožen upor

S spreminjanjem razmer se je spreminjalo tudi delovanje tigrovcev. V pričakovanju svetovnega spopada, nove sve-

točne vojne, se je organizacija usmerila v prizadevanje za zrušitev fašizma in v priprave na začetek upora, za priključitev Primorske k matičnemu delu slovenske zemlje v državi Jugoslaviji. Tako so tigrovci sprejemali nove naloge in sicer sodelovanje pri obveščanju o vojaških premikih, pomoč antifašistom na begu in zbiranje ter skladiščenje orožja.

Franc Bole je sam izpričal, kako se je odpeljal s kolesom na ogled ustaške postojanke v Gedi v Brescia. Potoval je pet dni. Kupil je razglednico stavbe, v kateri so bivali ustaši, in jo skupaj s poročilom oddal v Trstu **Dominiku Turku**.

Čim bolj se je bližala vojna, tem več je bilo pribežnikov, ki so si morali na hitro reševati golo življenje. Za pomoč je imel Alojz Gorup - Sardalinov pripravljen poseben bunker. Zatočišče sta pribežnikom nudila tudi Jože Turk in Milan Grmek na Gradnjah. Pri organizaciji pobegov je bil Bole povezan v Trstu z Dominikom Turkom in v Postojni s **Francem Lenčkom**. Na poziv prek **Cenetovih** iz Tomaja se je Bole odpeljal v Trst, kjer je dobil polovico lističa in informacijo o pobegu, nato se je s kolesom odpeljal v vsakem vremenu, v dežju in v mrazu, v Postojno, da je oddal listič in informacijo Lenčku. Z dogovorjenim geslo in drugo polovico lističa je ubežnik izkazal svojo istovetnost in čakal nato v bunkerju, da je bilo vse nared za varen prehod čez mejo. Na tak način je Bole pomagal spraviti na varno čez mejo kakšnih petdeset ljudi.

V pripravi na napad na Jugoslavijo so Italijani stopnjevali svojo agresivnost. Zapirali in konfinirali so vse sumljive "iredentiste in nacionaliste", zlasti v zvezi s ponovnim odkritjem organizacije TIGR na Pivškem in Tolminskem. Tako so se znašli v zaporih kot osumljenci ponovno vsi člani avberske celice. Franc Bole je bil petkrat za kratek čas zaprt in za tri mesece interniran, medtem ko je bil Anton Gorup interniran za dve leti. Konfinirani so bili tudi nekateri drugi sumljivi vaščani. Te aretacije in drugi tržaški proces, ki se je končal z ustrelitvijo petih domoljubov, in pa smrt Danila Zelena, idejnega in vojaškega voditelja organizacije TIGR, ki je prvi padel v spopadu z okupatorji Italijani 13. maja 1941 blizu Ribnice, so tigrovske gibanje močno oslabil.

Po propadu kraljevine Jugoslavije 6. aprila 1941 in po napadu nacističnih sil na Sovjetsko zvezo je začela z organizacijo odpora tudi komunistična partija Jugoslavije in

z njo tudi komunistična partija Slovenije. Konec junija 1941 se je protimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto - OF, ki se je po Julijski krajini širila prav v sodelovanju s posameznimi člani tigrovske organizacije.

Tako je bil v Tomaju že marca 1942 sestanek pri **Popiževih**, kjer so ustanovili krajevni odbor OF. Na njem so bili hišni gospodar **Miro Pupis**, komunist **Maks Dugulin**, tigrovec Franc Bole in še vaščani **Ljubo Černe**, **Jože Kjuder** in **Rudolf Vran**. Kmalu so organizirali nove uporne trojke po zgledu tigrovskih. Partizanski odpor se je širil tudi v sosednje vasi. Italijanskih vojakov, ki so se dotlej čutili varne in domače, se je začel lotevati strah pred "ribelii". V svoji improvizirani tomajski vojašnici so se obdali z visokimi zidovi. Na dan propada italijanske vojske in njene kapitula-

cije 8. septembra 1943 so se v zgodnjih jutranjih urah strpali na kamion in se odpeljali. Vsa vojaška oprema je hitro prišla v prave roke.

Narodnoosvobodilni boj se je razplamtel. Narodnjaki so se naprej borili za svoje ideale, ki so bili skupni ideali mnogim primorskim partizanom. Narodnoosvobodilni boj se je tako nadaljeval pod drugo organizacijo, vendar za primorske narodnjake, za iste cilje in pod istim geslom: "Smrt fašizmu - svoboda narodu!"

Dr. Mira Cencič, doktorica pedagoških znanosti in docentka za didaktiko - Markova pot 5, 5290 Šempeter

Kraški in rihemberški tigrovci na Kuelju leta 1933. Zadaj stojijo Tone Gulič in Franc Kos (prva dva z leve) in Jože Gulič ter Franc Bole (zadnja dva z leve). Prvi z leve spredaj je Jože Čok. Ostali udeleženci so iz rihemberške celice.

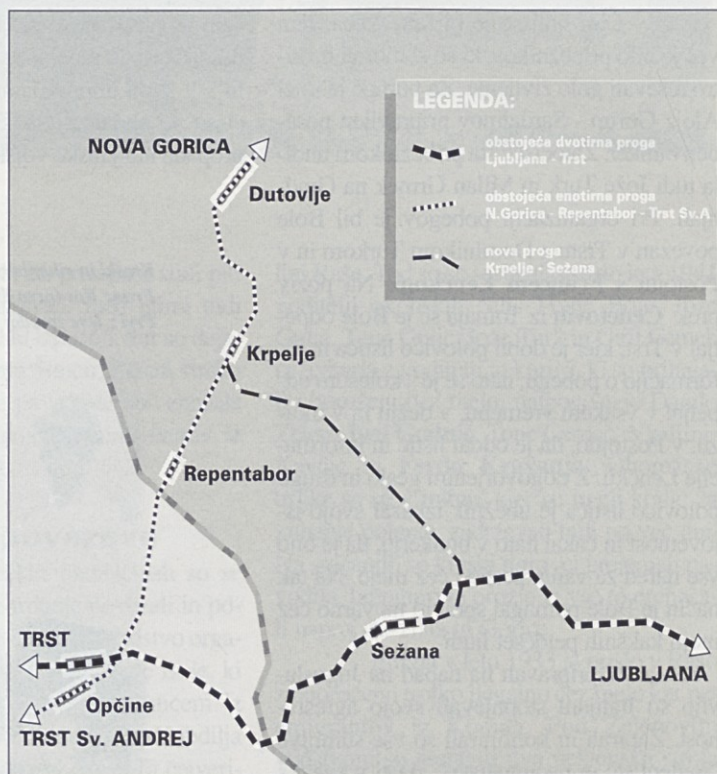
ŽELEZNICE NA KRASU

Petdesetletnica železniške proge...

KREPLJE – SEŽANA

Karol Rustja

Zelo pomembna magistralna železniška proga (Dunaj) Ljubljana-Trst služi prometu že od leta 1857. Italijani so njen del od Postojne do Trsta elektrificirali že leta 1936 in predstavlja ta del proge tudi prvo elektrificirano progo za javni promet v Sloveniji (pred osamosvojitvijo Slovenije tudi v Jugoslaviji). Da bi razbila monopol Južne železnice (Dunaj-Trst) ter izboljšala povezavo med Trstom in industrijsko razvitimi avstrijskimi osrednjimi deželami, je Avstrija leta 1906 dogradila še tako imenovano II. železniško zvezo s Trstom, del katere je tudi odsek proge Jesenice-Gorica-Trst, sv.Andrej (Campo Marzio). Nova enotirna proga je na Opčinah na 128. kilometru (od Jesenic) z nadvozom prečkala dvotirno progo Ljubljana-Trst, za povezavo med obema progama pa so zgradili še poseben spojni lok (tir). Do konca prve svetovne vojne sta progi upravljali ločeni železniški upravi: Ravnateljstvo Južne železnice v Trstu in Ravnateljstvo državnih železnic v Trstu. Zdaj je železniško vozlišče na Opčinah preurejeno in prilagojeno današnjim prometnim zahtevam.

Zemljevid poteka železniške proge Kreplje-Sežana.

Potrebe po gradnji zvezne proge

V Parizu je 10. februarja 1947 enaindvajset držav podpisalo mirovno pogodbo z Italijo. Ko je ta pogodba postala 15. septembra 1947 veljavna, je Jugoslovanska armada zasedla ozemlje v Slovenskem Primorju, ki je na osnovi 3. člena mirovne pogodbe pripadlo Jugoslaviji. Istega dne je bilo po 21. členu iste pogodbe ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje (STO). S tem so vse proge na območju dotedanje cone B in del prog z območja cone A prešla v sestav Glavne direkcije eksploatacije železnic v Ljubljani (sedaj Slovenske železnice). Mejna črta

med Slovenijo (v sestavu Jugoslavije) in Svobodnim tržaškim ozemljem pa je presekal železniško progo Jesenice-Trst neposredno za železniško postajo Repentabor na 125,466 kilometru (od Jesenic) ter progo Ljubljana-Trst med Sežano in Opčinami na 682,499 kilometru (od Beograda).

Razmejitev po mirovni pogodbi med Sežano in Opčinami prometa ni bistveno ovirala, ker je bila elektrificirana in je tako postala sežanska železniška postaja končna postaja proge Ljubljana-Sežana. Nemogoč pa je bil potniški promet po progi Gorica-Repentabor, ker ob meji ni bilo potrebnih objektov za oskrbovanje parnih lokomotiv. Ker osrednja Slovenija ni imela že-

ležišče povezave s primorskimi progami čez Notranjsko, je bilo nujno treba z razmestitvijo po mirovni pogodbi povzročeno prometno rano zaceliti ter presekani progi Ljubljana-Trst in Jesenice-Trst povezati med Sežano in Krepeljami. Ta povezava je bila zelo pomembna, saj je bila železnica tedaj še glavno prometno sredstvo. Cestni promet je bil še v povojih.

Priprava na gradnjo

Dva meseca po priključitvi Primorske Sloveniji, točneje 15. novembra 1947, je bila v okviru Železniškega gradbe-

Gradnja proge Kreplje-Sežana.

Pričetek gradbenih del v Sežani, od železniške postaje do predora

Gradnja predorovega portala v smeri Sežana

negi podjetja v Borovnici ustanovljena Sekcija za gradnjo proge Dutovelje-Sežana s sedežem v Sežani. Šef sekcije je bil **Viktor Kravanja**, dipl. inž. Upravni prostori so bili v sedanji upravni stavbi Jadran Exporta, skladišča in obrat za družbeno prehrano pa so bili v stavbah, ki so sedaj last trgovskega podjetja Preskrba iz Sežane. Sekcija je imela tri delovne centre: v Sežani, Šmarjah in Kreppljah. Kolektiv je štel kakšnih 90 zaposlenih.

Ker je bil 12. novembra 1947 odobren predprojekt, so 25. novembra istega leta že začeli geodetsko snemati teren bodoče železniške proge in delo kljub zimi končali 31. decembra 1947. Tako je bil generalni projekt za progo narejen že 20. januarja 1948, mesec pozneje, to je 26. februarja 1948, pa ga je odobrilo Ministrstvo SR Slovenije za gradnje in obenem odobrilo tudi gradnjo proge, medtem ko posebno gradbeno dovoljenje za progo ni bilo izdano. Traso za progo so količili med 21. januarjem in 16. aprilom 1948, nakar so se takoj lotili gradbenih del. Izvedbeni projekt so začeli delati šele 31. julija 1948 in ga končali 15. septembra istega leta. Razlaščena zemljišča so odkupili šele leta 1951.

Dokončna trasa zanimive železniške proge Sežana-Kreplje je bila delno spremenjena, za nekaj deset metrov daljša, tehnično nekoliko manj elegantna, zato pa cenejša, saj so bili za njeno zgraditev potrebni manjši izkopi. Tudi južni portal predora so zaradi premajhne oddaljenosti od naselja stare Sežane za nekaj metrov premaknili od prvotno predvidene lege. Sprva je bila predvidena gradnja proge od Dutovelj do Sežane tako, da bi od Dutovelj potekal tir do Krepelj ob obstoječem tiru proti Opčinam, vendar so se za odcep zaradi pocenitve gradnje odločili šele v Kreppljah, to je tri kilometre bližje Sežani.

Gradnja s pomočjo mladinskih delovnih brigad

Prvotni rok za odprtje prometa po novem železniškem odseku Sežana-Kreplje je bil 15. avgust 1948, ker pa 1. aprila 1948 na trasi še ni začelo delati načrtovano število mladincev-brigadirjev, saj se jih je do takrat zbrala šele petina, so rok premaknili na 15. september 1948. A tudi ta rok je bil preveč optimističen, saj bi za njegovo izpolnitev potrebovali na gradbišču 2500 izkušenih delavcev, v resnici pa je bilo tam le približno 900 mladih in neizkušenih delovnih moči.

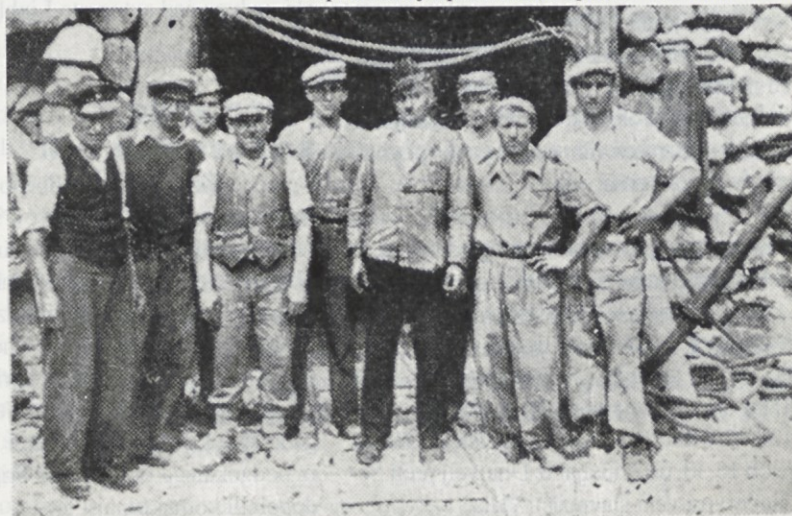
Gradnjo so spremljale številne težave. Primanjkovalo je vsega - od žebeljev do gramoza. Delavci niso imeli ustreznih zaščitnih sredstev, obleke in obutve, delati pa je bilo treba v dežju, mrazu, ostru burji in hudi vročini.

Na sedem kilometrov dolgem delu nove proge je bilo treba zgraditi dva nadvo-

za za cesti, dva podvoza za poljski poti, tri prepuste, 356 metrov dolg predor, 550 metrov dolg globok usek ter več podpornih zidov. Precej dela je bilo z deviacijo ali prestavitvijo ceste in poti.

Največji problem je bil s predorom in z usekom pred njim. Za delo v njiju je primanjkovalo izkušenih minerjev, saj so ti morali graditi progo Titograd (sedaj Podgorica)-Nikšič. Primanjkovalo je tudi mehanizacije. Delovne razmere so se izboljšale po 26. juliju 1948, ko je začela na progi delati I. minerska brigada Mladi proletar, ki je prišla z omenjenega gradbišča proge Titograd-Nikšič. Predor je prvo tretjino iz krepelske smeri raven, nato pa se v loku konča tik pod cesto Sežana-Ljubljana na nekdanjem vrtu barona Scaramanga. V osi proge so pod deset metrov debelo plastjo, ki krije predor, graditelji naleteli na kanalizacijo, kar je povzročilo še dodatne težave. Na vzhodnem portalu predora (pod Sežano) so se dela lotili 29. aprila, dela na portalu predora na dru-

Skupina minerjev pred vhomom v predor - vir: Vestnik 1948

ŽELEZNICE NA KRASU

gem koncu (proti Novi Gorici) pa so se lotili 10. maja 1948. Delo v predoru je bilo zaradi izpadov električne energije večkrat prekinjeno. Zaradi slabega eksploziva tudi miniranje ni bilo vedno učinkovito, vrh tega pa so pogosto morali izkopani material iz predora odvažati ročno. Sprva so imeli le tri kompresorje, pa še ti so pogosto utihnili, ker je primanjkovalo rezervnih delov in olja. Primanjkovalo je tudi zračnih cevi, pnevmatičnih kladiv, podporja in drugega materiala. V predoru so delali pri nezadostnem prezračevanju, po njegovem prebitju pa so delali v hudem prepihu.

Predor je prebila 23. avgusta 1948 ob 16,45. uri prva minerska brigada na sedanjem 128,630. kilometru. Zadnje opornike so v predoru izbili 28. januarja 1949, dela v njem pa so končali 12. septembra 1949, ko je skozenj že devet mesecev potekal promet. Za predor je bilo treba izkopati 13.000 kubičnih metrov materiala. Sestava hribine je bila zahtevna, saj se je bilo treba na nekaterih mestih prebijati skozi živo skalo ali pa skozi čvrsto čisto ilovico.

Pri izkopu useka je bil oviran promet na izvozu s postaje Sežana proti Divači. Zaradi miniranja so morali razstaviti 600 metrov napajalnega električnega voda, tako da so električne lokomotive iz divaške smeri vlekli vlake na postajo Sežana z zaletom, iz sežanske smeri proti Divači pa so na tem delu proge vlake vlekli ali potiskale parne lokomotive.

Ob gradnji proge so morali prestaviti cesto Sežana-Dutovlje v dolžini 900 metrov. Delo je bilo zahtevno, saj ni bilo za to primerne mehanizacije. Kamenje za gramoz so morali pogosto drobiti ročno, ker ni bilo jermena za drobilnik, zaradi pomanjkanja bencina ali rezervnih delov pa je pogosto miroval tudi cestni valjar.

Prvi vlak po novi progi 21. decembra 1948

Kljub vsem naštetim in še drugim težavam je graditeljem uspelo progo Krepelje-Sežana zgraditi v zelo kratkem času. Tako so 21. decembra 1948 ob 12. uri na 128,453. kilometru spojili tir, istega dne pa je ob 15,30. uri odpeljal iz Dutovelj proti Sežani otvoritveni slavnostni vlak.

Zadnje dni pred odprtjem proge so delavci kljub hudi burji delali nepretrgoma tudi po 36 ur. Zadnji teden pred odprtjem je Železniškemu gradbenemu podjetju pomagalo 500 delavcev Sekcije za vzdrževanje prog. V enem tednu so položili 5 kilometrov tira.

Komisijski ogled proge je bil 30. decembra 1948. Ponovni obhod proge in ugotavljanje nujnih del za njeno dokončanje je bil 22. decembra 1949. Tehnični pregled proge je bil šele 8. novembra 1953. Odločba o prevzemu proge je bila izdana 20. oktobra 1953.

Ker je investitor gradnjo in otvoritev proge prenapenjal, so bila nekatera dela slabo opravljena. Planum proge je bil ponekod preozek, tir so polagali na neutrjen nasip. Za tir so uporabili stare tirnice, pod njimi je bilo ponekod premalo pragov. Gramoz za gramozno gredo so pripeljali z razstavljenih tirov v Volčji Dragi, ki pa je bil že umazan. Ko so 28. januarja 1950 ukinili gradbišče železniške proge Krepelje-Sežana, sta nedokončana dela nadaljevali Sekcija za vzdrževanje prog Nova Gorica in Sekcija za vzdrževanje prog Pivka.

Z dograditvijo proge med Krepeljami in Sežano se je delo na sežanski železniški postaji povečalo. Za oskrbo parnih lokomotiv so leta 1949 zgradili čistilni jarek, oder za nakladanje premoga in napajalnik za vodo. Za obračanje parnih lokomotiv so iz Podbrda preselili okretnico ali obračalnico.

Prometni urad v Krepeljah se je vselil v novo zidano stavbo šele 22. septembra 1949. Signalne naprave so pričeli uporabljati pozneje, 17. oktobra 1949.

Pred nedavnim so na odseku proge Krepelje-Sežana na 127,848. kilometru zgradili 107,6 metrov dolg armiranobetonski nadvoz nad avtocesto Ljubljana-Fernetiči.

Pitno vodo so tovorili z osli

Železniško gradbeno podjetje ni imelo zadosti svojih delavcev, zato so glavnino fizičnih del opravile mladinske delovne brigade. Nemških vojnih ujetnikov gradbeno podjetje ni smelo uporabiti zaradi bližine državne meje. Prvih 45 mladincev-brigadirjev je v Krepelje prispelo 6. aprila 1948. Sestava brigade je bila pestra. Najstarejši brigadir je bil dvainšestdesetletni **Ivan Koren** iz podgorskega okraja, trije brigadirji pa so dopolnili komaj trinajst let.

Gradnja proge Krepelje-Sežana je časovno sovpadala s številnimi drugimi večjimi gradnjami, zato je bila takrat stiska za delovne moči zelo velika. Takoj po priključitvi dela Slovenskega Primorja Sloveniji so mladinske delovne brigade decembra 1947 končale regulacijo Lijaka pri Novi Gorici, 3. decembra 1947 pa so dokončale cestno povezavo Nova Gorica-Šempeter. Leta 1948 so imele prednost zvezne mladinske akcije, kot so bile, na primer: gradnja Novega Beograda, gradnja ceste Bratstva in enotnosti, republiška akcija - gradnja Nove Gorice, itn. V tistem času so v številnih vaseh zavzeto gradili zadružne domove, s prostovoljnim delom so takrat gradili tudi pionirsko progo v Ljubljani. Zato je razumljivo, da na gradbišču železniške proge Krepelje-Sežana ni bilo mogoče zbrati dovolj delavcev. Ker je postal vprašljiv celo tretji rok za dograditev proge, so morali pomagati vsi, ki so bili sposobni za delo. Veliko so pomagali frontovci iz Sežane. In 21. novembra 1949 se je delovne akcije na progi udeležilo tudi 40 udarnikov Planinskega društva iz Trsta. Frontovci z Goriškega pa so priskočili na pomoč 6. decembra 1948.

Velike težave je pri gradnji proge povzročalo tudi oskrbovanje delavcev s pitno vodo. Iz Sežane in Krepelj so na gradbišče in v barakarska naselja vodo tovorili z osli.

Po dograditvi zvezne proge Krepelje-Sežana se je v prometu na Krasu marsikaj spremenilo. Zaradi pomanjkanja denarja, za postavljanja železnice, slabe investicijske politike in nekaterih nepremišljenih ukrepov v železniškem prometu so še tri desetletja po vojni po tej progi vozil dotrajane parne lokomotive častitljive starosti in neudobni stari potniški vagoni. Vse to je zelo škodovalo železniškemu prometu in povzročilo prehitro preusmeritev potnikov in tovora z železnice na ceste. Tako je sedaj na odseku stare železniške proge Krepelje-Repentabor-Opčine promet popolnoma ustavljen, saj je mednarodni tranzit preusmerjen na druge prometne poti.

ROKE PROČ OD MATIČNEGA KRASA!

Jožko Žiberna

Po nekaj letih molka se je spet pojavila zlovesča vest o nameravani gradnji dirkališča za avtomobilski šport na območju matičnega Krasa pri Sežani oziroma točneje pri Povirju. To vest je najprej objavila TV Koper/Capodistria, 12. marca pa je o tem poročal časnik Delo pod naslovom Novinarsko povprečje. V tem poročilu je sicer zapisano, da kar nekaj krajanov - vsekakor Povirčanov - to zamisel kategorično zavrača, kar naj bi bilo po mnenju Aleša Čakša, ki je pod poročilom podpisan, "tipično za Slovence, češ da bo trpela okolica, predvsem pa, da se bojijo uničenja 'plodne' kraške zemlje (Prav ste prebrali; beseda plodno je med narekovajema! - op. avtorja) in nadaljuje, da so gradnji bolj naklonjeni mladi, kar po njegovem mnenju ni nič čudnega, "ker da Povirju kakšna športna prireditev ne bi nič škodila".

Kaj naj k temu pripišem? Menim, da vesti o nameravani gradnji dirkališča ne gre podcenjevati ali omalovaževati, čeprav je bilo rečeno v vesti koprške TV, da gre za gradnjo na gmajni, v Delovem zapisu pa je napisano na "plodni" zemlji. Kaj naj bi pomenila beseda plodna med narekovajema, ni treba posebej pojasnjevati, saj naj bi se ujemala z besedo gmajna. Pri tem poročevalca o navedeni gradnji nista pomislila, da se na tej gmajni in "plodni" kraški zemlji preživlja naš kraški človek že stoletja in da jo je ohranil do današnjega dne. Čeprav je gmajna in ni plodna, kot je plodna na primer zemlja v prekmurski ravnici, "je naši predniki niso zapustili, temveč bi raje" - kot je zapisal v svoji knjigi "Veneti - Iliri in Slovani" okoli leta 1880 znani naravoslovec, kirurg in raziskovalec dr. Baltazar Hacut - "umrli od lakote, kot da bi zapustili svojo skalnato zemljo". Zato ni čudno, da so starejši vaščani, ki jim je zemlja neglede na to, ali je gmajna ali ni tako rodna kot drugod, vse in so proti posegu vanjo.

To je sicer ena, dejali bi, morda bolj čustvena stran vprašanja o dirkališču na Krasu. Druga njegova stran pa je širša in zadeva nas vse! Vemo, da gre v obravnavanem primeru za oživitev propadlega načrta za gradnjo takega dirkališča na območju vasi Petrinje oziroma Klanec. Ni dvoma, da so za sedanjeno novo pobudo o taki granji isti ljudje. Dobro bi bilo vedeti, kdo so in kdo se skriva za tem načrtom, kakor tudi, kdo ima za to denar oziroma sredstva, kot pravimo danes, saj gradnja ne bi bila poceni. Lahko dvomim,

da gre za domači kapital, saj sami nimamo, na primer, tovarne, ki bi izdelovala kakršne koli dirkalne avtomobile, pa tudi nimamo dirkačev, ki bi se tu izkazovali in bi jim bilo potrebno dirkališče. Še posebej - mimogrede rečeno - jih ni med povirsko mladino. Morebitne športne prireditve, o katerih piše Delov dopisnik, oziroma dirke, bi Povircem in Krasu poleg drugih nevšečnosti prinesle le ropot motorjev in smrad izpušnih plinov.

No, in končno - kar je najbolj pomembno: dirkališče naj bi zgradili na območju matičnega Krasa. Kaj je Matični Kras, pa ni treba posebej poudarjati in pojasnjevati. Ta je že sicer prizadet zaradi že zgrajenih tako imenovanih infrastrukturnih objektov, zlasti avtocest, ki so sicer potrebni. To pa avtomobilsko dirkališče prav gotovo ni! Zato moramo Kras pred takimi in podobnimi posegi zaščititi. To ni samo v našem interesu, saj predstavlja matični Kras posebnost v svetovnem merilu... Zato predlagam, naj revija Kras kot glasnica Krasa in njegovih ljudi prevzame pobudo za akcijo proti gradnji dirkališča na Krasu in naj jo že v kali zatre!

Spomin na profesorja
Pavla Kunaverja

KRAS IN EKOLOGIJA

EKSKURZIJA NA KRAS

Dušan Novak

Po koncu druge svetovne vojne leta 1945 je velik del slovenskega ozemlja prešel v okvire matičnega naroda. Tudi Kras in Škocjanske jame. Velik del pozornosti strokovne in laične javnosti je bil poslej namenjen tudi tem krajem. Krasoslovci in jamarji so namenjali svojo pozornost temu, dokaj malo poznanemu svetu. Na voljo je bilo sicer nekaj starejše literature, poznejše preverjanje pa je postreglo s popravki in z mnogimi novostmi...

Na slovenskih srednjih šolah smo takoj po vojni, ko se je pričelo novo šolsko leto, pričeli obnavljati prirodoslovne krožke. Že v 2. številki 8. letnika Proteusa (1941-1945/46) je Prirodoslovno društvo vabilo k njihovem ustanavljanju in objavilo usmeritve za njihovo delovanje. Med prvimi je bil prirodoslovni krožek Klasične gimnazije, sledili pa so mu številni drugi. Mentor krožka na Klasični gimnaziji v Ljubljani je bil prof. Pavel Kunaver, ki je predaval o krasu in vodil krožkove ekskurzije na Planinsko polje, v Rakovo dolino, v Cerkljansko dolino idr.

Vabilu Društva za raziskovanje jam v 12. letniku Proteusa za sodelovanje pri zbiranju podatkov se je odzvalo več krožkov in med člani Društva se je pojavila številna skupina gimnazijcev. Pa tudi nekateri krožki sami so se zavzeto lotili raziskovanja jam, na primer krožek na I. državni gimnaziji v Kranju in krožek na I. gimnaziji v Ljubljani.

Tridnevna ekskurzija po Krasu

Za aktivne krožkarje je s sodelovanjem Društva za raziskovanje jam takratni Centralni komite Ljudske mladine Slovenije (brez tega takrat, seveda, ni šlo!) od 18. do 20. marca 1950 organiziral ekskurzijo v

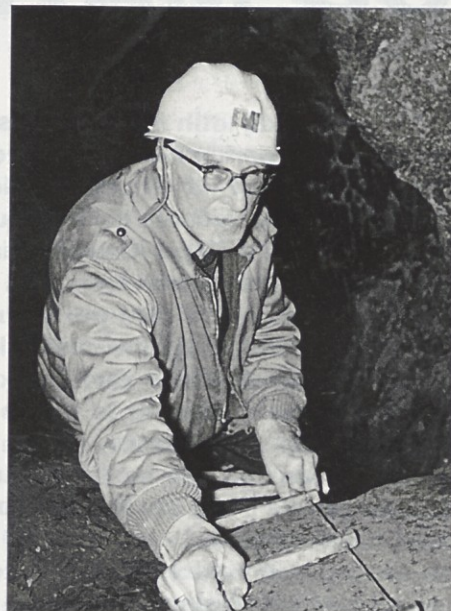
“klasične kraje našega Krasa”, kot je dejal vodja ekskurzije prof. Pavel Kunaver, ki je dal za to pobudo. Ekskurzije se nas je udeležilo 28 dijakov, dva celo iz Zagreba.

Profesor Kunaver je izbral “klasično” smer. Z železniške postaje Spodnje Ležarje nas je popeljal v dolino Reke, ki smo ji sledili do vstopa v kanjon. Doživeli smo oster prehod med mehкими flišnimi kamninami in trdnim apnencem, prehod nekraškega sveta v kraški svet. Ob kanjonu smo sledili Reki do pod Matavuna in se skozi Mahorčičevo in Mariničevo dvorano podali v Malo in Veliko dolino. Mnogo smo slišali o pogumnih raziskovalcih, ki so vztrajno pripravljali potočnice, ki so jim sledili. Prve v skalo vklesane steze se vidijo še sedaj.

Prav ta smer vstopa v Škocjanske jame, skozi naravni vhod ob Reki, pot skozi velike dvorane, ki jih še osvetljuje dnevna luč, pogled iz Mariničeve dvorane nazaj proti vходу, in nato pot skozi obe udorni dolini, je mnogo večje doživetje kot pa sedanja turistična tlaka, čeprav tudi ta ni za zametavanje. V udornih dolinah smo se seznanjali z zgodovino raziskovanja, spoznavali smo toplotni obrat in floro. Nekateri smo avrikelj in lovrolistni volčin videli prvič, prvič pa smo se tudi srečali s fosili in z različnimi kamninami.

Po prenočevanju v Divači in (del skupine tudi v Sežani) zapletu z vozovnicami naslednje jutro smo se odpeljali v Postojno, kjer smo obiskali Postojnsko jamo in Otoško jamo ter Betalov spodmol. Prenočili smo na seniku na Otoku, se zgodaj zjutraj zadnji dan ekskurzije podali še na Rakek in preživeli ves dan v Rakovi dolini, kot smo Škocjanu rekli takrat. Spoznali smo nekaj pojmov iz poljudne astronomije, ki je bila že takrat priljubljena Kunaverjeva tema.

Take ekskurzije so mladino trdno povezovala z naravo. Mnoge med nami so usmerile v študij naravoslovnih predmetov ali pa so vsaj posredno zadržale nekatere ljubitelje pri naravoslovju, na primer kot fotografe.

Prof. Pavel Kunaver
v jami Studenec na Gorjancih leta 1964

Pavel Kunaver in Škocjanske jame

Kot piše sam, se je prof. Kunaver srečal s Krasom in Škocjanskimi jamami že kot otrok, ko je spremljal očeta, ki je imel to nekakšno delo. V Planinskem vestniku piše, da je bil že leta 1916 na pobudo inženirja Picka, hidrologa in predvojnega jamarskega sodelavca, dodeljen kot raziskovalec armadnemu zboru za soško fronto. Raziskoval naj bi jame, ki so bile primerne za zaklonišča in skladišča. Tam se je srečal tudi z bajalico in z njo dobival prve izkušnje... Pozneje ga je pot vodila v podoben oddelek, ki je pod vodstvom jamarskega sotovariša I. Michlerja raziskoval jame na Banjiški planoti in po Trnovskem gozdu. To raziskovalno delo je ohranilo mnoga življenja in italijanskemu zavojevalcu vzbujalo začudenje: odkod se po tolikšem topniškem obstreljevanju znova in znova pojavljajo branitelji.

V ta svet je leta 1929 prof. Pavel Kunaver vodil angleške obiskovalce, po

PRED SKORAJ POL STOLETJA

Prof. Pavel Kunaver (v sredini!) med udeleženci izleta Planiskega društva Ljubljana - Matica 3. aprila 1966 - Fotografije so iz zbirke J. Kunaverja.

Maja 1971 zasledimo v časniku Delo poročilo o tiskovni konferenci, na kateri so seznanili novinarje o ukrepih, ki se jih v Ilirski Bistrici lotevajo za očiščenje Reke... Do njenega končnega očiščenja pa je bilo treba čakati še polnih dvajset let!

Mag. Dušan Novak, dipl. inž. geologije -
Smoletova 15, 1000 Ljubljana

Iz Kunaverjeve bibliografije:

Članki

- 1948: Škocjanske jame.- Proteus, 10, 7:181-184, Ljubljana.
- 1949: Kras živi.- Proteus, 11:187-192, Ljubljana.
- 1955: Začetek letošnje pomladi v Škocjanskih jamah pri Divači.- Proteus, 17:294-295.
- 1956: Škocjanske jame.- Koledar Prešernove družbe, Ljubljana.
- 1956: Škocjanske jame.- Koledar prosvetnih delavcev, 1956-57:67-69, Ljubljana.
- 1957: Podzemski biseri Slovenije.- Slovenski izseljeniški koledar, Ljubljana.
- 1957: Nastop pomladi v Škocjanskih jamah.- Planinski vestnik, 57:350-453, Ljubljana.
- 1961: Tri velike podzemeljske jame.- Proteus, 24:10-14, Ljubljana.
- 1962: Podzemeljske lepote Slovenije.- Slovenski izseljeniški koledar, Ljubljana.
- 1968: V jamah za soško fronto.- Planinski vestnik, 68:420, Ljubljana
- 1969: V jamah za soško fronto.- Planinski vestnik, 69:121,300,508, Ljubljana.
- 1970: S klavnico h kapnikom.- Delo, 353, 29.12., Ljubljana.
- 1971: Kam s klavnico.- Delo, 30, 2.12., Ljubljana.
- 1971: In še: "Res, čudovita lokacija za klavnico".- Primorske novice, 22.2., Koper.
- 1989: Nastop pomladi v Škocjanskih jamah.- Srce in oko, 8:318-320, Ljubljana.

Knjige

- 1965: Škocjanske jame.- Kulturni in naravni spomeniki, 5, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- 1966: Le grotte di Škocjan.- Monum. cult. e naturali, 5, Mladinska knjiga, Ljubljana.

koncu druge svetovne vojne pa je vanj vodil svoje dijake na številnih ekskurzijah.

V drugi polovici leta 1970 se je mnogo razpravljalo in pisalo o sanaciji farne v Neverkah. Iskali so tudi prostor, kjer naj bi postavili novo klavnico. V igri je bila tudi klavnica v Postojni. Proti temu je Pavel Kunaver protestiral v časniku Delo. Predvidena ena izmed leg pri Ribnici bi naj bila po njegovem mnenju manjše zlo, saj bi njena postavitve v Postojni pokvarila tako kraj kakor tudi Pivko in Postojnsko jamo. Škoda za Reko naj bi bila po postavitvi predvidenih čistilnih naprav manjša.

Januarja 1971 se je Kunaverjevu protestu silovito zoperstavil takratni predsednik izvršnega sveta občine Sežana. Zavzemal se je, naj se Reko in Škocjanske jame ohrani čiste, industrijo z območja Neverk in Ribnice pa odstrani... Takrat je bilo to pogumno dejanje, iz perspektive sedanjega časa pa je bila to povsem nepotrebna razprava!

Seveda je sledil Kunaverjev odgovor - 22. januarja v Primorskih novicah in v februarju še v Delu. Zagotavljal je, da so Škocjanske jame sicer njegove najljubše jame, saj je o njih tudi pisal, računa pa vsekakor na razumno rešitev. Tehtal da je, katero zlo je manjše. In ugotovil: potrebne so čistilne naprave.

V odgovoru je predsednik izvršnega sveta občine Sežana v Delu in 29. januarja v Primorskih novicah pozval speleologe, naj povedo svoje mnenje. Odgovorila sta Franc Šušteršič s prispevkom "Jamarji govorijo - komu?" in Franc Habe s člankom "Smrad podi obiskovalce", oba v februarškem Delu. Prvi je dopolnil razpravo s podatki o onesnaženih jamah na območju Škocjana, drugi pa se je zavzel za razglasitev Škocjanskih jam za narodni park.

Debati o Škocjanskih jamah se je 17. februarja 1971 pridružil še M. Zadnik z Brkinov. ki je opozoril, da poleg Škocjanskih jam obstajajo tudi Brkini, za katere pa da se premalo skrbi...

Sodelovanje jamarjev
ob slovensko-italijanski meji

JAMA LABODNICA

Borut Lozej

Labodnica je jama med vasema Orlek in Trebče in je na italijanski strani Krasa. Labodnica je slovensko ime, medtem ko jo Italijani imenujejo grotta di Trebicoano. Na ogled jame so nas povabili člani tržaškega jamarskega društva San Giusto, potem ko jih je naše jamarsko društvo Gregor Žiberna iz Divače gostilo v Divaški jami...

Včasih je skozi Orlek in naprej skozi Trebče vodila cesta proti Trstu. Po njej so kraške ženice nekdaj nosile mleko, jajca in živež naprodaj v Trst. Jama je kakšnih sto metrov južno od ceste takoj za mejnim prehodom v Orleku med Slovenijo in Italijo na italijanski strani. Ta mejni prehod je bil namenjen dvolastnikom. Po vojni je bil stalno odprt; pozneje je bil odprt le v sezoni. Od februarja do marca, ko so čezenj vozili drva, in od junija do julija, ko so čezenj vozili seno. Sedaj je prehod zaprt, ker okrog vasi le malokdo še kosi.

Dogovorjenega dne smo se ob osmih zjutraj zbrali z italijanskimi kolegi v vasi Bazovica. Od tod smo se odpeljali proti vasi Trebče, kjer smo pustili avtomobile. Do jame se namreč z avtom ne sme, ker velja tod zaradi bližine državne meje omejeno gibanje. Po dvajsetih minutah hoje smo prišli na orleški mejni prehod in se pri opučenih stebrih mejnega prehoda preoblekli v jamarske obleke. Potem smo se napotili nekaj več kot sto metrov daleč do vhoda v Labodnico.

Vhod je v večji vrtači in je sedaj zaprt kod vodovodni jašek. Na tak način Italijani pogosto zapirajo svoje jame in s tem preprečujejo dostop v podzemlje nevestnim jamarjem, ki v jamah puščajo smeti in iz njih odnašajo okrasje ter podzemlju povzročajo škodo.

Jamo so raziskali v letu 1840, ko so iskali na Krasu vodo. Sedaj vemo, da je jamarje v podzemlju bolj kot to vlekla raziskovalna žilica. Prodor v globine so jim preprečevale ožine. Čeprav so morali pri njihovem širjenju premagovati izredne napore, jih je spodbujal k napredovanju veter, ki piha iz brezen.

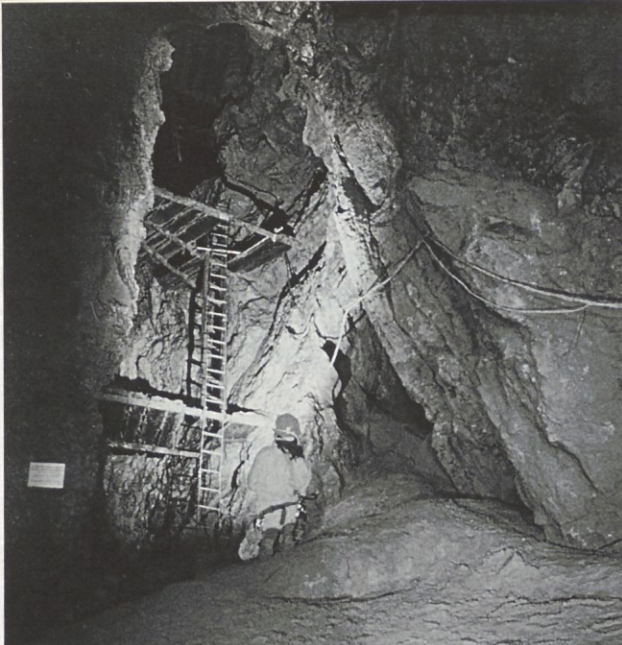

Izsek zemljevida iz Atlasa Slovenije založbe Mladinska knjiga, izdaja 1997

Raziskave je vodil **Anton Friderik Lindner**, cesarsko kraljevi vodogradbeni inženir iz Trsta, sodelovala pa sta nadzornik mestnega vodovoda v Trstu **Jakob Svetina** in **Luka Kralj** iz Trebče. Svetina in Kralj sta raziskovala tudi Škocjanske jame. Leta 1841 se je jamarjem uspelo prebiti do dna jame. V globini 320 metrov so naleteli na ogromen jamski prostor. Še približno 20 metrov nižje pa so naleteli na tekočo vodo, za katero so menili, da ponika v Škocjanske jame, kar so poznejša sledenja Reke z barvili v začetku 20. stoletja tudi potrdila. Čeprav so na dnu jame odkrili vodo, je kljub bližini Trsta iz nje niso nikdar črpali. Ogromna dvorana, dolga več kot 100 metrov, široka približno 100 metrov in visoka do 70 metrov, je dobila ime po Lindnerju, ki je istega leta zaradi bolezni umrl komaj 41 let star.

Jamarji so pozneje v jamo namestili lesene lestve, v brezno pa postavili lesene podeste iz masivnega lesa, ki so stali na kvadratnih profilih iz polnega železa s premerom 5 centimetrov. Profile so zacementirali v luknje, ki so jih izklesali v stene brezen. In železni profili še sedaj držijo... Ko sem se spuščal po lestvah v globino, me je prevzelo to izjemno delo, ki so ga opravili. Čutil sem zagnanost odkriteljev, ki jih je gnala dan za dnem v globine in med lepote podzemlja.

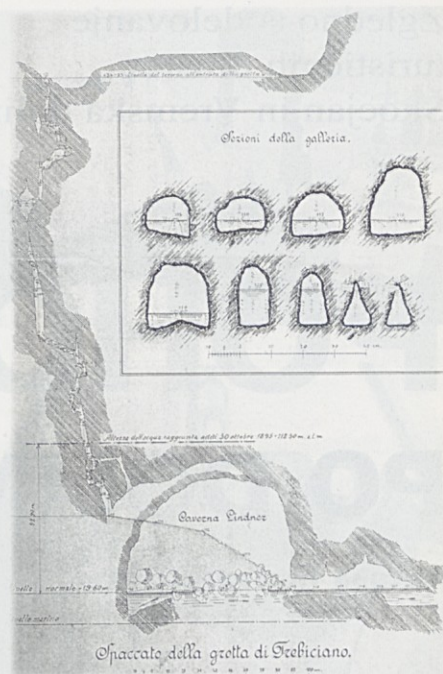
Sedaj vodijo v jamo lestve iz pocinkanega železa. Vanjo so jih postavili italijanski jamarji jamarskega društva Adriatik, ki sedaj upravlja jamo. Leseni podesti in lestve so zgñili in postali

Vhodno brezno na dnu jame Labodnice, kjer so še ohranjeni leseni podesti iz preteklosti. Na levi strani slike je plošča, ki so jo leta 1991 italijanski jamarji postavili v spomin jamarjem ob 150. obletnici odkritja jame.

Pogled v ogromno Lindnerjevo dvorano, ki jo voda lahko v celoti zalije.

Prerez Labodnice, objavljen v knjigi E. Boegana "Il Timavo", Trst, 1936

zelo nevarni. Tako je bil pred desetimi leti in prej, dokler lesenih delov še niso odstranili in namestili novih, kovinskih lestev, spust v jamo zelo nevaren. Ko pa so lestve že skoraj zgnile, so se v jamo spuščali po vrvi. In stalno je pretila nevarnost, da se obiskovalcem kaj zruši na glavo.

Brezno tvori več stopnjastih brezen, med katerimi se nekatera tudi slepo končujejo. V brezni je dobro vidno korozijsko ali razjedalno delovanje površinskih vodâ, ki s pronicanjem oblikujejo brezna. Lindnerjeva dvorana je delo po dnu pretakajoče se vode. Na dnu jame ležijo ogromne podorne skale, ki pričajo o podorih, ki tvorijo dvorano. Podorno kamenje zaradi večje površine namreč voda hitreje raztaplja, kot raztaplja sâmo jamsko dno, zato se jama povečuje tudi zaradi tega. Sige, torej kapniških tvorb, v jami takorekoč ni, ker njeno rast onemogočajo poplave v jami. Vode se pretakajo med skalami, medtem ko pobočja gradijo peščen in glineni nanosi visokih vodâ, ki jih Reka prinaša s flišnega ozadja, ko teče še po površju. Naraščajoče visoke vode potiskanje zrak iz jame na površje, zaradi česar pihajo skozi vhod močni vetrovi. Izjemen veter, ki med poplavami piha iz jame, je nad vhom postavljeno leseno hišico odpihnil. V železni pokrov, ki zapira vhod v jamo, so jamarji navrtali luknje, ker ga je veter prej zaradi svojega pritiska zvil.

Ko smo opazovali pretok vode, smo ugotovili, da je precej manjši, kot je bil dan prej pretok vode v Škocjanskih jamah,

kjer Reka ponika. To pove, da se skozi Labodnico pretaka le manjši del v Škocjanu ponikle vode.

V Labodnici smo poleg jamskih hroščev in mokric videali tudi človeško ribico, rakce postranice, jamske kozice in črvičkom podobne male živalice, ki dopolnjujejo jamsko prehranjevalno verigo. Življenje se je v njej kljub nekdanjemu popolnemu onesnaženju Reke ohranilo.

Potem ko Reko srečamo še v drugih brezni in jamah, razmetanih po zahodnem robu kraške planote, lahko pripišem, da se po njenem začetnem bolj ali manj homogenem ali enovitem toku v Škocjanskih jamah in v Kačni jami potem razliva v nekakšno 20 kilometrov široko podzemno delto, v kateri se izliva oziroma prihaja na dan, zvečine pod morjem, v Tržaški zaliv... Po vsem, kar sem videl, ponavljam ugotovitev in trditev številnih poznavalcev krasa: kras je zelo lep in v Sloveniji edinstven, zato moramo skrbeti, da ga bomo kar najbolje ohranili in vanj čim manj posegali!

Zgledno sodelovanje
turističnih društev
Škocjan in Vremska dolina

POHOD PO DOLINI MLINOV IN ŽAG

Nataša Matevlijič

Kot študentka Visoke šole za hotelirstvo in turizem v Portorožu ter kot domačinka in tista, ki hočem živeti s turizmom, sem 18. marca 1998 v Divači prisostvovala posvetu o razvoju turistične ponudbe na Krasu in Brkinih. Idejna zasnova je delo Stojana Cerkvenika, podjetnika iz občine Divača, temelji pa v glavnem na združitvi turistične ponudbe štirih občin - Divača, Hrpelje-Kozina, Komen in Sežana - ki je poudaril oblikovanje ponudbe v divaški občini z ustanovitvijo turističnega biroja. Takih idej je na tem področju vsekakor manjkalo. Upam, da se vse skupaj ne bo končalo samo pri posvetu. Želim si, da bi se čim več obljubljenega uresničilo!

Glavno breme je po posvetu ostalo na županu občine Divača dr. Rajku Vojtkovszkemu. Je na potezi, da skliče župane preostalih občin. Skupaj naj bi imenovali predstavnike občin v projektno skupino, ki bo nato vodila razvoj celotne ponudbe.

Moj prispevek k mnenju o posvetu pa je strinjanje z zamislijo predsednika Turistične zveze Slovenije dr. Marjana Rožiča, naj bi v projektni skupini obvezno sodelovala tudi turistična društva s Krasa in Brkinov. Zakaj?

To najlažje ponazorim s primeroma dveh turističnih društev v divaški občini, ki si zagotovo zaslužita prvi mesti pri oblikovanju turistične ponudbe v občini. To sta Turistično društvo Škocjan in Turistično društvo Vremska dolina!

"Pohod po dolini mlinov in žag..." je naslov, ki najlepše ponazori skupno dejavnost obeh turističnih društev - škocjanskega in vremskega. Za pisanje o dveh "paradnih konjih" razvoja turistične ponudbe občine Divača me je predvsem spodbudilo pestro delovanje obeh in prostovoljna volja, da se tudi na delčku Krasa kaj dogaja.

Škocjansko društvo in poletni kulturni center občine Divača

V Turistično društvo Škocjan so se krajani združili leta 1994. Društvo povezuje vaščane vasi Betanja, Škocjan in Matavun ter šteje 26 članov. Predsednik je že četrto leto Franc Ivančič.

Pridnost in želja, da bi se tudi pri njih nekaj premaknilo, je člane društva gnala že leta 1995, da so vaščani za obnovo šole, ki služi sedaj društvenim prostorom, zbrali večino denarja z javnimi deli. To dejanje je bilo tudi kazalec, da jim ni vseeno, kakšna bo okolica vasi. Za čistost okolja redno skrbijo s čistilnimi akcijami.

Letošnje delo so člani društva začeli z uresničevanjem PHARE programa, saj so na natečaju konec lanskega leta iz njegovih virov dobili denar za etnološko razstavo o pripomočkih, ki jih je uporabljala gospodinja na tem prostoru Krasa v letih pred prvo svetovno vojno in med obema svetovnjima vojnama, dopolnjeno s staro spalnico in z oblačili.

Težišče njihovega dela bo v mesecih junij, julij in avgust, ko bodo v Škocjanu poletne kulturne prireditve. Kulturno udeleževanje se bo pričelo 12. junija z nastopom Beltinške bande in Vlada Kreslina. Sledile bodo 19. in 26. junija ter 10. in 17. julija gledališke predstave, vmesne termine pa so namenili nastopom pevskega zbora. Po dopustnem času bodo poletne prireditve sklenili 28. avgusta. Njihova želja je, da bi s prirejanjem takšnih prireditev sčasoma postal Škocjan poletni kulturni center občine Divača.

Letos so namenili veliko skrb tudi izdelavi makete Parka Škocjanske jame, ki jo bodo postavili v društvenih prostorih, da jo bodo hkrati s projekcijo diapozitivov parka predstavljali obiskovalcem.

Usposobiti nameravajo tudi Turistični informacijski center v Škocjanu in pospešiti zanimanje domačinov za izdelovanje

TURIZEM NA KRASU IN BRKINIH

Škofeljski mot je postal turistična zanimivost. Z njega bodo letos skakali v Reko 9. avgusta na tradicionalni skokih, ki bodo tokrat že četrtrič!

Z letošnje etnološke razstave TD Škocjan iz sredstev PHARE

primernih spominkov ter drugih spominskih predmetov, ki bi bili obiskovalcem Škocjanskih jam in škocjanskega parka naprodaj v informacijskem centru.

Skrbeti za razvoj vasi pa ni preprosta naloga, zato pričakujejo pomoč s sodelovanjem z Javnim zavodom Park Škocjanske jame, z drugimi društvi ter s krajevnimi skupnostmi in Občino Divača.

Vremsko turistično društvo in tradicionalni skoki s Škofeljskega mostu v Reko

Turistično društvo Vremška dolina je nastalo leta 1995 na pobudo krajanov in povezuje vasi Zavrhek, Škoflje, Vremški Britof, Gornje Vreme, Famlje in Goriče. Združuje 26 članov. Že tretje leto mu predseduje Mirjam Frankovič Franetič.

Svoje delo so letos v društvu namenili najprej pustovanju, nadaljevali z več očiščevalnimi akcijami, da bi po ocenjevanju skupaj z drugimi društvi v občini ter s projektno skupino za turizem v občini Divača za najbolj urejen kraj, domačjo, vrt ... dosegli čim boljše ocene.

V okviru projekta PHARE so dobili denar za ureditev pešpoti ob Reki, žal pa denarja ni za ureditev strehe Dujčevega mлина na Škofljah, zaradi česar propada edini še stoječi mlin ob Reki z edinstveno mlinarsko opremo.

Svoje športne prireditve so vpisali v koledar športnih prireditev Športne unije, vse prireditve pa so prijavili tudi za koledar prireditev Turistične zveze Slovenije. Tako bodo 24. maja skupaj s Planinskim društvom Sežana organizirali pohod in gorsko kolesarjenje na Vremščico. Vrhunec sezone se bo pričel 8. avgusta z vaško olimpijado v pastirski igri zbijanje kože za pokal Vremške do-

line. Prireditve pritegne vsako leto več moštev (lani že dvajset!). Višek prireditev bo 9. avgusta s četrtnimi tradicionalnimi skoki s Škofeljskega mostu v Reko. Športne prireditve pa bodo strnili 24. avgusta s tekmovanjem v kolesarjenju.

Vse prireditve popestrijo s plesnimi veselicami. Te so na novem prireditvenem prostoru, ki so ga postavili domačini ob pomoči sponzorjev, njihove pridne roke pa bodo morale dodelati in urediti še sanitarije in okolico.

Ker želijo biti poznani širši javnosti, bodo uredili in izdali tudi brošuro o turistični ponudbi Vremške doline.

Največja nagrada za ves trud, ki ga člani obeh turističnih društev v divaški občini vložijo v prireditve, je vsekakor veliko obiskovalcev. To je tudi kazalec, da so prireditve ljudje sprejeli za svoje. Prav to zgledno sodelovanje in vzajemno nastopanje pa je razlog, zaradi katerega pri ustanavljanju turistične skupnosti Krasa in Brkinov ne bi bilo prav, če bi turistični društvi ostali ob strani.

Kako zgledno je njuno sodelovanje, dokazuje skupni, že tretji, tradicionalni pohod "Po dolini mlinov in žag", ki bo letos 26. aprila. To bo uvod v sprehode v naravo Škocjanskih jam, doline Reke in gradu Školj. Zato verjamem, da se bo pohoda kot nagrado marljivim in ustvarjalnim delavcem turističnih društev Škocjan in Vremška dolina udeležil tudi prenekateri bralec revije Kras!

Pesniška zbirka Alda Rupla iz Gorice "Zaznave in odtenki"

Ko privlačnost

Jolka Milič

Aldo Rupel, športni in kulturni delavec, publicist in prevajalec, rojen v Trstu leta 1941, živi in dela v Gorici, diplomiral leta 1963 na Visoki šoli za telesno kulturo v Rimu in leta 1984 na Fakulteti za tuje jezike v Vidmu (Udine), je izdal v Gorici za oko zelo prikupno in za bralce na moč zanimivo in privlačno - pesniško(?), meditacijsko(?) ali kar oboje hkrati(?) in še kaj(?) - zbirko "Zaznave in odtenki" s spremno besedo Nade Marinčič. Risbe je prispeval slikar iz Pevme Silvan Bevčar, opremil jo je Daniel Jarc, lektoriranje pa je vzorno opravil Marjan Štrancar. Izdajo sta omogočila uredništvo "Glasila" ZSKD Gorica in Komisija za kulturo SKGZ*.

Naj za navrh potožim, da zbirka ob izidu sploh ni bila na prodaj v naši knjižarni in da je ni mogoče dobiti na posodo niti v sežanski knjižnici? Potemtakem sodi med tiste publikacije, ki jih je slovenska distribucija (očitno parcialna) nonšalantno obšla in duhu gesla: Naj Ljubljana in Maribor in tako dalje ne zvejo, kaj se dogaja pesniškega in kulturnega v slovenskem zamestvu? Če pa Goričani in bližnje sorodstvo hočejo, da "matica" zve, naj se sami pomujajo ali potrudijo, držeč se pregovora: Kdor sam stori, naredi za tri! In naj knjige zlifraj, magari na šverc kot Martin Krpan angleško sol, čez mejo in bog te živi! Saj

drugače ne bodo prišle med ljudi tostran meje; še zlasti ne, odkar nam mati domovina ukinja avtobusne zveze in vlake kar na debelo z izgovorom, da "se ne izplačajo", in bomo anti prišli prej v Evropo in v Afriko ko, recimo, v Trst in Gorico. K tem, zadnjim, kvečjemu peš ali z avtoštopom.

No, mene je doletela sreča, da sem "Zaznave in odtenke" dobila v dar pred kakšnim tednom, skupaj z njihovim prevodom v italijanščino "Percezioni e sfumature", ki je izšel - nota bene - istega leta kot izvirnik pri Edizioni della Laguna v Tržiču (Monfalcone). Založbo upravlja Marino De Grassi. Sprema beseda je spet izpod peresa Nadje Marinčič, oprema in risbe so od italijanskega slikarja Livia Comissa. Prevajal pa je avtor sam, pravzaprav prelil, prepešnil v jezik naših sosedov. Ter malce razmeščal in dodajal.

Aldo Rupel čisto na začetku izdaje pove, kako je prišlo do italijanske zbirke. Na pobudo laških prijateljev, znancev in sorodnikov, ki jim je slovenščina španska vas, bi pa radi vedeli, kakšne misli razpleta in razpreda v slovenski knjižici, se je odločil,

da svoje ... zaznave in odtenke rahlo predela, tu in tam kaj pripiše, ducatek spominjanj, in na koncu nekoliko preuredi vrstni red poglavij pa zaporedje "zgodbe". Že ob bežnem pogledu na kazalo so spremembe razvidne. V izvirniku je narava pred telesom in družba pred prizadetostjo. V italijanščini se vrh tega rad zateka k opisovanju; naslovu prej kaj dodaja, kot odvzema. Najbrž za lažje razumevanje ali ker se mu zdi slovenski naslov preveč gol, premalo...poveden? Primer: v slovenščini so naslovi razdelkov *Narava, Telo, Čustvenost, Družba, Prizadetost* in *Minervanje*. Samo narava (Natura) ali družba (Società) se mu zdita v italijanščini premalo, pa jima doda predlog: *Z naravo (Con la natura)* in *V družbi (Nella società)*. Tudi *Corpo* - za slovensko *Telo* - mu ne zadošča, pa...izboljša še naslov v *Essere un corpo* - *Biti telo*. Čustvenost (affezione, affettività, sentiment(alism)o, emotività, passionarietà???) se preobrazi nič manj kot v *Usodnost strasti (La fatalità della passione)*. Slikar je risbo za ta cikel imenoval *L'enfasi della passione* - *Zanos strasti*. Človek se ne hote sprašuje, zakaj.

*) Impertinentno vprašanje: Ali matični Slovenci od Postojne navzgor - tudi kakšen Postojnčan! - sploh vejo, kaj zadnja kratka pomeni? Ali jih, kot mene, kratice nasploh in posebej spravijo v hudo stisko in zagato, ker jim otežujejo branje in jemljejo veselje do napisanega? Naj kar javno priznam, da sem nehala brati, recimo, Tarasa Kermaunerja, odkar v njegovih dolgih in gostih razmotrivanjih prav mrgoli kratic, jaz pa brez listka v roki z razlago zagonetnih šifer in črk nisem sposobna tekoče prebrati besedila, saj se mi stavki kar naprej zatikajo(?), možgani pa frcelajo(?).

LITERATURA

postane lepota

Čemu ta čisto odvečna potreba po kompliciranju, ta...nerazumna strast za zapletanje preprostih zadev? In to prav tam, kjer se jezika tako rekoč lepo pokrivata in bi se lahko šla enocelična dvojčka ali pa ping pong? Naša narava in družba nista ne več ne manj kot italijanska natura in società. Pri čustvenosti je že nekoliko težje najti najprimernejši izraz, a bodimo iskreni, čustvenost je v obeh jezikih nekaj, kar ima bolj malo opraviti z usodnostjo strasti in je čisto nekaj drugega od zanosa ali emfaze strasti. Skratka: prevajanje in prepesnjevanje ne sodita med lahke posle, marveč spadata med težke umetnosti, ker večkrat zgubimo pravo mero, kaj kaže pustiti tako, kot je v izvirniku, to je izbrati najbližjo in najpreprostejšo možnost, in kaj kaže malce drugače zasukati, da bo zvenelo približno tako kot v originalu.

Bodimo si na jasnem: ne polemiziram z Ruplom, le na glas "prevajalsko" mišlim. On je avtor *Zaznav in odtenkov* in jih potemtakem sme za italijansko bralstvo poljubno (pri)krojiti in spreminjati, celo na glavo postaviti. Jaz ali kakšen drugi prevajalec bi si smeli vzeti toliko svobode kvečjem z njegovim dovoljenjem, pa še bi se bralci lahko vprašali: Čemu? Čemu popravljaš in lepšaš avtorja? Se imaš za bolj pametnega od njega, z bogatejšo estetsko paletto in jezikovno pahljačo? Se ti zdi njegova ekonomija besed presuhoparna? Nesposobna, da bi počešila lakoto in izpolnila pričakovanja bolj gostobesednih in brbljavih Italijanov? Pa ne gre za predsodek o naših sosedih? So taki in drugačni itn.

No, dovolj govora o prepesnevanju in prevajanju!

Tako slovenska knjiga *Zaznave in odtenki* kot italijanska *Percezioni e sfumature* sodita v kategorijo knjig, ki jih je prijetno večkrat vzeti v roke in prebirati posamično ali skupno, po nekaj vrstic naenkrat ali na dušek celo poglavje. Teksti sodijo tudi v ti-

sto sproščujoče nepreroško in nepridigarstvo zvrst, ki odpirajo bivanjska in vsakršna vprašanja, ne ponujajo pa sejmarskih receptov ali obrazcev z odrešitvami. Mi, Slovenci, zmoremo kar preveč znamenitih poboljševalcev in flagelantov na literarnem, časnikarskem in tudi političnem polju, ki nas z ognjem in mečem ter s pokajočimi biči in šibami leskovimi hočejo za vsako ceno popraviti, na rohnijo kot kakšni jesiharji nad nami, nam zravnavajo krive noge in poglede ter prej zgrda kot zlepa plemenitijo in predrugajo našo pomanjkljivo in pregrešno nprav. No, Rupel nima te pretencioznosti, da bi nam postavljajl smernike in razprodajal napotke ter delil odpustke za doseg želenih ali zastavljenih ciljev. Njemu je dovolj, da nam pričara drobne, večkrat prav lirične situacije, ki se začnejo neizogibno s časovnim oziroma pogojnim veznikom "ko", končajo pa prav tako nepogrešljivo s tremi pikami oziroma s končnim pomišljajem. Tako rekoč brez odgovora, ki si ga moramo sami poiskati. Nekaj primerov:

Str. 35: *Ko po napornem dnevu ležimo pod šotorskim platnom in se od nekod povsem nepričakovano prikrađe droben dež, ki prične tiktakajoče tkati blažilno uspavanko...*

Str. 53: *Ko ne dovoliš, da te sreča le mimogrede oplazi, temveč se je hočeš popolnoma zavedati, ker veš, da je polet žar ptice redke pojav...*

Str. 74: *Ko poznamo svoja valovanja in vemo, da se bo tudi v novem odnosu enako dogajalo, enako dogajalo, enako dogajalo...*

Str. 79: *Ko privlačnost postane lepota, lepota milina, milina šepet, šepet dotik, dotik breztežnost...*

Str. 101: *Ko na nevrolški kliniki pragmatično obrazložijo staršem, da ima dete možgane preluknjane kot ementalški*

sir in je vsa motorika fuč, umski razvoj pa je baje v božjih rokah...

Str. 109: *Ko nosiš na rokah k večernemu počitku onemoglega starca, o katerem se ne spomniš, da bi te kdaj držal v naročju, čeprav je tvoj oče...*

Str. 118: *Ko so pomembna le makroskopska ali mikroskopska vprašanja, vmes pa zeva praznina...*

Str. 121: *Ko se zrcališ v svojih odprtih ranah in se v uteho crkljaš v spominih...*

Str. 126: *Ko se v koloni počasi bližaš skrotovičeni avtomobilski pločevini na robu ceste in zagledaš v njej krvavo vozniško obrazno masko, ki te brezupno gleda, ker ne more iz kovinskega vozla...*

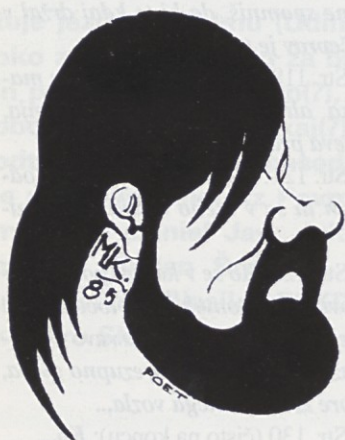
Str. 130 (čisto na koncu): *Ko...*

Na začetku pa kot predgovor: *Ko upravičeno domnevamo, da je bilo že vse napisano v zadnjih štiri tisoč letih, kar je v zvezi s človekom in okoljem, a si znova in znova prizadevamo opisati doživetja, premišljevanja, razmerja, zaznave, odtenke...*

Lepa knjiga, pravzaprav obe. Tudi italijanska tenkočutna travestija! Lepi za oči, dušo in srce! Všeč mi je tudi skoraj hkraten izid, to odpiranje vrat v svet, da tudi sosedi slišijo tvoj glas in si razširiš eksistencialni prostor. Nič čakanja - iluzornega - da pride enojezična gora k ... dvojezičnemu Mohamedu, marveč realen pristop k stvar(nost)i. Kot že rečeno: Chi fa da sé fa per tre. In naj se ne obira! Alda Rupla naj si vzame za zgled! Bravo!

Jolka Milič, pesnica, publicistka, prevajalka
in literarna kritičarka -
Partizanska 16, 6210 Sežana

(Ne)znani Sopotniki

David Terčon, sežanski pesnik

V Kraškem koledarju 1998 (izšel je pri njegovi založbi Žbrinca) se v intervjuju sam s seboj nekoliko razdvojen sprašuje o smislu in nesmislu založniških naprežanj in podvigov, ko pa ni kupcev ne od blizu, ne od daleč, da bi vse objave sproti pograbili oboroč, le borna skupnica zvestih bralnih entuziastov. Ti pa so odločno premalo za (finančno) zdravje malega podjetja.

Mu smemo dati prijateljski in poceni nasvet? Morda bi bilo za mišjo dlako boljše (in za mačji rep!), ko bi ... bolj poskočno poskrbel, da koledar izide vsaj dva, tri mesece prej, kot se izteče staro leto, ne pa štiri mesece prepozno, in sicer februarja tekočega leta, ko je mimo že njegova prva šestina. Praktično je zamudil Miklavža, Božička, Dedka Mraza in še svete Trije Kralje!!! Takrat ljudje radi segajo v žep in talajo darila. Kdor zamudi te svetnike - z gloriolo ali brez - je s koledarjem tako rekoč oplel. (Bralci, kupite Kraški koledar! Ne boste se kesali, morda kvečjemu se nasmejali!).

Pesnik...

... in njegov ovekovečevalec ...

Miro Kranjec, sežanski slikar in karikaturist

Zdi se, da se ne trapi - kot Terčon - s kočljivimi in nadležnimi vprašanji o smislu in nesmislu slikarstva. Vsaj ne javno, kolikor mi je znano. Morda le zato, ker ima nekoliko več realnih in potencialnih kupcev ali morda več čistega, nedobičkonosnega (beri: larpurlartističnega) veselja do slikarije. Drugače ne bi okužil z ljubeznijo do barvic in malanja tudi svoje življenjske družice Slavke in ne bi z njo javno nastopal v "slikarski komuni" v sežanski Mali galeriji letos

"Poskusno svetujem reviji *Kras* šaljivo, a ne žaljivo rubriko ali rubričico (NE)ZNANI SOPOTNIKI s karikaturami, risbami, portreti ter krajšimi aktualnimi zapisi o ljudeh prostora, ki se mu revija posveča..." mi je nedolgo tega rekla prijateljica Jolka Milič iz Sežane in mi skupaj svojim rokopisom o Aldu Ruplu stisnila v roke dve karikaturi ter natipkan list papirja s podpisom "pika na i" in z njenim originalnim podpisom... "Morda bi se rubrika prišla in bohotno razrasla..." je še dodala. "Bomo videli!" sem ji odgovoril. In vse skupaj predal v razmislek ter odločitev odgovorni urednici... Odločitev je razvidna v nadaljevanju!

Dušan Rebolj

... nekoliko zaskrbljena in neoptimistično zazrta v današnje dni!

marca. Kdo ve? Morda je na tihce le malo obupal tudi on in, prebrisan kot je, ne da bi zinil bele ali malce zastokal, naložil pol svojega bremena na voljna ramena svoje boljše polovice. Glavno je, da ves delež ostane pri hiši! A ne?

(Sežanci in okolišani, ogledite si razstavo akvarelov in olj zakonskega para Kranjec! Do kdaj bo odprta, je ... skrivnost, ki jo lahko razrešite, če pokličete telefonsko številko 067/73-528 in povprašate Slavko in Mirota!)

pika na i

Revija Kras
in Društvo Exlibris Sloveniae
vabita učence šol na Krasu

NATEČAJNI ROK ZA OTROŠKI EKSLIBRIS O KRASU PODALJŠAN

Agencija Kras

Iz šole v Štanjelu štirje predlogi

...

ŠTIRNA, PORTON, OKNO, JAREM

Vanda Mržek

Pri pouku likovne vzgoje smo se pogovarjali tudi, kaj je na Krasu kraškega, da bi to upodobili v ekslibrisih. Učenci so povedali: kraški vodnjaki, portoni, skrate strehe, kamnite stopnice, leseni ganki, predmeti iz kulturne dediščine itn. In potem so se odločili to upodobiti za razpisani natečaj v reviji Kras. Ekslibrisi so nastajali kar dolgo.

Vse, kar so učenci našli, da je na Krasu kraškega, in še več, smo si ogledali na sprehodu po štanjelskem gradu. Teden dni so to opazovali tudi v domači vasi. Skicne osnutke likovne naloge so prinesli v šolo, kjer smo likovno nalogo uresničili.

Iz lepenke so učenci izrezovali detalj za detaljom in jih nalepljali na podlago. Zapisa EXLIBRIS in svojega imena niso izdelali iz lepenke, ker je bilo to na majhnem formatu za ekslibris pretežno, pač pa so to napisali kar z lepilom, ki se je hitro strdilo.

Učenci so nestrpnost čakali, da zagledajo odtise. Ko smo narejene matrice povaljčkali s tiskarsko barvo in odtisnili grafike, smo si ogledovali odtise. Pogovorili smo se o izdelkih, nekaj pa jih z veseljem poslali tistim, ki se trudite pri cenjeni reviji Kras.

Vanda Mržek, učiteljica - Osnovna šola Štanjel, 6222 Štanjel

OTROŠKI EKSLIBRIS

Na željo nekaj šol Revija Kras in Društvo Exlibris Sloveniae iz Ljubljane podaljšujeta razpisni rok za otroški ekslibris učencev osnovnih šol na Krasu do vključno 5. maja 1998. Sicer pa velja jo za izdelavo ekslibrisov natečajni pogoji, objavljeni v 24. številki revije Kras:

1. Ekslibris ali knjižni znak je listek, ki ga lastnik knjige nalepi na notranjo stran njene sprednje platnice, da s tem izrazi lastništvo knjige. Na ekslibrisu morajo biti vidni latinski napis "ex libris", kar pomeni "iz knjig" ali "ena izmed mojih knjig" ter ime in priimek lastnika ekslibrisa. Knjižni znak oplemeniti lep motiv, s katerim lestnik knjigo okraši.

2. Razpisa se lahko udeležijo učenci, ki obiskujejo osnovne šole na Krasu ali so po rodu s Krasa, živijo pa v zamejstvu in drugod po svetu ter obiskujejo našim osnovnim šolam enakovredne šole. Učenec lahko predloži več ekslibrisov.

3. Ekslibris je lahko narejen v eni izmed grafičnih tehnik (linorez, lesorez, gravura v les in podobno) in čim lepše odtisnjen, lahko je narisano s tušem ali pa računalniško oblikovan in natisnjen s tiskalnikom. Risbe ne pridejo v poštev. Velikost ekslibrisa ne sme presehati izmer 10 x 15 centimetrov.

4. Motiv na ekslibrisu mora biti povezan s Krasom. To je lahko kmečka hiša ali drugačen kraški objekt, zanimiv dimnik, porton, kamnit vodnjak, kamnita ograda ob njivi, kraški gozd, kraška jama, vrtača, živina in druge živali, rastline s Krasa in še marsikaj. Priporočljivo je, da je upodobljen motiv na kakršen koli način povezan s lastnikom ekslibrisa, na primer: upodobljen domač pes, domača živina, domača kamnita streha, jama, v kateri je lastnik ekslibrisa občudoval lepe kapnike, obrtna ali drugačna dejavnost v družini in podobno.

5. Udeleženec v natečaju mora predložiti po tri odtise oziroma enakovredne kopije vsakega ekslibrisa. Na hrbtni strani vsakega primerka knjižnega znaka morajo biti s svinčnikom in s tiskanimi črkami napisani naslednji podatki: ime in priimek izdelovalca, njegova starost, razred in oddelek, ki ga obiskuje na osnovni šoli, uporabljena grafična tehnika oziroma risba s tušem ali računalniška tehnika, ime in popoln naslov šole ter ime in priimek likovnega pedagoga, ki je svetoval udeležencu natečaja pri izdelavi ekslibrisa.

6. Priporočljivo je, da šola zbere vse ekslibrise udeležencev natečaja in jih odpošlje do vključno do 5. maja 1998 s priporočeno pošto na naslov: Revija Kras, 6223 Komen, p.p. 17. Da se poslani ekslibrisi med pošto dostavo ne bodo poškodovali, naj jih predlagatelj zavaruje s kartonom ali na drug ustrezen način.

7. Žirija, sestavljena iz strokovnjakov ter predstavnikov revije Kras in Društva Exlibris Sloveniae, bo v roku odposlane in predložene ekslibrise pregledala. Petnajst najbolj uspelih in zanimivih ekslibrisov v grafični tehniki, pet v risbi s tušem in pet z računalniškim oblikovanjem bo nagrajenih z enoletnim brezplačnim poštnim prejetjem revije Kras. Deset najboljših ekslibrisov - ne glede na tehniko izdelave - pa bo nagrajenih še s knjižnimi nagradami.

8. Razstava otroških ekslibrisov s Krasa, ki jo bo spremljal katalog, bo na Krasu, na Tržaškem in v Ljubljani.

9. O rezultatih razpisanega natečaja za otroški ekslibris o Krasu in o razstavi izbranih ter nagrajenih del bo revija vse zainteresirane in javnost obvestila do 20. maja 1998.

Revija Kras poroča, kako so se udeleženci natečaja lotili izdelave ekslibrisov s tematiko o Krasu, kakšno veselje in kakšne težave so imeli pri tem, kako so pripravili na natečaj izpeljali na šolah in drugo. Tudi to, kako že sedaj tisti, ki imate svoj ekslibris, tega vlepljate v svoje knjige. Zato pišite o tem na uredništvo revije Kras, Mediacarso, d.o.o., 1000 Ljubljana, Rimska 8, telefon : 061/121-46-90, fax: 061/121-46-95 ali na revijo Kras, 6223 Komen, p.p. 17!

Otrokom želijo razpisovalci natečaja veliko prijetnih uric z izdelovanjem ekslibrisov, likovne pedagogice na šolah pa prosijo, naj učencem pri tem pomagajo!

Kako pisati zemljepisna imena...

TRHLOVCA ALI TR(I)GLAVCA?

Jožko Žiberna

Gospod France Šušteršič je v 25. številki revije Kras na 19. strani zapisal, da sem se s tem, ko sem napisal sestavek "Kako pisati zemljepisna imena", lotil kočljive teme, čeprav takrat nisem mislil, da je tako. Sedaj mi postaja bolj jasno; posebno, ker je France Šušteršič zapisal, kako je dr. Bohinc dejal, da je najmanj tretjina krajevnih imen v Sloveniji zapisana napačno.

Morda je Bohinčeva trditev malce pretirana, a se v to ne spuščam. Vsekakor pa velja za ledinska imena. O tem se lahko prepriča vsakdo, če le malo pogleda v kak kataster, saj so tam nekatera imena tako spačena, da jih je težko razgonetiti. Nekako si to razlagamo z dejstvom, da so katastre zvečina pripravljali tujci, ki niso poznali našega jezika, še manj narečja, pa so zapisovali ledinska imena tako, kot so jih po svoje slišali in znali zapisati. Nekaj takih smo v rubriki ODMEV o pisanju zemljepisnih imen že srečali. To so sapendol, sekelak, rebidnik namesto sapendol, sokolak, robidnik, itn.

Toda v tem pisanju se ne spuščam v pravilnost vpisanih ledinskih imen, ker je to področje za strokovnjake - etimologe, katerih delo ni lahko. To bralcu pove že bežen vpogled, na primer, v Etimološki slovar slovenskega jezika dr. Franceta Bezljaja, ki razlaga izvor posameznih besed tja od sanskrita dalje*. Ponovno se lotvam le tistih dveh imen, ki ju omenja Šušteršič v svojem sestavku, to je Trhlavce in Košave jame!

O Trhlavci Šušteršič piše, da so v začetku sedemdesetih let povprašali tudi po več ljudi o imenu tega spodmola in da so jim prijazni domačini povedali njegovo

ime ter razložili, kako da izvira iz trhlega kamna v spodmolovemu oboku. Med tistimi, na katere so se obrnili, kakor sedaj ugotavlja, je bil tudi, žal že pokojni, Evgen Mahorčič, najbližji divjaški "sosed" spodmola in izredno dober poznavalec domačega kraja. Z njim sem tudi sam govoril o tem, kako je moglo priti do takega imena za spodmol in podvomil o pravilnosti njegovega zapisa v Atlasu Slovenije. Ko sva podrobno razčlenila besedo po narečni izgovorjavi, se je strinjal z menoj, da je ime v Atlasu Slovenije povzeto po narečju, ki ga oba - Mahorčič in jaz - dobro (po)znava, saj sva z njim zrastle. Tako se je strinjal, da bi bilo pravilneje, če bi za spodmol zapisali "Trglavca", kot je ime še dveh drugih spodmolov na nasprotni strani ceste. Mahorčič trhlega kamna ni omenjal, ki pa verjetno je v vseh treh obokih teh spodmolov - preperela siga namreč!

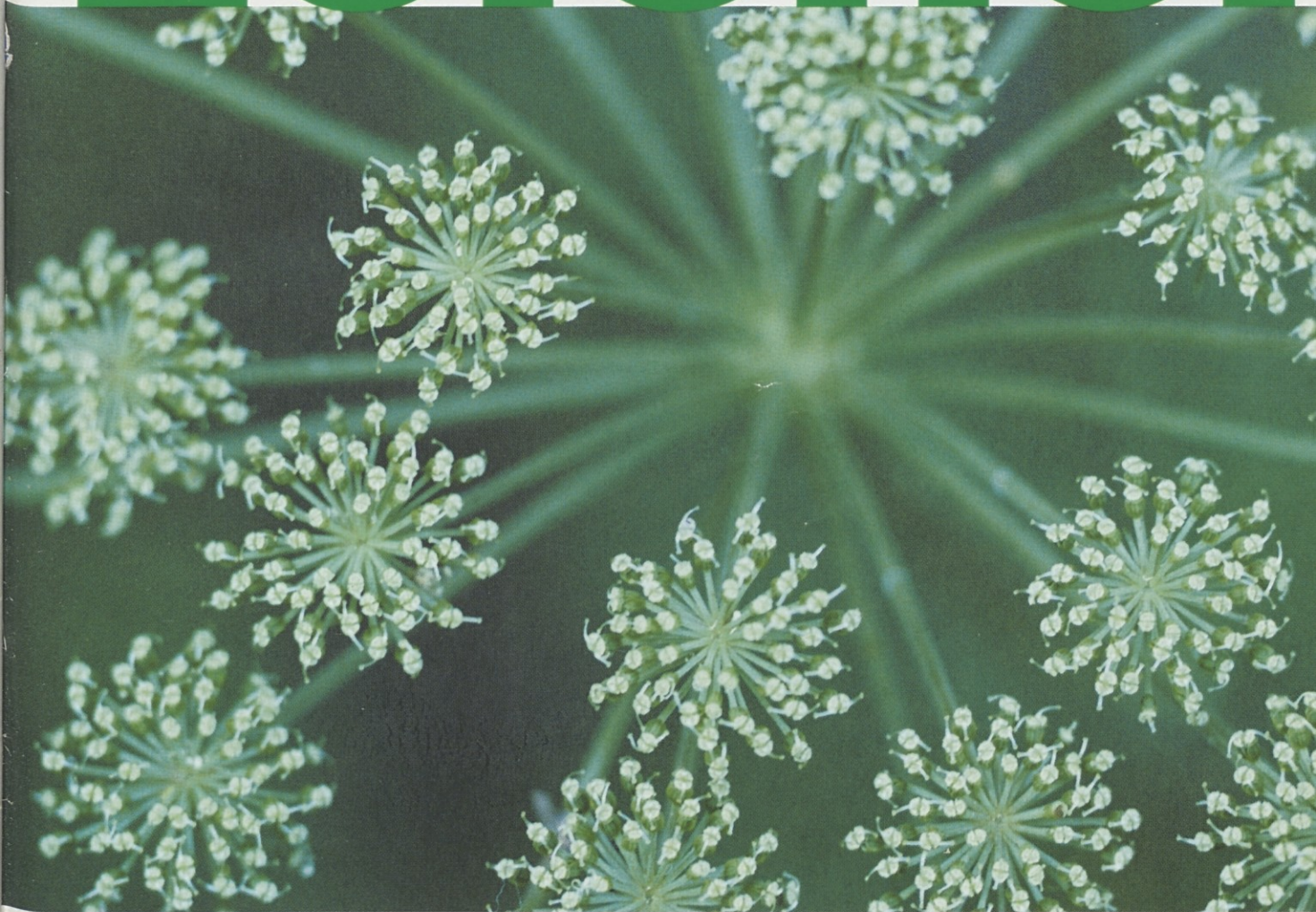
O Košavi jami pa le to, da smo ji pravili in da ji domačini še pravijo Koševa jama in zanjo drugega imena v svojem življenju nisem slišal. Kako je prišlo do laškega imena Grotte del marlo ali po naše Kosova jama, si lahko razlagam le s tem, da Italijani ne poznajo šumnikov, pa je lahko tako prišlo do imena kos, kot je, na primer, dobil Krn - italijansko pisano Crn - ime Monte nero ali Črni vrh.

Toliko v pojasnilo, prav bi pa res bilo, če bi zadnje besedo o tem vendarle povedali strokovnjaki!

* Nedavno je izšel v Založbi Mladinske knjige Slovenski etimološki slovar Marka Snoja, ki v 8.583 geselskih člankih obravnava 26.087 slovenskih besed ter jih osvetljuje z blizu 60.000 tujimi besedami. Maloprodajna cena je 12.290 SIT.

To, kar živimo, je

zeleno.

Ukvarjamo se s temnimi bogastvi zemeljskih globin. Predelujemo jih v energijo, ki pestrí življenje zemeljskega površja. A med vrtnami in črpalkami, med temnimi tekočinami in med izdelki za vzdrževanje vozil nismo nikoli pozabili na spoštovanje do zelene Zemljine duše. Že desetletja zbiramo in predelujemo odpadna olja. Uporabo do okolja prijaznega zemeljskega plina spodbujamo že 30 let. Naša goriva imajo dodatke, ki zmanjšujejo onesnaževanje zraka. Naši bencinski servisi so ekološko obnovljeni, naša skladišča pa bodo po obnovi lahko za vzor vsej Evropi, saj bodo presegala standarde evropskih predpisov.

PETROL

Slovenska naftna družba

Aerodrom Ljubljana

Ko
letite,
ne pozabite!

Z vami ob vsakem vzletu in pristanku.

Duty&Tax
FreeShop

Svet v malem

Dobra igra dobrih gospodarjev

S profesionalnim delom smo dosegli dobre poslovne rezultate, pridobili zaupanje evropskih sosedov ter obogatili tako Goriško kot državo. Prepričani smo, da mora imeti uspeh dobrih gospodarjev tudi človeški obraz, zato podpiramo tudi nekomercialna prizadevanja za lepše in duhovno bogatejše življenje. Verjamemo v uspeh slovenskega poslovnega optimizma, zaupamo ljudem, s katerimi sodelujemo, spoštujemo gosta – sodobnega človeka, obremenjenega z intenzivnim delom.

V igri je več kot igra.

Hoteli Igralnice Turizem

IMELDA8000, ilustracija Boštjan Avguštin

2. nagradni
fotografski
natečaj

Svoboden kot ptica

GLAVNA TEMA NATEČAJA: KMEČKA LASTOVKA - ptica leta 1998

Natečaj je anonimen in je razdeljen na več tekmovalnih kategorij.

Prispela dela bo ocenila strokovna žirija.

Zadnji rok za oddajo fotografij je 1. oktober 1998.

Društvo za opazovanje in
proučevanje ptic Slovenije